

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
HACI BEKTAŞ VELİ ARAŞTIRMA VE UYGULAMA ENSTİTÜSÜ
ALEVİ BEKTAŞI KÜLTÜRÜ ANABİLİM DALI

HORASAN'DAN NEVŞEHİR'E YAZILI VE SÖZLÜ
KAYNAKLARA GÖRE HORASAN ERENLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Metin ÇALI

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi İlgar BAHARLU

NEVŞEHİR
2022

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Metin ÇALI

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Horasan’dan Nevşehir’e Yazılı ve Sözlü Kaynaklara Göre Horasan Erenleri” adlı Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Metin ÇALI

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi İlgar BAHARLU

Ana Bilim Dalı Başkanı

Dr. Öğretim Üyesi Şebnem Şerife ÖRDEK

KABUL VE ONAY SAYFASI

Dr. Öğretim Üyesi İlgar BAHARLU danışmanlığında, Metin ÇALI tarafından hazırlanan “Horasan’dan Nevşehir’e Yazılı ve Sözlü Kaynaklara Göre Horasan Erenleri” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü Alevi Bektaşî Kültürü Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

..... / /

JÜRİ

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi İlgar BAHARLU

Üye: Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

Üye: Doç. Dr. Bülent AKIN

Üye:

Üye:

İMZA

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun ,..... / / tarih vesayılı Kararı ile onaylanmıştır.

..... / /

Dr. Öğretim Üyesi: Şebnem Şerife ÖRDEK

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR METNİ

Bu tezin meydana gelmesinde ilmi desteğini her zaman üzerimde hissettiğim, bir ışık olup yolumu aydınlatan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İlgar BAHARLU'ya, saha çalışması ile bilgilerini ve evlerini bana açan Nevşehir halkına, maddi ve manevi destekleri ile beni sürekli ilme teşvik eden Tarık ÇİMEN Dede'ye ve tez sürecinde fikirleri ile bana destek olan Hasan ÇELİK' e teşekkür ederim.

Yüksek Lisans sürecinde ve hayatımın her anında manevi desteğini üzerimde hep hissettiğim annem Arife'ye ve her adımında yanımda olan gerek maddi gerekse manevi yönlerden hakkını ödeyemeyeceğim babam Ali ÇALI'ya ne kadar teşekkür etsem azdır.

HORASAN'DAN NEVŞEHİR'E YAZILI VE SÖZLÜ KAYNAKLARA GÖRE HORASAN ERENLERİ

Metin ÇALI

**Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma Ve
Uygulama Enstitüsü**

Alevi Bektaşî Kültürü Anabilim Dalı, Temmuz 2022

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İlgar BAHARLU

ÖZET

Türkler, çeşitli sebeplerden ötürü Türkistan'dan göç etmeye başladıklarında dünyanın farklı yerleşim yerlerine göç etmişlerdir. Tarihi süreçte yerleştikleri yerlerde devletler kurmayı başarmış olan Türkler, yerleştikleri yerlerde kendi medeniyetlerini inşa ederken diğer medeniyetlere de tesir etmeyi başarmışlardır. Anadolu Selçuklu Devleti zamanında özellikle de 1071 Malazgirt zaferini takip eden süreçte Oğuzlar Anadolu'ya büyük göçler halinde gelmişlerdir. Bu göç dalgası doğudan batıya doğru olmuştur. Oğuz Türkmenleri, Anadolu'ya çadırlarıyla, sürüleriyle bir daha dönmek üzere gelmişlerdir. Önce Anadolu Selçukluları daha sonra da Osmanlılar Devleti; Anadolu'ya yeni gelen bu Oğuz boylarını yeni fetih edilen bölgelere yerleştirerek bu bölgelerin Türkleşmesini ve İslamlaşmasını sağlamış oldular. Bu yerlerden biri de Kapadokya bölgesidir. Kapadokya bölgesi olarak adlandırılan yer Aksaray, Niğde, Nevşehir ve Kayseri çevresidir. Konumuzu teşkil eden yerleşim birimlerinden Nevşehir, yukarıda belirtilen yerleşim birimleri gibi Selçuklular Döneminde Oğuz boylarının yerleşim alanları haline gelmiştir.

Anadolu Selçuklu Devletinin hâkim olduğu coğrafi sınırlar üzerinde Anadolu Selçuklularının, tarih, kültür ve medeniyetinin izlerini görmek mümkündür. Bu izlerden biri de Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında etkili roller üstlenen gaziler ve derviş zümreleridir. Bunlar, özellikle XI-XIII. yüzyıllarda Anadolu'ya gelerek İslamiyet'in yayılmasına öncülük etmişlerdir. Genel kanaate göre Ahmet Yesevî dergâhında yetişen bu derviş zümreleri, Türk Sûfîlik geleneğini Anadolu'ya taşıyarak, Anadolu'da Türk halk İslam'ının temellerini atmışlardır. Bu derviş zümreleri Anadolu'nun farklı bölgelerine yerleşmişler ve bölge halklarının gerek ahlaki gerekse dini eğitiminde rol oynamışlardır. Bölge insanları arasında daha ziyade menkıbevi ve kerametleri ile tanınan bu şahsiyetler İslamiyet'in mistik boyutunu temsil etmişler ve halk arasında önemli bir yer edinmişlerdir. Yesevîlik'ten farklı olarak da Anadolu coğrafyasını etkileyen derviş topluluklarının yine Türkistan temelli Haydarî, Vefaî, Kalenderî, Rıfâî ve Yesevî gibi tasavvuf ekollerini benimsedikleri görülmektedir.

Yazılı ve halk arasında menkıbevi bir şekilde hayatları ve kerametleri anlatılan Horasan Erenlerine Nevşehir Bölgesinde de rastlamaktayız. Sayıları oldukça fazla olan bu Horasan Erenleri, Nevşehir'in Türk-İslam kültürü ile tanışmasında önemli bir yere sahiptirler. Çalışmamızda Nevşehir Bölgesinde varlığını tespit ettiğimiz bu erenlerin hayatlarını ve menkıbevi kişiliklerini gün yüzüne çıkarmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Nevşehir, Horasan Erenleri, Tasavvuf, Hacı Bektaş Veli, Hasan Dede

KHORASAN SAINTS FROM KHORASAN TO NEVŞEHİR ACCORDİNG TO WRITTEN AND ORAL SOURCES

Metin ÇALI

**Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Hacı Bektaş Veli Research and
Application Institute/Center,**

Department of Alevi-Bektashi Culture, July 2022

Supervisor: Assistant Professor İlgar BAHARLU

ABSTRACT

The Turks (Turkish People) migrated to different settlements of the world when they had begun to migrate from Turkestan due to various reasons. During historical progress, the Turks, who succeeded in establishing states in places where they settled, also accomplished affecting other civilizations while they were building their own civilizations in places where they settled. During the period of Anatolian Seljuk State, particularly the progress following Manzikert Victory 1071, the Oghuzs came to Anatolia in large migrations. This migration wave was from the East to the West. Oghuz-Turkmens came to Anatolia with their tents and flocks/herds for good (not darken the door of) again. First Anatolian Seljuks, then Ottoman State provided/made these regions for turkization and islamization by settling Oghuz tribes, who had newly come to Anatolia, into regions which had been newly conquered. One of these places is Cappadocia region. The place called as Cappadocia region is environment (vicinity) of Aksaray, Niğde, Nevşehir and Kayseri. Being one of settlement units constituting our subject, Nevşehir became settlements of Oghuz tribes during the Seljuks, as is settlement units above mentioned.

It is possible to see traces of history, culture and civilization of Anatolian Seljuks on geographical borders where Anatolian Seljuk State dominated. One of these traces is Ghazis (Islamic/Muslim Warriors) and dervish coteries (groups) that played effective roles in turkifying and islamising Anatolia. By coming to Anatolia, Those pioneered the spread of islamism in XI-XIIIth centuries, in particular. These dervish cotaries (groups), who grew up/raised in lodge of Khoja Ahmed Yasawi according to general opinion, laid the foundations of Turkish folk Islam in Anatolia by carrying Turkish sufistic (sufism) tradition to Anatolia. These dervish cotaries settled in different regions of Anatolia and played a role in both moral and religious educations of region folks. Rather, known for their menkıbes (singular form is menkıbe: story or tale that tells lives and extraordinary behaviours of religious or historical persons) and miracles among region people, these characters represented mystic dimension of Islamism and gained an important place among the folk. It is seen that dervish communities which affected Anatolian geography, differently from Yasawiyya, adopted again such Turkestan-based sufistic-ecoles (schools) as Haydari, Vefai, Qalandari, Rıfai and Yasawi etc.

We confront Khorasan saints whose lives and miracles are told/narrated in written and legendary form among folk, in Nevşehir Region, as well. These khorasan Saints whose amount is quite a lot have an important place for Nevşehir meeting with

Turkish-Islamic culture. In our study, we will try to reveal these saints' lives and legendary personalities, whom we determined their presence in Nevşehir region.

Key Words: Nevşehir, Khorasan Saints, Haji Bektash Veli, Hasan Dede

KISALTMALAR VE SİMGELER

a.g.e.	:Adı geçen eser
Bk	:Bakınız
C	:Cilt
Çev	:Çeviren
DİA	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed	:Editör
S	:Sayfa
MÖ	:Milattan Sonra
MS	:Milattan Önce
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Yy	:Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	viii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	ix
KABUL VE ONAY SAYFASI	x
TEŞEKKÜR METNİ	xi
ÖZET.....	xii
ABSTRACT	xiii
KISALTMALAR VE SİMGELER.....	xv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	9
TARİHİ HORASAN COĞRAFYASININ SOSYAL VE KÜLTÜREL ALT YAPISI	9
1.1.Tarihi Horasan Coğrafyası	9
1.2.Horasan Tasavvuf Ekolü	12
1.3. Türklerin İslamiyet ile İlk Temasları	15
1.1.1.Anadolu’da İslam	19
1.1.2.Selçuklular Dönemi ve Kapadokya’nın Fethi (Nevşehir Bölgesi).....	19
İKİNCİ BÖLÜM.....	26
TARİHSEL OLARAK NEVŞEHİR İLİNİN SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISI..	26
2.1. Muşkara’dan Nevşehir’e Tarihsel Süreç	26
2.2. Nevşehir Bölgesinin İklim Yapısı	29
2.3. Nevşehir’in Yeryüzü Şekilleri	29
2.4. Nevşehir’in Coğrafi Yapısı	30
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	31
TÜRKLERDE TASAVVUF VE HORASAN TASAVVUF EKOLLERİ	31
3.1. X-XVI Yüzyıllar Arasında Türklerde Tasavvuf	31
3.2.Türk Kültürü Açısından Ahmet Yesevi	32
3.2.1.Ahmet Yesevî.....	32
3.3.Horasan Tasavvuf Ekolleri.....	36
3.3.1.Kalenderilik.....	36
3.3.2.Haydarilik.....	39
3.3.3.Fütüvvet	42

3.3.4.Melametilik	43
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	46
NEVŞEHİR’DE HORASAN ERENLERİNE AİT ZİYARET YERLERİ.....	46
4.1. Nevşehir Bölgesi Horasan Erenleri ve Özellikleri	46
4.2.Horasan Erenleri ve Özellikleri.....	49
4.3.Nevşehir Bölgesi Horasan Erenleri	50
4.3.1.Hacı Bektaş Veli	50
4.3.2.Bektaşılığın Ortaya Çıkışı	63
4.3.3.Bektaşlu Cemaati	65
4.3.4.Hasan Dede	67
4.3.5.Şeyh Turasan Veli	74
4.3.6.Şeyh Turasan Veli Zaviyesinin Bulunduğu Yer	78
4.3.7.Sofu Dede.....	87
4.3.8.Aşık Dede.....	91
4.3.9.Halil Dede/Hile Dede.....	96
4.3.10.Ayhan Baba.....	103
4.3.11.Sarı Abdal Ocağı.....	106
4.3.12.Arzuman Ocağı	109
4.3.13.Dede Türbesi	113
SONUÇ	117
KAYNAKÇA.....	120
EKLER.....	128
EK 1. TÜRBELERLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ	128
DİZİN.....	136

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Tarihi Horasan Bölgesi Haritası	9
Resim 2: Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Türbesi Genel Görünüş.....	52
Resim 3: Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Türbesi Karadut Ağacı.....	60
Resim 4: Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Türbesi Zemzem Suyu veya Aslanlı Çeşme	61
Resim 5: Hacı Bektaş-ı Veli'nin Çile Çıkardığı ve Çilehane Olarak Bilinen Yer....	62
Resim 6: Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Türbesi Üçler Çeşmesi.....	63
Resim 7: Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Türbesi İçerisinde Yer Alan Balım Sultan'ın Sandukası	65
Resim 8: Nevşehir Acıgöl İlçesi Yuva Köy'de Yer Alan Hasan Dede Türbesi Genel Görünüş	68
Resim 9: Hasan Dede Türbesi Tavan Görünüşü	69
Resim 10: Hasan Dede'nin Sandukası	69
Resim 11: Hasan Dede Türbesi Kapı Girişi.....	71
Resim 12: Hasan Dede Türbesi Genel Görünüş Ve Dağınık Mezarlar	72
Resim 13: Nevşehir Başdere Kasabasında Yer Alan Şeyh Turasan-ı Veli'nin Sandukası	75
Resim 14: Şeyh Turasan-ı Veli Türbesi'nin Giriş Kapısında Yer Alan Kitabe.....	77
Resim 15: Nevşehir Başdere Kasabasında Yer Alan Şeyh Turasan-ı Veli Türbesi'nin Genel Görünüşü	79
Resim 16: Şeyh Turasan-ı Veli'nin Erciyes'ten fırlattığı taş	81
Resim 17: Şeyh Turasan-ı Veli Türbesinde Yer Alan Günah Bacası Olarak Bilinen Delik.....	85
Resim 18: Şeyh Turasan-ı Veli Türbesinde Yer Alan 7 Sanduka.....	86
Resim 19: Şeyh Turasan-ı Veli Türbesi'nde Şehitlik Olarak Adlandırılan Bölge....	87
Resim 20: Nevşehir Sofular Köyü'nde Yer Alan Sofu Dede Türbesi Genel Görünüş	88
Resim 21: Sofu Dede Türbesi Genel Görünüş	89
Resim 22: Sofu Dede Türbesinde Yer Alan Sofu Dede (Büyük Olan Sanduka) ve Avanoslu Şih Dede'ye (Küçük Olan Sanduka) Ait Sandukalar	90
Resim 23: Nevşehir Göre Kasabasında Yer Alan Aşık Dede'nin Mezarı Genel Görünüş	92
Resim 24: Aşıklı Dağ Genel Görünüş.....	94

Resim 25: Aşık Dede'nin Mezarının Olduğu Bölge	94
Resim 26: Aşık Dede'nin kardeşine ait olduğu söylenilen Nermek'deki Türbesi....	95
Resim 27: Aşık Dede'nin kardeşine ait mezarı	96
Resim 28: Nevşehir Ürgüp-Aktepe'de Yer Alan Halil Dede Türbesi Genel Görünüş	97
Resim 29: Halil Dede Türbesi Giriş Kapısı	98
Resim 30: Halil Dede'nin Mezarı	100
Resim 31: Halil Dede'nin Soy Ağacı.....	101
Resim 32: Ayhan Baba Türbesi Genel Görünüş	103
Resim 33: Ayhan Baba Türbesinin Kapı Üzerinde Yer Alan Aslan Figürü	105
Resim 34: Ayhan Baba'nın Mezarı	106
Resim 35: Nevşehir Ayhanlar Köyünde Yer Alan Sarı Abdal Ocağı Türbesi.....	107
Resim 36: Sarı Abdal Ocağına Bağlı Sülük (Süleyman) Abdal ve Onun Ailesinin Mezarları	107
Resim 37: Ayhanlar Köy Mezarlığı	108
Resim 38: Ayhanlar Köyünde Yer Alan Tarihi Mezar	109
Resim 39: Arzuman Ocağına Bağlı Abdullah Dede Türbesi Genel Görünüş.....	112
Resim 40: Arzuman Ocağına Bağlı Abdullah Dede'nin Mezarı	112
Resim 41: Abdullah Dede Türbesi İçerisinde Yer Alan Kerbela Olayı ile ilgili Yazı	113
Resim 42: Dede Türbesi Genel Görünüş	114
Resim 43: Ürgüp Karacaören'de Yer Alan Dede'nin Mezarı.....	115
Resim 44: Dede Türbesinin Mezar Taşında Yazılı Rakamlar	116

GİRİŞ

“Horasan’dan Nevşehir’e Yazılı ve Sözlü Kaynaklara Göre Horasan Erenleri”, isimli Yüksek Lisans tezimizde Nevşehir bölgesinde tespit ettiğimiz Horasan kökenli eren, dede, baba menşeli sûfî zümrelerini araştırılacaktır. Nevşehir bölgesinin Türk-İslam kültürü ile tanışmasında şüphesiz bu sûfîlerin büyük katkısı olmuştur. Çalışmamız dört ana bölümden müteşekkildir. Tezin bölümleri şu şekildedir:

Tezimizin birinci bölümünde Horasan kelimesinin kökeni ve Tarihi Horasan coğrafyası hakkında bilgi verilecektir. Horasan coğrafyasına hâkim olan Türk Devletleri ve bu devletlerin faaliyetleri hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca Türk Devletlerin İslamiyet ile ilk temasları, Horasan’ın kültür alt yapısı bu bölümde gün yüzüne çıkarılacaktır.

Tezimizin ikinci bölümünde ise, Nevşehir coğrafyasının genel bir haritası ortaya çıkarılacaktır. Kapadokya bölgesi olarak ifade edilen yerin geçmiş dönemlerdeki sosyokültürel tarihi, yeryüzü şekilleri, iklim koşulları gibi hususlar üzerinde durulacaktır. Ayrıca Kapadokya bölgesinin Doğu Roma Devleti Dönemindeki konumu, genel kültür bilgileri tezin bu bölümde verilecektir.

Tezimizin üçüncü bölümünde Tarihi Horasan coğrafyasında ortaya çıkan tasavvuf akımları ve bu tasavvufî akımların ne gibi özellikleri olduğu üzerinde tezin bu bölümünde durulmuştur.

Tezimizi önemli ve özgün kılan bölüm ise dördüncü bölümdür. Bu bölümde Nevşehir bölgesinde tespit ettiğimiz Horasan Erenleri anlatılacaktır. Saha çalışması ve arşiv kayıtları ile desteklenecek olan bu bölüm, tezin ana bölümüdür. Saha çalışmasında tespit edilen halk anlatıları bu bölümde verilecektir. Tespit edilen Horasan erenlerinin her birinin türbe ve makamları tarafımız tarafından bizzat ziyaret edilmiş olup, fotoğraf, video, ses kaydı gibi araç, gereçlerle bu bölüm desteklenmiştir.

Yüksek Lisans tezimizi özgün kılan diğer bir unsur ise çalışmamızda Nevşehir Bölgesinde yaşayan bu Horasan Erenleri hakkında Anadolu Selçuklu Devleti ve

Osmanlı Devleti Dönemlerinde kendilerine vakıf olarak verilen dirlik, tımar gibi yerlerin tespit edilmesidir. Çalışmamızda Osmanlı Arşiv Kayıtlarında da topladığımız bu bilgilerden faydalanacak olmamız tezimizin bilimsellik temellerini oluşturacaktır.

Anadolu toprakları 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Orta Asya ve Horasan coğrafyasından gelen “derviş, alperen, gazi, dede” gibi zümrelerin etkisi ile Türk-İslam ülküsünün beşiği haline gelmiştir. Malazgirt zaferi hem Türk tarihi hem de dünya tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Türkler bu zaferden sonra akın akın Anadolu topraklarına yerleşip, bu bölgede kültür ve geleneklerini artık bu topraklarda sürdürmeye başlamışlardır. Türkler, Malazgirt Zaferinden önce de Anadolu’ya kitlesel olarak akınlar yapmışlardır. Malazgirt Zaferi artık Anadolu topraklarının Türk yurdu olduğunu, artık Türklerin göçebe hayatı bırakıp bu topraklara kalıcı olarak yerleştiklerinin ve dönmek üzere ata topraklarından ayrıldıklarının bir göstergesidir.

Anadolu Sûfilik geleneğinin kaynağı olan Horasan, gerek Türk-İslam tarihi gerekse Orta Doğu inançlarını da etkilemeyi başarmış bir bölgedir. Horasan dediğimizde aklımıza sadece İran’ın kuzeydoğu bölgesi gelmemelidir. Bizim ele aldığımız bölge Tarihi Horasan coğrafyasıdır. Günümüzde Türkistan sınırlarına da içine alan Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve İran’ın kuzeydoğusu ile Afganistan’ı içine alan genişçe bir bölgenin adıdır. Bu bölgenin detaylı haritası ileriki bölümlerde eklenecektir.

Bu tezi hazırlarken Başbakanlık arşiv kayıtlarından faydalanılmıştır. Osmanlı Devleti Döneminde bölge sınırları aralıklarla değişen Acıgöl, Avanos ve Gülşehir ilçeleri için Niğde Sancağı içerisinde yer alan Tapu Tahrir Defterleri incelenmiştir. Ayrıca Ürgüp ve İncesu ilçelerini içeren Kayseri Sancağına ait Tapu Tahrir Defterleri, Mufassal ve Evkaf Defterleri gibi kayıtlar incelenmiştir. Tezimizde kullanılan arşiv belgeleri genel olarak Dîvani ve Siyâkat yazı stilleri ile yazılmıştır. Kelimeler genel olarak kısaltılmış, noktalama işaretleri kullanılmamış olması arşiv belgelerinin okunmasını zorlaştırmıştır.

“Horasan Erenleri” genel olarak Horasan bölgesinde yetişmiş olan veya bu yöreye başka yerlerden gelmiş “şeyh veya dervişleri” ifade etse de asıl anlamını Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasına büyük katkı sağlayan üç evliya zümresinden biri olarak ifade edebiliriz. Bu zümreler, geldikleri coğrafyaya veya izledikleri güzergaha nispetle “Horasan Erenleri” olarak adlandırılmaktadır. Bu zümreler Abdâlan-ı Rum, Ahıyân-ı Rum ve Bâcıyan-ı Rum olarak bilinmektedirler. Çalışmanın ileriki bölümünde bu zümreler hakkında detaylı bilgi verilecektir.

Daha çok konargöçer hayat tarzına mensup Türkmenlerin XI. yüzyıldan XVI. yüzyıl sonlarına kadar sürdürdükleri bu göç dalgası, merkezi devletler açısından fayda ve zarar gibi çift yönlü etkiye sahiptir. Gelenler nüfusu takviye ve kültüre dinamizm kazandırmaları itibarıyla faydalı; hareketli ve teşkilatlı olmaları itibarıyla de her türlü yerleşik ve kurulu düzeni tahrip ettiklerinden zararlı addedilmişlerdir. Özellikle, merkezi bürokrasi ve yerleşikler arasında sıkışan Türkmenlerin 1240 yılında çıkan Babaîler İsyanı’nı desteklemesiyle hareketin tahrip gücü artmış, Anadolu Selçuklu Devleti’ni temellerinden sarsmıştır (Ocak, 1980:250). Bu yüzden hareketli unsurlar düşman topraklarına, uç bölgelere doğru kaydırılmışlar ve yönlendirilmişlerdir (Yörük, 2017:109). Anadolu’ya göç yoluyla gelen sûfi dervişlerinin bazıları ise, Horasan’da iyi eğitim görmüş olmalarına rağmen Anadolu’da göçebe veya yarı göçebe Türkmenlerin arasına yerleşmişler, dinî ve dünyevî konularda onlara yol göstermeye çalışmışlar, onların sevgisini ve saygısını kazanmışlar, şehre yerleşen Horasan menşeli veliler gibi düşüncelerinde insan sevgisini ön plana çıkarmışlar, “baba” veya “dede” sıfatlarının yanında halkımız tarafından Horasan Erenleri sıfatıyla da taltif edilmişlerdir (Öztürk, 2001:7). Bu Horasan Erenleri gittikleri yerleri Türkleştirmenin yanında o bölgelerin aynı zamanda İslamlaşmasında önemli roller oynamışlardır.

Türklerin Anadolu’da hakimiyet kurmaya başladığı XI. yüzyılın sonlarından itibaren Türkistan, Mâveraünnehir ve Horasan bölgeleri olmak üzere çeşitli bölgelerden Türk göçleri gelmeye başladı. Bu göçler esnasında Horasan’da teşekkül etmiş olan değişik sûfi akımlarının temsilcileri de vardır. Buraya gelen sûfilerin amacı kendilerine uygun bir çalışma ortamı aramanın dışında yeni topraklarında Türklerin benliklerini ve kültürlerini kaybetmeden hayatlarını devam ettirecek zemini hazırlamak olmuştur

(Öztürk, 2001:7). Her bir Horasan Ereni geldiği bölgenin kültür sanat hayatını Anadolu'ya nakış nakış işlemiştir, Anadolu'nun Küçük Asya olmasında bu erenlerin büyük hizmetleri olmuştur. Hacı Bektaş-ı Veli müşsidi Lokman Perende'den eğitim aldıktan sonra Anadolu topraklarına gelip, Horasan'ın ilmi zenginliklerinin Anadolu'da yeşermesine katkı sağlamıştır. Horasan Erenleri İşlamiyet'in tasavvufi yönünü göçebe Türkmenlere anlatarak halkın İşlamiyet'i benimsemelerinde etkili olmuşlardır.

Genel itibariyle Orta Asya'dan gelip Anadolu'yu mesken tutan Abdal ve Baba ismini taşıyan dervişlere Horasan Ereni denilmektedir. Horasan coğrafyası, İşlam dünyası ile Türk dünyası arasında bir geçit olmuş ve İşlamiyet Türkler arasına buradan girmiştir. Hiç kuşkusuz tasavvuf hareketinin Anadolu'da alt yapısını oluşturan ve bu yapının Türkler arasında hızlı bir şekilde yayılmasını sağlayan Hoca Ahmet Yesevî ve onun birer öğüt sözleri olan hikmetleri ile olmuştur.

Bu derviş zümreleri Anadolu'nun kırsal bölgelerine yerleşerek bölge halkının dini ve ahlaki olarak eğitiminde etkili olmuşlardır. Bu kişiler yerleştikleri bölgede tarım ve hayvancılıkla uğraşıp bölge halkının takdirini kazanmışlardır. Halk arasında daha çok kerametleri ve halk anlatıları ile bilinen bu şahsiyetler, hikmetli sözler, nasihat ve ilahileri daha çok İşlamiyet'in mistik yönünü yansıtmıştır.

Karahanlı ve Gazneli Devletleri'nin daimî takipleri ile sıkışan, yersiz ve yurtsuz kalan Selçuklu Türkmenleri, zorlandıkça Anadolu hudutlarını aşmış; Bizans ordularının mukabelelerine uğrayınca da tekrar Azerbaycan'a ve İran'a dönmüştür; fakat oralarda da barınamamışlar, daimî bir hayat mücadelesi verip sürekli savaşmak zorunda kalmışlardır (Turan, 2013:46). Selçuklular ile birlikte Anadolu'ya kitlesel göçler sonucunda gelen Türkmenler, özellikle sınır boylarını yurt tutarak o bölgelerin birer Türk yurdu haline gelmesini sağlamışlardır. Sadece Selçuklular Döneminde değil özellikle Moğolların işgalleri sonrasında Horasan Erenleri ve Türkmen halk büyük göçler ile başta Anadolu ve oradan sonra da bir uç beyliği olan Osmanlı Devleti topraklarına göç etmek zorunda kalmışlardır.

Selçuklu Devletinin kuruluşundan Malazgirt zaferinin kazanılmasına kadar, otuz yıl süren gazalar bir yandan büyük Türkmen muhacereti diğer yandan da Selçuklu ordularının himayesi dolayısıyla gittikçe Anadolu'da yayılıyordu. Bizans İmparatorluğu'nun mukavemeti kırılarak Türklere yeni bir vatan hazırlanıyordu. Sultan Tuğrul başta olmak üzere büyük Selçuklu beyleri, Türkmen boylarını korumak ve Bizans taarruzlarını kırmak maksadıyla Anadolu'ya birçok sefer yapmışlardı. Sultan Tuğrul, Selçuklu Devleti'ni kurunca Türkistan'dan sel halini alan Türkmen göçleri için artık Gazneli ve Karahanlı Devletleri'nin teşkil ettiği setler yıkılmıştır. Böylece Türkmenlere birçok yeni yurt kapısı açılmıştır. Sultan Tuğrul Bey, Alparslan ve Melik Şah gibi ilk Büyük Selçuklu sultanlarını uğraştıran başlıca meselelerden en mühimini Türkmen muhacereti teşkil etmişti. Filhakika bu büyük insanlar İslam'ın sultanı ve hamisi sıfatıyla bir yandan İslam ülkelerini ve halklarını göçebe Türkmen akınlarından korumak vazifesiyle karşılaşılıyordu (Turan , 2013:46). Türkmenlerin, göçebe hayattan yerleşik hayata geçişi ile birlikte artık sınır boylarında Türkmenlerin varlığı Bizans'ı ve Avrupalı Devletleri endişelendirmiş, artık bu süreçten sonra Haçlı Seferleri'nin sayısı artmıştır. Çalışma konumuz genel olarak Anadolu Selçuklu Dönemi ve Osmanlı Devleti'nin ilk dönemleri olduğu için bu dönem ile ilgili elimizde arşiv belgeleri ve kroniklerinin yetersizliğinden dolayı bu dönem karanlıkta kalmıştır. Elde bulunan belgelerin büyük çoğunluğu Bizans tarihçileri ve Avrupalı seyyahların notlarından oluşmaktadır.

Türklerin ana yurtları olan Orta Asya'dan başlayan ve değişik yönlerde gerçekleşen göçleri, gelişigüzel bir hareket olmayıp çeşitli nedenlere dayanmaktadır. Konunun uzmanları, Türklerin yüzyıllarca süren ve çeşitli yönlerde gerçekleşen göçlerinde şu ana nedenlerin rol oynadığını belirtmektedir:

1. Nüfus yoğunluğu ve otlak darlığı
2. İklimden kaynaklanan kuraklık ve diğer sorunlar
3. Türk devletlerinin ve boylarının birbirleriyle mücadeleleri
4. Moğollar ve diğer devletlerden gelen dış baskılar (Yaman, 2006:29).

Türklerin göç etme nedenleri olarak kabul gören bu ana nedenlerin yanı sıra, Türklerin bozkırdaki göçebe yaşam biçimi de bu göçlerde kolaylaştırıcı bir unsur olarak görmek mümkündür.

Gelenler sürekli yerleşik hayata geçmelerine rağmen, Orta Asya, Azerbaycan ve Erran'dan göçler de devam ettiğinden yarı göçebelerin sayısı her zaman fazla oluyordu. Türkmenler bilhassa uçlarda bulunmak suretiyle akıncı muhafız vazifesi gördükleri gibi, buralarda yurt tutmak suretiyle bir taraftan yeni fetihleri kolaylaştırırken bazen de kendileri fethihte bulunuyorlardı (Sümer, 1980:135). Mustafa Oflaz makalesinde Anadolu'ya gelen Türkmenlerin yavaş yavaş göçebelikten yerleşik hayata geçerek daha ziyade yeni köyler kuruyor veya çoğu terk edilmiş eski köylere yerleşiyorlardı. Bunlara artık Türkmen değil "Türk" deniliyordu (Oflaz, 1992:67). Oflaz burada yerleşik hayata geçen halkın artık göçebelikten dolayı Türkmen kimliğini yitirdiğini daha ziyade "Türk" kimliğini benimsediğini ifade ediyor.

XIII. yüzyıl ortalarında Orta Asya'dan başlayarak Anadolu'ya kadar uzanan Moğol istilasını Anadolu'ya doğru yeni göç dalgası başlatır. Bu istila sırasında Türkistan, Horasan ve Azerbaycan'dan pek çok göçebe Türkmenler ile birlikte yerleşik şehirli-köylü unsur da Anadolu'ya gelmiş ve Anadolu'daki Türk nüfus yoğunluğu hızla artmıştır. Bu gelenlerin çoğu yerleşik hayata geçerken, kendi yaşayışlarına uygun yer bulamayan bir kısım Türkmenler ise ormanlık ve dağlık kesimlerde yurt tutmuşlardı (Sümer, 1951:157). Gerek Selçuklu Devleti'nde gerekse Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde yeni fethedilen bölgelere konargöçerlerin yerleştirilmesi bu şekilde olmuştur. Selçuklular da karışıklıklar çıkaran Türkmen boyları, fethedilen yerlere yerleştirilerek bu yerlerin kalıcı olması sağlanmıştır. Yeni fethedilen bu yerlerde ileriki bölümlerde değineceğimiz yeni tarikat ve tasavvuf unsurları ortaya çıkacaktır. Bu bölgelerde şeyh ve dervişler dergahlar, zaviyeler kurup bu bölgelerde yeni bir dönemin başlangıcının sinyallerini vermişlerdir.

Anadolu'ya gelen bu eren, evliya, alperenler ile birlikte "Horasan Tasavvuf" ekolü de gelmek de ve tasavvuf düşüncesi insanlar arasında yayılmaya başlıyordu. Gayr-î müslim halkın da dikkatini çeken Horasan Tasavvuf ekolü ile Anadolu, bir kültürel zenginlik merkezi haline gelmiştir. Anadolu halkı İslam'ın oluşmasında Moğol istilasının ve Şamanizm'in etkisi görülmüştür. Bu konuda Ömer Lütfü Barkan makalesinde Fuat Köprülüye de istinaden bu konu hakkında şunları söylemektedir;

“Türk orta zamanının edebi, sosyal ve bilhassa dini tarihi üzerinde uzun senelerden beri giriştiği çok verimli ve orijinal mesainin verdiği bir salahiyetle Prof. Fuat Köprülü’nün kitabında bu asırda Anadolu da husule gelen dini cereyanların ve Müslüman mistik tarikatlarının teşekkülünde Orta Asya’dan gelen akınların ve Moğol Şamanizm’inin oynadığı rolü hatırlatması, kayda şayan olduğu gibi Moğolların öncüsü olarak gelen göçebe Türkmenlerle Anadolu nüfusunun işbaa geldiği bir sırada, imparatorluğun sosyal ve hukuki kadroları içinde sıkışan bu göçebe unsurların ne büyük bir kuvvet teşkil ettiklerini ve ne geniş bir teşkilat içinde birbirine bağlı bulunduklarını Baba-î İsyani’nda Selçuk Devleti’ni pek fena bir halde sarsmış olmaları ile göstermiş oldukları tespit etmesi de bizim bu makaleyi yazarken daima göz önünde bulundurduğumuz fikirlerden birini teşkil etmektedir” (Barkan,1942:9). Moğol istilas ile ata yurtları olan Horasan ve Orta Asya’dan başta Anadolu olmak üzere dünyanın farklı bölgelerine göç eden Türkler, gittikleri yerlere inançları ile birlikte kültürlerini de götürmüşlerdir¹. Türklerin en eski inançlarından biri olduğu söylenen Şamanizm’in de Anadolu izlerini görmek mümkündür.

Türkler, İslamiyet’i kabul ettikten sonra atalarının din ve inançlarını tamamen bıraktığını söyleyemeyiz. Şüphesiz belli bir süre eski inançlarını devam ettirdiler. Hatta günümüzde dahi Türklerin yaşam biçimlerinde ve geleneklerinde eski inançlarının izlerini görmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse, ağaçlara bez bağlamak, mum yakmak, ateşe su dökmek, dağ, tepe gibi yüksek yerleri kutsal görmek ve türbe kültürü eski inançlarının birer izidir. Bu konuda Fuat Köprülü; Anadolu Türkleri, İslamiyet’i resmî din olarak kabul etmekle birlikte İslâm öncesi inanç motiflerinden ve dünya görüşünden de tamamen uzak kalmamış, İslâmî esaslarla, eski Türk kültürünü birleştirerek güzel bir sentez ortaya koymuştur. Bu sentezin en güzel örneklerini Dânişmendnâme de olduğu gibi Battalnâme ve Saltuknâme’de de görmekteyiz (Köprülü, 1943:427). Bu eserler Türk-İslam sentezinin ilk ve en önemli eserleridir. Belli şahısların çevresinde gelişen olaylar ve bunu takip eden Türkmen oymaklarının İslamiyet’e bağlanma olayları destansı bir dil ile anlatılmaktadır.

¹ Moğol istilas öncesi ve sonrası Anadolu için bk. Mihriban Artan, Türk-İslam Düşüncesinde Mehdilik: Osmanlı Devleti’nde Şahkulu Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir-2022, s.127-138.

Türkler, ilk çağlardan itibaren sürekli bir arayış içinde olup Orta Asya'dan Uzak Doğu, Hindistan, Balkanlar, Orta Avrupa ve Orta Doğu yönünde birçok göç ve istila hareketlerinde bulunmuşlardır. Ana yurttan ve gittikleri yerlerde büyük devletler ve imparatorluklar kurmuşlardır. Türklerin dünya üzerinde bu yayılım ve hakimiyet hareketlerini dört büyük ana devreye ayırmak mümkündür. İslamiyet'ten önce Göktürk ve Hun İmparatorluğu, İslam'dan sonra ise Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarını kurmuşlardır. İlk iki devir, Orta Asya'da Türk nüfusu kaynak ve kuvvetini meydana getirmekte ve dünya tarihinde de önemli bir rol oynamakla beraber bu devirlerin Türkistan dışında vuku bulmuş yayılma ve tesirleri asırların derinliklerine gömülmüş ve zamanla izleri kaybolmuştur. Buna mukabil Selçuklu ve Osmanlı devirleri Türk ve İslam tarihinde önemli bir yer teşkil eder (Öngül,2014: IIIX). Bunun neticesinde Türkistan'dan göçler batıya doğru olmuş, Selçuklular ve Osmanlılar sadece Türk tarihi değil Dünya tarihinin de değişmesini sağlamışlardır. Türkmenlerinin bu yayılmacı politikası ve dervişlerin Osmanlı Devleti'nin kuruluşu meselesinin anlaşılması için üzerinde ısrarla durduğumuz konu Türkmenlerin batıya doğru akın etmesi ve Rum topraklarının fetih edilmesinde önemli roller üstlenmelerinden gelmektedir. Günümüzde dahi birçok köylere ismini veren bu dervişler, ellerinin emeği, alın terleriyle bağ ve bahçelerde çalışmış, buraları iskana açıp yerleşen dervişler daima batıya doğru Türk akını ile beraber ilerlemişlerdir. Bizim konumuzun da temelini oluşturmaktadır. Bu “alperen, dede veya baba” ünvanlı şahıslar yerleştikleri bölgeye Türk-İslam medeniyetini inşa etmişlerdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHİ HORASAN COĞRAFYASININ SOSYAL VE KÜLTÜREL ALT YAPISI

1.1.Tarihi Horasan Coğrafyası

Eski bir Türk yurdu olan Horasan, Türk nüfusunun ve Türk kültürünün asırlar boyunca egemenliği altında olan bir bölgedir. Kesin olmamakla birlikte kimi etimologlara göre Hur “güneş” ile asan “doğan” kelimelerinin oluşundan meydana gelmiştir. Doğan Güneş memleketi manasına gelen ve günümüzde İran’ın kuzey doğusunda bir bölge olan Horasan, eskiden Amu Derya’nın (Ceyhun) güneyindeki ve Hindu Kuş’un kuzeyindeki ülkeleri kapsadığı gibi siyasi bakımdan Maverâünnehir ile Sicistan’ı sınırları içine almaktaydı. Önemli şehirleri ise Nişabur, Merv-Şahacan, Herat, Belh idi ve Tus, Nesa, Abiverd, Serahs, Asfizar, Badgis, Cürcan, Bamiyan, Garcistan ve Toharistan bölgeleri de onun sınırları içine giriyordu (Öztürk, 2020:11). Bizim burada ifade ettiğimiz “tarihi Horasan coğrafyası” ise sadece İran’ın kuzeydoğu bölgesini ifade eden siyasi sınırlardan ibaret bir bölge olmadığı görülecektir. Genişçe bir alana sahip olan Tarihi Horasan coğrafyası, yukarıda verilen bölgeleri ile döneminin önemli ilim merkezi olmuştur.

Resim 1: Tarihi Horasan Bölgesi Haritası

Geniş bir coğrafi alana sahip olan Tarihi Horasan coğrafyası², tarih içerisinde farklı devletlerin hakimiyetleri altına girmiştir. Zaman zaman sınırları değişen bölge, farklı kimliklere ve inançlara da ev sahipliği yapmıştır. Aynı zamanda birçok tasavvuf ekolünün oluşmasını sağlayan coğrafyadır. Horasan, sahip olduğu bu stratejik ve farklı kimlikleri barındırmasından dolayı bölge kozmopolit bir yapıda ve kültürel çeşitliliğin yoğun olduğu bir coğrafi alana sahiptir. Moğol istilasından sonra Horasan'dan Melametilik, Fütüvvet, Yesevîlik vb. birçok tasavvufî akımların merkezi olan Horasan, birçok alim, sufi ve derviş zümrelerinin yetiştiği bölgenin adıdır. Horasan tasavvuf ekolünde yetişen dervişler, başta Anadolu olmak üzere dünyanın birçok yerlerine giden bu derviş zümreleri İslamiyet'in yayılmasında önemli bir merkez olmuştur (Artan, 2022:127-138).

Horasan bölgesinin sınırları bölgenin idari olarak büyüyüp küçülmesine paralel olarak tarih boyunca çeşitli farklılıklar göstermiştir. Bunun sonucunda zaman içinde değişen idari sınırları ile coğrafi sınırları ayrı olarak değerlendirmek gerekir. Bölge Sasaniler Döneminde küçük bir idari birim iken sonraki dönemlerde siyasi iktidarların gücü nispetinde genişlemiş veya daralmıştı (Şahin ve Arifoğlu, 2013:364). Tarihi Horasan coğrafyasının doğal yapısına bakıldığında genel olarak bölgede plato, sıra dağlar, bu dağların arasında tarıma elverişli ovaların ve uzunca bir çöl vadisinin yer aldığı görülür. Horasan dağ silsilesini etkileyen İran platosunun bir uzantısı da Horasan coğrafyasını kapsamaktaydı. Ayrıca gelişmiş tabakalarda, Horasan dağ silsilesini etkilemiştir. Dağlar sıralı bir şekilde, bir ucu Elbruz sıra dağlarına diğer ucu Afganistan kuzeyindeki Hindukuş dağlarına uzanırlar (Günaltay, 1948:2).

Yukarıda da belirtildiği üzere yaşamayı son derece çetin bir hale getiren bu çöller, Tarihi Horasan coğrafyasındaki siyasi yapılar içinde önemli bir barınma merkezi olma özelliği de taşımaktaydı. Örneğin Emevî Devleti'nin baskılarından kaçan muhalifler Horasan bölgesindeki çölleri barınma amacı ile mesken tutmuşlardır. VIII. yüzyılda Horasan ordusu tarafından desteklenen Abbasi ihtilali bu bölgede başlamıştı. Aynı şekilde Büyük Selçuklu Devletinin kurucu Tuğrul Bey ve Çağrı Bey

² Yukarıda verilen tarihi Horasan haritası ilgi yerden alınmıştır: <https://bilimdili.com/arkeotarih/tarih-tarih/unutulan-turkler-2-horasan-turkleri/>

de Karahanlı Devleti ve Gazneliler'in baskılarından kurtulmak için Horasan'a sığınmışlardı. Selçuklu Beyleri burada örgütlenerek 1040'ta Gazne Devleti ordusunu yendikten sonra Nişabur merkez olmak üzere devletlerini Horasan coğrafyasında kurmuşlardı (Şahin ve Arifoğlu, 2013:366-367).

Horasan coğrafyasının önemli bir gölü olan Aral, tarih içerisinde önemli bir konuma sahiptir. Seyhun nehrinin suları buraya bağlanırdı. Strange'nin ifadesi ile Amu Derya ve Sir Derya'nın ağızları arasındaki Aral'ın doğu sahilini sınırlayan arazi IV. (X.) yüzyıllarında ve sonlarında daha sıklıkla Doğu İran'ın Merv çölüne verilen bir isimle, Oğuz Türkmenlerinin çölü şeklinde bilinirdi³. Horasan'ın en meşhur ihracatı ise Nişabur ve Merv'in ipek ve pamuklu kumaşlarıydı. Hem koyun hem de develer burada ucuza alınır ve Tük kölelerin, erkek veya kız, 5.000 dinar gelir sağladığını söyler ve bütün gıda maddeleri boldu (Strange, 2015:518).

XI. yüzyılın sonlarından itibaren kısa zamanda göçebe Türkmen kabileleri, Türkistan ve Horasan coğrafyasından kalkıp Anadolu'ya gelmiştir. Harezm, Horasan ve Azerbaycan üzerinden Batı istikametinde Anadolu'ya kitleler hâlinde göç eden zümreler arasında çok sayıda mutasavvıf, âlim ve sanatkâr da yer almıştır (Togan, 1986:206-222). Selçuklular artık Harizm'de oturamaz hale gelince 1035 baharında, 10.000 süvari ile Ceyhun'u geçip Horasan'a vardılar. Merv, Sarahs ve Farava çölü bölgesini yurt tuttular. Selçuklular, böylece çok çetin mücadeleler ile geçen takriben 70 yıl içinde Cend'e, Maverâünnehr'e, Harizm'e ve son olarak da Horasan'a göçmek sureti ile dört defa yurt değiştiriyorlardı (Turan, 2009:94).

Manevî dünyamızın mimarları olan Horasan Erenleri, Anadolu'nun fethedilmesinde düzenli bir iskânlaştırma politikası sürdürmüşlerdir. Her bir derviş farklı bir bölgeyi manevi bir görevlendirmeye gelmiş, dergâh ve türbelerini kurmuşlardır. Horasan Erenleri olarak ifade edilen bu şahsiyetler; dede, baba ve gaziler Anadolu'nun fethinde görev almışlar ve onların buralara gelişleri ile ilgili farklı menkıbeler anlatılmıştır. Bu menkıbelerde Velî'nin iskânlaştırma da bulunacağı bölge, şeyhinin fırlattığı eğsiyi (ucu yanık ağaç parçası) takip sonucunda gerçekleşmiştir. Bu

³ Detaylı bilgi için bk. Guy Le Strange, Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.s.536.

şahsiyetler fetih politikalarıyla sadece toprağı işlememişler, insanların gönüllerini de işleyerek onların kalplerinde derin izler bırakmışlardır (Aday, 2014:384-385). Bu “abdal, gazi, alperen ve baba” ismini taşıyan dervişler başta Anadolu olmak üzere Balkanların da Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli bir roller oynamışlardır. Bu kişiler sadece savaşçı gaziler değil, halk nezdinde uluhiyet yüklenmiş şahıslar olarak da bilinirler (Artan, 2022:133-135).

Köylerin kuruluş sürecinde ve Anadolu’nun fethinin ilk dönemlerinde bu derviş zümrelerinin önemli etkileri olmuştur. Bu derviş zümrelerinin kurmuş oldukları tekke ve zaviyelere aileleri veya başkaları da gelerek yerleşmişlerdir. Bu şekilde bu yerleşim yerleri birer köy haline gelmiştir. Horasan Ereni olarak bilinen bu şahsiyetler hakkında bilgiler günümüze sözlü olarak aktarılacak gelmiştir. Haklarında yazılı bilgiler neredeyse yok denecek kadar azdır. Halkın arasında göstermiş oldukları kerametler ve olağanüstü güçleri sahip oldukları hissi halk tarafından kabul görmüş ve onların birer ermiş, veli sıfatına bürünmeleri ile hafızlarda yer almışlardır. Anadolu’yu etkileyen bu eren, evliya ve derviş grubunun mensubu oldukları tasavvuf ekolüne Horasan tasavvuf ekolü denir. Anadolu tasavvufunu etkileyen bu ekol üzerinde bu bölümde durulacak olup, bu tasavvuf ekolünün temsilcileri ve alt dalları hakkında bilgi verilecektir.

1.2.Horasan Tasavvuf Ekolü

Horasan tasavvuf ekolü Anadolu’nun İslamlaşmasında maya rolü oynamıştır. Moğol istilasından kaçan Türkler, yeni yurtları Anadolu’da yabancılık çekmemişlerdir. Kitlesele göçler ile gelen Türkmenler, eski inanç ve geleneklerini Anadolu’nun dört bir yanına taşımışlardır. Horasan tasavvuf ekolüne bağı babalar, dedeler, alperenler kadim kültürlerini Anadolu’nun hamuruna yoğurmuşlardır.

Horasan tasavvuf ekolünün başlıca temsilcileri kronolojik olarak; İbrahim b. Ethem (ö.777), Abdullah b. Mübarek (ö.794), Fudayl b. İyaz (ö.803), Şakik-i Belhî (ö.809), Şibli (ö.861), Beyazid-i Bestamî (ö.875), Hâkim-i Tirmizî (ö.932), Abdülkerim Kuşeyri (ö. 986), Ebu Nasr es-Serrac (ö.988), Sülemi (ö.1021), Ebu’l Hasan Harakanî (ö. 1033), Ebu Said Ebu’l-Hayr (ö.1049) ve İmam Muhammed Gazali’yi

(ö.1111) vb. (Altunkaya, 2016:127). Yukarıda isimleri verilen bu kişileri Horasan tasavvuf ekolüne örnek verebiliriz ve aynı zamanda bu kişiler Horasan tasavvuf ekolünün önemli temsilcileri arasındadır.

Eski İran geleneklerini de hafızasında saklayan Horasan, İslamiyet'ten sonra da tasavvuf kültürünün başlıca merkezlerinden biriydi. Bu sebeple Maverâünnehir bölgesi İslamlaştıktan sonra, İslamiyet bu yol üzerinden Türkistan'a yayılmaya başladı. Herat, Nişabur, Merv, III. asırda mutasavvıflarla nasıl dolmaya başladıysa IV. asırda Buhara ve Fergana bölgesinde dervişler görülmeye başladı. Fergana bölgesinde Türkmenlerin kendi şeyhlerine "Baba" adını verdikleri görülmektedir. Horasan'a çeşitli sebepler ile gidip gelen Türkmenler arasında da mutasavvıflar yetişiyordu. Ebu Sa'id Ebu'l-Hayr'ın çok saygı gösterdiği Muhammed Ma'suk Tusi ile Emir 'Ali 'Abu halis Türk idiler. İşte bu gibi muhtelif amiller te'siriyle Türkler arasında tasavvuf cereyanı yavaş yavaş kuvvetlenmiştir. Buhara, Semerkand gibi büyük İslam merkezlerinden içlerine yayılmıştı. Din aşkı ve mücehhez birçok dervişler tarafından göçebe Türkler arasına yeni akideler görülmüştür (Köprülü, 1976:17-18).

Türkler asırlardan beri tasavvuf kültürüne yabancı bir toplum değildir. Yalnız göçebe Türkmenler değil yerleşik olanlar da bu kültür hakkında bilgileri vardı. Türkmenler, isimleri verilen bu şahısların keramet ve menkıbelerini dinlemiş onlara büyük saygı göstermişlerdir. Eski geleneklerinde olan ozan ve kamları İslamî gelenekte dede, baba, gaziler ile özdeşleştiren Orta Asya Türkleri, hararetle İslamiyet'i kabul etmiş ve savunuculuğunu yapmıştır. Gerek Horasan bölgesinde gerekse Anadolu topraklarında XVI. yüzyıla kadar çeşitli şekil ve becerilerle tasavvuf kültürü varlığını devam ettirmiş, günümüze kadar da etkinliğini sürdürerek var olmuştur.

Orta Asya bölgesinde İslamiyet'in yayılmaya başlaması ile birlikte VIII. yüzyıldan itibaren Orta Asya'da derviş ve sufiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Günümüzde Türkmenistan sınırları içerisinde bulunan Merv şehrinde dünyaya gelen Abdullah b. Mübarek (797) hem hadis alimi hem de zahit bir sufi idi. Merv şehrinde tekke kurduğu ve halkı irşat ettiği anlatılmaktadır. Bugün Özbekistan sınırları içerisinde

yer alan Tirmiz ve Nahşeb şehirleri çok fazla sufi ve zahit'in yetişmiş olduğu bölgelerdendi (Tosun, 2015:15).

Dergâh geleneği ve düzenlediği semâh meclislerinde söylediği coşkulu şiirleri ile tanınan Ebu Said-i Ebu'l Hayr (ö.440/1049) bugün Türkmenistan'da bulunan Meyhene'de yaşamış ve orada vefat etmiştir. Türkmen halk arasında "Mene Baba" lakabıyla bilinir. Hayatı menkıbeleri ve sözleri Muhammed b. Ebu Ravh Lütfullah'ın (ö.541/1147) "Halat ü Sühanan-ı Şeyh Ebu Said ve Muhammed Ebu Said" isimli Farsça eseriyle günümüze ulaşmıştır. Mevlâna Celaleddin Rumi'ye ait olduğu bilinen "yine gel, yine gel, ne olursan ol, yine gel" diye başlayan meşhur rubai de aslında Mevlana'dan iki asır önce yaşayan Ebu Said-i Ebu'l-Hayr'ın şiirleri arasında yer almaktadır (Tosun, 2015:15).

Eski Türkler Şamanî dinlerindeki tek Tanrı inancı seviyesinde bir akideye yükselmiş; bu Tanrı'nın kâinatın halikı ve kâdir-i mutlak olduğuna, ahirete ve ruhun ebediliğine, öteki dünyada insanların cennet (uçmak) ve cehennem (Tamu)e gideceklerine inanıyorlardı. Bu inançları ve cihat mefkuresini en yüksek şekilde İslamiyet'te bulan Türkler, bu dine onun cazibesine daha kolay kapılıyordu. Türkistan medreseleri ve zaviyeleri bu İslamlaşmada büyük bir rol oynuyordu (Turan, 2013:19).

1.3.İslam Tarihinde Horasan

Türklerin İslamiyet ile tanışması Abbasi Devleti yönetimi ile olmuştur. Emevilerin uygulamış olduğu katı Arap milliyetçiliği tutumu sonucu Türkler İslamiyet'e katılmakta tereddütlü davranmışlardır. Abbasi devletinin uygulamış olduğu ılımlı politika ile Türkler, başta askeri alanda olmak üzere devletin birçok kademelerinde görev almışlardır. Abbasi devletinin iş başına geçmesi ile Horasan'ın birçok yerinde insanlar İslamiyet'i kabul etmiş ve devlet yönetiminde görev almışlardır

Emevi Devleti'nin son Horasan valisi Nasr b. Seyyar el-Kinani (738-748) yönetim merkezi Merv olmak üzere Ebu Müslim-i Horasanî'nin yönetimindeki Abbasi Devleti'nin yayılmacı politikası ile karşı karşıya kaldı. Özellikle Hişam'ın halife olduğu zamanda yerel yöneticiler ile Merv'deki Abbasi ailesi tarafından süreç

yönetildi. Daha sonra hareketin başına 746 yılında Ebu Müslim Horasani geçti. Ebu Müslim 748 yılında Merv’de yönetimi ele alınca Emevi Valisi Nasr b. Seyyar, batıya doğru kaçmak zorunda kaldı. Özellikle Türklerin İslamiyet’i benimsemesinde Ebu Müslim Horasani’nin önemli bir etkisi olmuştur. Ebu Müslüm Horasanî’nin savaşlarda göstermiş olduğu kahramanlıklar Anadolu halkının hala hafızında önemli bir yer tutmaktadır. Ebu Müslim Horasanî’ye itlaf edilen cenk nameler bunun bir göstergesidir (Öztürk, 2020:15).

1.3. Türklerin İslamiyet ile İlk Temasları

Türkler, Horasan bölgesine yabancı bir millet değildir. Bölge günümüzde dahi Türki Cumhuriyetlerin hakimiyeti altındadır. Hatta bu bölge Türklerin öz ata toprağıdır da diyebiliriz. Horasan bölgesi farklı milletlerin ve inançların bir arada yaşadığı bir bölgenin adıdır. Bu bölgenin sınırlarını yukarı bölümde de anlatıldığı üzere genişçe bir toprak parçasını kapsamaktadır. Türkler bu bölgede birçok devlet kurmuş, bu devletlerden en önemlilerden biri de Büyük Selçuklu Devleti olmuştur.

Türkler, İslamiyet’i doğrudan Araplardan değil de Acemler (İranlılar) vasıtasıyla öğrenmişlerdir. İslam medeniyeti İran üzerinden Maverâünnehir ve Horasan yolu üzerinden Türklere ulaşmıştır. Bu bölge birçok medeniyete ve inanç merkezine ev sahipliği yapmıştır.

Sasaniler ile Müslüman Araplar arasında 642 yılında Feth ul-Fetüh adını verdikleri savaşta Müslüman Araplar Sasanileri mağlup ettiler ve bölgeye hâkim oldular. Son Sasani padişahı olan III. Yazdgerd vefat edince Merv bölgesinde yaşayan halk Arap ordusuna katılmaya başladılar. Fakat Arapların bu bölgeye hâkim olma istekleri gerçekleşmedi ve Türkler bu bölgeyi hakimiyetleri altına aldılar. Türkler ile Müslüman Araplar bu bölgede İslamiyet’i kabul etmeye başladılar (Özkul, 1991:21-22).

Yukarı Ceyhun bölgesinin vadileri ve otlakları, Orta Asya kavimlerinin yaşaması için uygun yerlerdi. Türklerin kurduğu devletlerin birkaçı bu topraklar üzerinde kurulmuştur. Mesela padişahlarının sıfatı “Tegin” olan Heftalitlerin (Ak Hunlar) merkezi Bamyân idi. İslamiyet yayılmaya başladığı ilk yıllarda ve bugünkü

Afganistan sınırlarının doğusunda kalan Kabil, Gazne ve Büst arasındaki yaylalarda Halaç ve Oğuz Türkleri yaşamaktaydı. Ayrıca Horasan'ın doğu kısımları çok eskilerden beri Türklerin yaşadıkları bir bölgeydi (Öztürk, 2020:19).

Kaynaklarda 1038 yılında Selçukluların ilk defa ele geçirdiği Nişabur'da Selçuklu Sultanı Tuğrul ve Çağrı Beyler 'in gösterdikleri davranışlar hakkında çelişkili görüşler vardır. Beyhaki'ye göre Sultan Tuğrul Bey, şehre girince Çağrı ile İbrahim'e kesin olarak halka eziyet edilmemesi emrini verdi. İmameddin, İbnü'l Esir ve İbnü'l-İbri gibi tarihçilerin dayandıkları kaynaklarda Sultan Tuğrul'un Çağrı Bey'e şehrin yağlanması engel olmasını, çünkü Nişabur'a ve oranın Müslümanlarına şefkatli davranacağına dair Halife'nin elçisine söz verdiğini söylediği yazılıdır. Yine Melik-name'ye göre, Sultan Tuğrul, şehrin kapılarını kendilerine açmaları durumunda Merv'i yağma etmeyeceğine dair şehrin ileri gelenlerine güvence verdi. Bu durumda Sultan Mes'ud'un üç Selçuklu önderinden kendisine Yabgu'yu muhatap aldığı ve onunla diplomatik temaslarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Yabgu, 429, (1038) yılında ona, kabilesinin yağmada bulunmasını önleyeceğine dair söz verip yemin etmiştir (Öztürk, 2020:26). Sultan Tuğrul Bey bu tutumu ile halka dokunmayacağını, onların inançlarını ve kültürlerini koruyacağına dair güvence verdiğini anlaşılmaktadır.

Sultan Tuğrul Bey, devletini kurarken Samani ve Gazneli'li idarecileri devlet yönetimine almış, bunların bilgilerinden faydalanmıştır. Başta Horasan yöneticisi Abu'l-Kasim Ali Buzcani (Cuveyni)'yi kendisine ilk vezir yapmıştır. Daha sonra İsfahan meliki Ebu'l-Fath Razi'yi çok beğenince yanına aldı ve vezirliğe tayin etmiştir. Ayrıca Sultan Tuğrul dönemin din adamlarına ve şeyhlere de çok değer verirdi. Hemedan'a girişinde şeyhlere gösterdiği ilgi Osman Turan'ın eserinde şöyle ifade edilir: Baba Tahir ile Baba Ca'fer'i görünce atından inip ellerinde öptü. Baba Tahir kendisine: "Ey Türk! Allah'ın halkına ne yapmak istiyorsun?" diye sorunca sultan da: "Ne emredersin?" Cevabını verdi. Şeyh "Allah iyilik ve adalet emreder" ayetini okudu. Böylece Tuğrul Bey adalet yolunda yürüyeceğini söylüyor ve büyük devlet adamı vasıfları ile din adamları ve halkın gönülleri üzerine hakimiyetini kuruyordu (Turan, 2009:108). Özellikle Tuğrul Bey döneminde Anadolu'ya seferler düzenlenmiş olup, bu dönemde Anadolu Türk-İslam medeniyetine uyum sağlamıştır.

Tuğrul Bey'in ölümü üzerine yerine veliaht olarak Alp Arslan geçiyor ve Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması bu dönemde hızlanmıştır.

Selçukluları ve ona bağlı olanları Cend'den güneye doğru Buhara yakınlarında otlaklar aratmaya iten sebep nedir? Sorusunu sormak gerekir. O sırada bu bölge, siyasi bakımdan karışıklıkların pençesinde bulunuyordu. Bu bölgeyi elinde bulunduran Feriguni Harezmsahlıları ile Samanlılar daha yeni yıkılmışlar, Karahanlılar ve Gazneliler onların bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışmışlardır. Bu olaylar, o devletlere askeri yardımlarda bulunan veya sınır muhafızları olarak çalışan Selçukluların eline fırsat vermiştir. Onların bu gelişle nüfus artmış ve otlak bulmak da sıkıntı yaşanmıştır. Bu da ekonomik sorunlara sebebiyet vermiştir.

Türkmenlerin sürekli olarak sınır boylarına sevk edilmesi ve yerleştirilmesi Anadolu ve Azerbaycan'ın İslamlaşmasını ve Türkleşmesini hızlandırdı (Sümer, 1980:130). Güney Azerbaycan bölgesinde yer alan Erran, Urumiye, Mugan, Nahçıvan, Hoy, Erdebil; Kuzey Azerbaycan'a göre bu bölgede daha fazla Türkmen bulunmaktaydı. Buna sebep ise bu bölgelerin geniş ovalara ve verimli topraklara sahip olmasından dolayıdır. Bu bölgede yer alan Türkmen beylerinin çoğu aynı zamanda toprak sahibiydiler ve sınır boylarında olmaları ile sık sık Ermenistan ve Gürcistan'a akınlar yapıyorlardı (Gündüz, 2017:23).

Konargöçer bir hayat tarzı sürdüren Türkmenler arasında siyasi birlikte sağlamakta zor olmuştur. Türkmenler bazen Gazneliler Devleti bazen Selçuklular ve bazen de Karahanlılar Devleti'nin yönetimine dahil olmaktaydılar. Bunun neticesinde Türklerin kendi aralarındaki mücadeleler sonucunda ekonomik ve sosyal sorunlar sürekli var olmuştur.

Türkmenlerin, aile grupları ve hayvanlarıyla birlikte topluca göç etmeleri ve yaşamlarını devam ettirebilecekleri yeni yurtlar aramaları onların büyük ölçüde Anadolu ve Azerbaycan sınırlarına yığılmalarının önünü açtı. Bu bölgelerde gayr-î müslim halk ile Türkmenler arasında çatışmalarda şüphesiz olmuştur. Malazgirt savaşından sonra sağlanan barışın bozulması, Türkmenlere, zaten hevesli oldukları Anadolu'yu fethetme imkanını verdi. Ve bu politikaların sonucunda Anadolu'nun

fethi kolaylaşmıştır. Gündüz de bu konuda şu ifadeleri kullanmaktadır: “Selçuklu merkezi idaresi İran ve Azerbaycan’da tarım sahalarını korumak ve yerleşik ahali ile konar-göçerlerin çatışmalarını en aza indirmek gayesi ile Türkmenleri Anadolu’ya sevk atmaya devam etti. Burada Danişmend Gazi, Karatekin, Saltuk Gazi, Mengücek Gazi ve nihayet Kutalmış’ın oğulları Süleyman, Mansur ve Devlet’in takipçileri olan Türkmenler, anılan beylerin en önemli askeri dayanağı haline geldiler” (Gündüz, 2017:60-61). Burada isimleri verilen şahsiyetler Anadolu’nun fethinde önemli gayretler göstermişlerdir.

Selçuklular Döneminden sonra Tarihi Horasan coğrafyasına hâkim olan Harezmşahlar devrinde savaş ve siyasi istikrarsızlıklarla geçmiş olmasına rağmen, daha önce Gazneliler ve Selçuklular devrinde hız kazanan ilim ve sanattaki gelişme onların devrinde de devam etmiştir. İslamiyet’in ilk yıllarından itibaren Horasan’ın en büyük merkezi olmak üstünlüğünü Nişabur, Harezmşahlar zamanında da korunmuştur. İşlek ticaret yolları üzerinde önemli bir ticaret ve sanayi merkezi konumunda olması bölge devletlerin hakimiyet altına almak istedikleri bir şehirdir.

Horasan’ın en önemli toprak parçasının başında başta İran gelmektedir. İran’ın kuzey doğusu başta Zerdüştlük olmak üzere birçok inanç merkezlerine ev sahipliği yapmıştır. Bu konuda Soofizadef şunları söylemektedir: “Zira Horasan bölgesinin kültürel taassubu batı bölgesine göre daha fazladır. Bu mesele milli hisleri açığa vurma ve Farslaşma ideolojisini ülkenin doğusunda tekrar diriltmeye etken olmuştur. Farsça ve Arapça arasında pek çok kelime alışverişinin yanı sıra, eski İran inançlarında (Zerdüştlük ve Mâni inancı gibi) yer alan kavramlar, İslam’la gelen bazı kavramlarla, büyük benzerlikler gösteriyordu. Mesela İslam’daki abdest, sırat köprüsü, eski İran inançlarındaki Padyabe ve Çinut köprüsü kavramlarıyla benzeşiyordu” (Soofizadef, 2018:19). Yukarıda görüldüğü üzere bu bölgede Zerdüştlük ve Manihaizm’in mevcut olduğu görülmektedir. Bu gibi etkenler İranlıların İslamiyet’i benimsemesini kolaylaştırmış ve ayrıca İran’daki bu farklı kültürler İslamiyet ile tanışmış oldu. Sürekli akınlara uğrayan İran’da yaşayan halklar başta İslamiyet’e direnseler de yavaş yavaş bu inancı benimsediler. Hatta kimi zaman insanların takiyye yaptıkları dahi görülmektedir. Halkın vergiden muaf olmak için de İslamiyet’e bağlandığı düşünülmektedir. Horasan halkının varlıklı köy ağaları, köylü

ve çiftçi halkın Müslüman olmalarını istemiyorlardı. Halkın Müslüman olmaları halinde köylülerin ve çiftçilerin varlıklı olan zümrelere haraç ve vergi ödeme zorunluluğu ortadan kalkıyordu. Bu sebeple Horasan halkı, Arapların İran'ın Batı bölgesinde hızlı ve kolay ilerlediğini görünce, topraklarındaki vergi muafiyetinden yararlanmak için anlaşmalı olarak teslim oldular. Böylece topraklarındaki ağır vergilerden kurtuldular.

1.1.1.Anadolu'da İslam

1.1.2.Selçuklular Dönemi ve Kapadokya'nın Fethi (Nevşehir Bölgesi)

Anadolu'ya İslam'ın gelmesi ve yayılması Anadolu Selçuklular Dönemine denk gelmektedir. Selçuklular bu bölgede başlıca Doğu Roma olarak bilinen Bizanslılar ile Haçlı Savaşları yapmışlardır. Süleyman Şah'ın oğlu I. Kılıçaslan zamanında Bizans başta olmak üzere Danişmentlerle de mücadele edilmiş dinî, siyasi ve kültürel alanlarda bu dönemde birçok faaliyet yapılmıştır. Bu dönem hakkında ve bölgede kurulan devletler hakkında kısaca bilgi verelim.

Araştırmacılar, Türkmenlerin Anadolu'ya gelişini ve yerleşmesini Moğol istilası öncesi ve sonrası olmak üzere iki bölümde ele alırlar. Birinci bölüm, Malazgirt savaşını takip edip başlayan süreçtir ve Türkmenler bu dönemde büyük kitleler halinde Anadolu'ya akın etmiş ve yerleşmişlerdir. Anadolu'ya gelen Türkmenlerin hepsi konar göçer olmayıp Orta Asya'da iken bile yerleşik hayata geçerek şehirlerde yaşamış olan Müslüman Türkler de vardır. Bu Müslüman Türkler, Anadolu'daki şehirlere yerleşerek ve oralarda mesleklerini buralarda icra etmeye devam etmişlerdir (Artan, 2022:127-138). Ocak'a göre “daha bu devirlerde bile Türkler yerli nüfusa oranla Anadolu'da büyük bir çoğunluğa ulaşmışlardır. İkinci safha ise, Moğol istilasının başlamasıyla birlikte Maverâünnehir, Harezm, Azerbaycan ve Ârran mıntıkalarında meydana gelen yoğun göçlerin oluşturduğu dönemdir. Bu safhada yine pek çok şehirli Türk, göçebe nüfusla birlikte Anadolu topraklarına sığınmışlardır” (Ocak, 2011:150).

Başta Büyük Selçuklu Türkleri olmak üzere, XI. yüzyılda Anadolu'nun bir Türk yurdu haline gelmesini sağlayan fetih hareketlerinin başlamasından çok önceleri, yine Selçukluların kendi soydaşları tarafından Anadolu'da, aynı düşmana karşı

sürekli mücadeleler yapılmış ve dolayısıyla söz konusu fetihlere öncülük etmiş olmaları çok önemlidir. Çünkü Anadolu'ya daha önce ilk olarak Hun Türkleri (IV. yüzyıl sonlarında) daha sonra Hunlara tabii olarak yaşayan Sabar (Sabir) ve hemen arkasından Bizans ülkesine giren Avarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar (Kıpçaklar)'dan sonra üçüncü Türk girişini VIII. yüzyıldan itibaren Müslüman Türkler gerçekleştirmişlerdir. Özellikle Abbasiler devrinde, Türkistan ve Horasan'dan Anadolu'ya getirilerek Bizans'a karşı gazalarda bulunan gaziler arasında çok sayıda Müslüman Türk de yer almıştır⁴. Bu bilgilerden anlaşılağı üzere Türkler bu Anadolu'ya yabancı bir topluluk değildir. Selçuklulardan önce de bölge farklı Türk devletleri tarafından fethedilmeye çalışılmıştır. Selçuklulardan önce bölgede uzun yıllar Danişmendliler varlığını sürdürmüştür. Bölgeye bu dönemde birçok tarihi yapı kazandırılmıştır. Selçukluların, Danişmentleri ortadan kaldırması ile bölge Selçukluların hakimiyeti altına girmiştir.

Müslüman olan Oğuzların Anadolu'ya ilk akınları Sultan Çağrı Bey'in 1016-1021 yılları arasında hüküm sürdüğü Doğu Anadolu seferi ile başlar ve bu akınların Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna (1040) kadar devam eden ilk devresi bir keşif hareketi niteliğinde olup tarihi bir önem taşımaz. Fakat Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan Malazgirt zaferine kadar (1071) süren otuz yıllık devrede gittikçe artan Türk akınları ve savaşları Anadolu'da Bizans'ın gücünü sarsmada etkili olmuştur. Malazgirt zaferi ile birlikte Anadolu'daki Bizans'ın gücü tamamen ortadan kalktı ve Türkmenler Anadolu'ya daimî olarak yerleşme imkânı buldular. Bu savaştan sonra Anadolu'ya büyük göç dalgası başladı. Bu nüfus hareketinde Azerbaycan bir geçiş noktası oldu. Anadolu Selçuklu Devleti Türkmen kitlelerinin Anadolu'ya göç etmesi sayesinde kuruldu. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu ve Anadolu'nun gerçek fatihi Selçuk'un oğlu Arslan Yabgunun torunu ve Kutalmış'ın oğlu Süleyman Şah'tır (Öngül, 2014:1). Süleyman Şah'ın fetih politikası sürekli batıya doğru hareket olup, Bizans sınırlarına kadar gelen Türkler, artık bir sorun teşkil etmeye başlamıştır. alperen ve gazi gibi dervişlerin desteğini arkasına alan Süleyman Şah, bu dervişlere fetih ettikleri yerleri kendilerine vermek suretiyle askeri gücü arkasına almıştır.

⁴ Detaylı bilgi için bk. Ali Sevim-Yaşar Yücel, Türkiye Tarihi, Ankara 1989, s.27-30; Mustafa Ekincilikli, Türk Ortodoksları, s.78.

Müslüman Türkler (Selçuklular), Anadolu'yu istila ve fethetmelerinin başlamasından (1038) fetihlerin büyük oranda bitmesine (1086) kadar geçen ve yaklaşık olarak yarım yüzyıl bu ülke topraklarına sahip olan Bizanslılarla büyük bir azim ile mücadele etmişlerdir. Bizanslılar ve Türklerin mücadelesi, Anadolu'nun bir Türk yurdu olmasına kadar istisnasız devam etmiştir. Türklerin vermiş olduğu bu başarılı mücadelenin sonunda, kıyı kentleri dışında (Alanya, Antalya vb.) Anadolu fethedilmiştir. Artık Türk hakimiyeti ise Anadolu topraklarında görülmüştür.

1040 yılında Selçukluların başkenti Nişâbur olmak üzere, Horasan'da bağımsız bir devlet kuran Selçuklular⁵, Merv kentinde toplanan “Büyük Kurultay” da kararlaştırılan fetih planları içerisinde Anadolu'nun fethi de vardı. Batıya göç eden büyük Türk kitlelerine, üzerinde yaşayacakları bir yurt, bir vatan bulmak gerekiyordu. Bundan dolayı Anadolu'nun fethi zorunlu idi. Esasen Türkistan ve Horasan'dan sahip oldukları bütün kültür ve medeniyet unsurlarıyla batıya sürekli olarak göç eden kalabalık Türkmen (Oğuz) kitlelerinin iskanı Selçuklu sultanları için önemli bir mesele olmuştur. Bu bakımdan Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesinin asıl sebebi böylece daha iyi anlaşılmış olacaktır (Sevim, 1998:1-17 ve Turan, 1984:13-16). Gerek göçebe Türkmenler için otlak bulmada zorlanan Selçuklular gerekse Cihan hakimiyeti mefkuresi gereği olarak sürekli batıya doğru göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göç sadece sosyal sebepler sonucu değil aynı zamanda ekonomik sebeplerde bu göçün nedenleri arasındadır. Yurt bulmak, sürüleri için otlak yerler bulmak başlıca etkenlerdir.

Tuğrul Bey, hükümranlılığı sırasında (1040-1063), Anadolu'ya yapılan akınlar için bilhassa Kutalmış ve İbrahim Yinal'ı görevlendirmişti. İbrahim Yinal ve Kutalmış tarafından birçok başarılı akınlar yapılmıştır. Anadolu'nun mukavemet gücü kırılmış, zafer yolları açılmış fakat fetih yapılamamıştır. Daha sonra Anadolu fatihliği Alparslan'a nasip olmuştur (Sevim, 1998:39-58). 26 Ağustos 1071'de Büyük Selçuklu komutanı Sultan Alparslan'ın, Bizans İmparatoru komutanı Romanos Diogenesi Malazgirt ovasında mağlup etmesi ile Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasını sağlamıştır. Türklerin İslamiyet'ten evvel zihinlerinde gerçekleştirmeye çalıştıkları cihan hakimiyeti ideali Selçuklu devrinde de Tuğrul Bey ile tekrar tarih

⁵ Bu konuda bk: Mehmet Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Ankara 1989, c. I- Kuruluş Devri, s. 336-366.

sahnesine çıkmıştır. Cihan hakimiyeti mirası Selçuklulardan sonra Osmanlılar intikal etmiştir.

1071 yılında Malazgirt zaferi ile bölgeye hâkim olan Selçuklular, göçmen Türkmenleri Anadolu'ya yerleştirme yani iskân politikalarına öncelik vermişler. Selçuklulardan sonra beylikler Döneminde de bölge Türk devletleri kontrolü altında idi. Emir Afşin Bey komutasındaki Selçuklu ordusu bölgeyi Türkleştirdi ve daha sonraki süreçte Konya Selçukluları ile Danişmendliler arasında el değiştiren bir konuma sahip oldu. Nevşehir bölgesinin Osmanlı Devleti'ne katılması ise Yavuz Sultan Selim Döneminde olmuştur. Yavuz Sultan Selim, Dulkadiroğulları Devleti'ni mağlup etmiş ve Kapadokya bölgesini Osmanlı sınırlarına dahil etmiştir. Dulkadirli Devleti; Şamlu, Rumlu, Tekelü, Ustacalu ve Varsak Türkmenleri gibi önemli Türkmen aşiretlerinden oluşmaktadır. Bu aşiretler Safevi Devleti'nin kuruluşunda önemli rol oynamışlardır (Baharlı, 2022:39). Dulkadiroğulları Devleti'nin sınırları bugün Elbistan merkez olmak üzere kuzeyde; Kayseri, Ürgüp, Kırşehir, Yozgat, güneyde ise Çukurova'dan Akdeniz'in kıyı şeridi ile Kadirli, Kozan, Hatay ve Antep'in kuzeydoğu sınırlarını (Baharlı, 2022:39) kapsamaktadır.

Alparslan'ın ordusunda bulunan ve Anadolu'da gaza ve cihat eden komutanlar ise "Afşin, Gevher Ayin, Savtekin, Ahmet Şah, Atsız, Aksungur, Aytekin, Tarankoğlu, Tuğtekin idi. Bunlarla beraber Alparslan'ın kardeşi Yakuti, Kutalmış oğulları Süleyman ve Mansur bulunuyordu. Ayrıca emir payesinde bulunan Emir Danişmendoğlu Gümüştekin Ahmet Gazi, Emir Artuk ve Tutak, Emir Saltuk (Arap kaynaklarına Sanduk), Emir Mengüçük, Emir Çavlı, Emir Çavuldur, Emir Porsuk var idi" (Turan, 1984:17-27). Bu tecrübeli emir ve beylerin önünde durmak mümkün değildir. Birçok kaynakta görülen ve çalışma konumuz içerisinde yer alan Şeyh Turasan Veli'de Selçuklu komutanları arasındadır. Şeyh Turasan Veli hakkında detaylı bilgi ileriki bölümde verilecektir. Bu askeri faaliyetler sonucu uç bölgelerin fethi hızlanmış ve Anadolu'nun Türkleşmesi hızlanmıştır.

Malazgirt Savaşını müteakiben devam eden fetih politikaları Anadolu Beylikler Döneminde de devam etmiştir. Bölgeye yerleştirilen Türkmen boyları bu toprakların Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılmasında önemli bir rol oynamışlardır. Kapadokya bölgesine yerleştiren Türkmen oymakları hakkında Abdurrahman Özkul eserinde şu

bilgileri aktarmaktadır: Tarihi kayıt ve bilgilerden anlaşıldığına göre bundan sonra yöreye Taras, Karlı, Büdüz, Kıyan, Özbek, Erbek, Baba ve Yugu adlarındaki Oğuz boyları yerleştiler. Bunlar Göreme ve Nissa gibi yerleşim birimlerini oluşturdular. Böylece Bizans (Rum) köyleriyle birlikte ve onların yanında Türk köy ve kasabaları oluşmaya başlamış oldu. Göre, Uçhisar, Nar, Muşkara (Nissa'nın yerinde) yeni kurulan köyler arasında idi. Gelen Türkmenler Hristiyan halkla yan yana ya da ayrı köylerde yaşadılar. Böylece Türk nüfusu arttı ve bu nüfusun artmasıyla birlikte yerleşim yerleri de bölgenin arazi yapısına uygun Türkçe isimlerle anılmaya başladı (Özkul, 1991:20). Yine bu dönemde Osman Turan'ın eserlerinde rastlanılan Yıva oymağı da bölgeye yerleştirilen oymaklardandır. Bugün Nevşehir'in Acıgöl ilçesine bağlı Yuva köy de bu oymağın adını taşımaktadır. Bugün Yuva köyde türbesine rastladığımız Hasan Dede'nin Selçuklu Döneminde bölgeye gelen ve bu bölgede etkinliğini sürdüren bir Türkmen önderi olduğunu düşünmekteyiz. Yine Yıvaların bir kısmı Selçuklu ordusunda vazifeye alınmış ve pek çoğu da Türkiye hudutları dahilinde yurt ve köylere sahip olmuştur. Bugün Türkiye'de Yıva, Yuvalı, Yuvacık adını taşıyan otuzdan fazla köyün Yuva (Iva) Oğuz boyu tarafından kurulmuştur (Turan, 2009:258 ve Sümer, 1993:795-796).

Anadolu Selçukluları Döneminde “Muşkara” adı ile anılan Nevşehir bölgesi hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. Yer yer kayıtlarda “Nissa” olarak çok geçen bölge, Türk ve gayr-î müslim halkın birlikte yaşadığını kaynaklarda görmekteyiz. Yine Muşkara, Ürgüp kazasına tabi bir karye olarak küçük bir yerleşim yeri olmasına rağmen Ürgüp Selçuklu hanedanı zamanında önemli şehir konumunda idi. Kadılar sürekli Ürgüp'te ikamet eder, işlerini de yine burada idare ederdi. Ürgüp bu konumunu XVIII. yüzyıla kadar korumuş olmalıdır. Muşkara ise ufak bir köy olarak varlığını sürdürmüştür. Damat İbrahim Paşa'nın faaliyetleri ile Muşkara adından daha fazla söz ettirmiştir. XVI. yüzyılda Niğde Sancağı'nın önemli kasalarından olan Ürgüp, eski yerleşim merkezlerinden birisidir. Anadolu'nun eski tarihlerinden bahseden seyyah ve tarihçiler bugünkü Nevşehir'in bulunduğu yerde “Nyasa” adlı bir yerleşim merkezi bulunduğundan bahsederler. Bizans devrinde ehemmiyetli bir Rum şehri geline gelen Nyss'nın Selçuklular devrindeki gelişmeleri hakkında bilgi mevcut değildir (Korkmaz, 1977:2). Kanaatimize göre Nyasa yani günümüzde Nevşehir'in olarak bilinen bölge İslami Dönemde yerini Ürgüp'e bırakmıştır.

Ürgüp'ün bu konumda olmasında kadının burada ikamet etmesi, Kayseri gibi önemli ticaret yollunun üzerinde olması şüphesiz etkili olmuştur.

Oflaz'ın Niğde Sancağında Kuyud-u Kadime Arşivi'ndeki Muşkara ve çevre kasabalar ile ilgili tespit ettiği Müslüman ve gayr-î müslim halkın bölgedeki oranı dair, nahiye köylerinin büyük çoğunluğunun Müslüman köyü olup 32 köyde tamamen Müslüman oturmaktadır. Müstakil gayr-î müslim köyü mevcut olmayıp, Müslümanlarla gayr-î müslimlerin birlikte yaşadığı köylerden Çardak'ta Müslüman nüfus daha fazla iken, Göre, Muşkara ve Nar'da gayr-î müslim nüfus çoğunluktadır. Bu köylerde toplam 2.802 nefer kayıtlı olup, 2.515 neferi Müslüman (%89,40), 297 neferi ise gayr-î müslim (%10,60) dir. Hane bazında ise 1312 Müslüman (%86,95) haneye karşılık 197 gayr-î müslim (%13,05) hane bulunmaktadır. Hane bazında Müslümanlardaki bu düşüş bekar genç nüfusun fazlalığından kaynaklanmaktadır (Oflaz, 2012:325).

Günümüzdeki değerini XVII. yüzyılda Nevşehir'de doğan ve Nevşehir'e önemli katkıları olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile kavuşan Nevşehir, Damat İbrahim Paşa'nın Osmanlı sarayına hem vezir hem de damat olarak girmesi ile günümüzdeki değerine ulaşmıştır. Damat İbrahim Paşa döneminde Nevşehir'e önemli hizmetler yapılmış olup, birçok imari yapı (cami, medrese, köprü) bölgeye kazandırılmıştır. Muşkara adının Nevşehir olarak değiştirmesi de Damat İbrahim Paşa döneminde olmuştur (Güney, 1988:32).

Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılmasıyla birlikte bölgeye Eratna Devleti, Dulkadiroğulları ve Karamanoğulları gibi devletler hâkim olmuştur. Beylikler Dönemi Anadolu'sunda merkezi yapısı en güçlü devletlerden olan Karamanoğulları Devleti uzun yıllar, Kayseri, Nevşehir, Aksaray, Niğde ve Konya da hakimiyet sürdürmüştür. Ayrıca Osmanlı Devleti hakimiyetine en son katılan beylik olma özelliğine de sahiptir.

Tarihsel süreç içerisinde birçok sancağa bağlanan Nevşehir, 1780 yılında ise Kırşehir sancağına bağlanmıştır. 1867 Nevşehir sancağı bu kez kazaya dönüştürülerek

Niğde'ye, daha sonra ise 1902'de ise Ankara sancağına bağlanmıştır (Karakaya, 2007:10).

Cumhuriyet Döneminde ise Nevşehir, 6429 sayılı kanun ile 20 Temmuz 1954 tarihinde il olmuştur. Kırşehir'e bağlı Mucur, Hacıbektaş, Avanos 1945'te ilçe oldular. Kayseri'ye bağlı olan Ürgüp ise 1935 yılında ilçe olmuştur. Niğde'ye bağlı olan ve eski adı Arapsun olan Gülşehir ise 1948 yılında Nevşehir'in ilçesi haline getirildi. Kozaklı ve Hamamorta köyleri ise Avanos'a bağlı birer köy iken birleştirilerek 1954'te Kozaklı adıyla ilçe olarak Nevşehir'e bağlandı. Kırşehir 1957'de tekrar il yapıldı. Kırşehir böylelikle Mucur ilçesi ile beraber Nevşehir'den ayrıldı. Daha önceleri Melegübü ismi ile anılan bucak merkezi olan Derinkuyu ise 1 Nisan 1960'da ilçe durumuna getirildi. Acıgöl kasabası ise 4 Temmuz 1987'de ilçe olmuştur (Karakaya, 2007:10-11). Buna bağlı olarak günümüzde Nevşehir'in 8 ilçesi olup (Kozaklı, Ürgüp, Hacıbektaş, Avanos, Göreme, Acıgöl, Derinkuyu, Gülşehir) bölgenin doğa ve inanç turizmi açısından önemli bir konuma sahiptir. Nevşehir gerek konumu gerekse kültürel altyapısı ile bölgesinde önemli bir yere sahiptir.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL OLARAK NEVŞEHİR İLİNİN SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISI

2.1.Muşkara'dan Nevşehir'e Tarihsel Süreç

Bir milletin tarih sahnesinde en değerli varlığı bırakmış olduğu kültürel mirasıdır. Bu miras gerek yazılı kaynak eserler olsun gerekse filozof, sanatkârlar gibi maddi ve manevî unsurlardır. Özeldir Nevşehir bölgesinde Hitit, Asurlular, Romalılar başta olmak üzere birçok önemli medeniyet bu topraklarda önemli miras bırakmışlardır. Bu bölgenin ilk insanları volkanik taşlardan kesici aletler yapmışlar geçimlerini avcılık ile yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Nevşehir Bölgesi sahip olduğu konumu ve doğası gereği geçmişten günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Gerek Roma İmparatorluğu Dönemi gerekse erken dönem Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Doğuyu batıya bağlayan ve önemli ticaret yollarına sahip olması itibarıyla sürekli önemini koruyan bir bölgedir. Roma İmparatorluğu Döneminde Hristiyanlığın önemli bir merkezi konumuna sahiptir.

Kapadokya bölgesi Doğuda Erciyes (916m), Güneyde Hasan Dağı (3253m) gibi volkanik dağlarla sınırlanmakta, kuzeye doğru bir dizi derin vadiyle Kızılırmak havzasına, batıya doğru ise Tuz Gölü çöküntüsüne uzanmaktadır. Bölgedeki volkanik faaliyetler yeni jeolojik çağda oluşmuştur. Bu nedenle büyük jeolojik yapı temel özellikleriyle ayrıca tali kraterler ve Piroklastik kalıntılar günümüze kadar bozulmadan gelebilmiştir. İlk volkanik sarsıntılardan sonra meydana gelen atmosferik hareketler birbirine yakın ve karmaşık vadi şekillerinin, yanardağların ve uçurumların oluşmasına yol açmıştır. Ayrıca bunların arası da birbirinden farklı görünümde yarık mağaralar, müstakil yassı ve sivri kaya tepelikleri ortaya çıkarmıştır (Karakaya, 2007:5).

İslamî Dönem içerisinde Kapadokya bölgesi sınırları şu şekildedir: Batıda göller bölgesinden, Doğuda Fırat nehrine kadar olan, Güney bölgesinde Toros dağlarının olduğu, Kilikya bölgesinden kuzeye doğru olan geniş coğrafi alana Bizans

Döneminde Kapadokya bölgesi denilmekteydi (Özkul, 1991:9). Günümüzde ise Niğde, Aksaray ve Kayseri bölgeleri arasında olan ve merkezi konumunda Nevşehir'in yer aldığı bölgeye Kapadokya bölgesi denilmektedir. Görüldüğü üzere tarihsel olarak geniş bir alanı kapsayan Kapadokya bölgesi günümüzde Nevşehir adıyla özdeşleşen bir bölgenin adı olmuştur. Hiç kuşkusuz bunda sahip olduğu Göreme Vadisi ve Ürgüp'teki doğal güzelliklerinin önemli bir katkısı vardır.

MS 17'de Roma İmparatorluğu'nun eyaleti olan “Kapadokya” bölgesinin adı daha eski dönemlere gitmektedir. İlk kez Herodes'in metinlerinde MÖ 2300'e ait Hititçe yazılan bir metin buradaki yerleşim merkezleri hakkında bilgi veren en eski yazılı belgedir. Ayrıca “Kapadokya” kelimesini muhtemelen Persler ilk defa kullanmışlar ve “Katpatuka kelimesinin Yunanca 'ya çevrilmiş” biçimi olabilir (Güney, 1988:31).

MÖ 1750-1200 yılları arasında bölgede Hitit hakimiyeti görülmektedir. Kapadokya bölgesinde bulunan höyükler incelendiğinde Hititlere ait kalıntılara rastlamak mümkündür. MÖ 1200-700 yılları arasında ise bölgede Geç Hitit Krallığı olan Tabal Krallığı ortaya çıkmıştır. Bu döneme ait Gülşehir-Sivas'a (Gökçetoprak), Acıgöl-Topada, Hacıbektaş-Karaburna Köyü'nde Hitit Hiyeroglifi ile yazılmış kaya anıtları bulunmaktadır (Özkul, 1991:56). Helenistik Dönemde ise (MÖ 585-332) bölgeye hâkim olan Persler ise, bölgeyi “Satrap” adını vermişler ve yönetmişlerdir. Eski Pers dilinde “Katpatuka” olarak adlandırılan Kapadokya Bölgesi, “Cins Atlar Ülkesi” anlamına gelmekteydi. Makedonya Kralı Büyük İskender'in MÖ 334- 332 yılları arasında Pers ordularını bozguna uğratması sonucunda bu imparatorluk yıkılmıştır (Kozan, 2009:4). Kapadokya bölgesinde tarih içerisine birçok devlet kurulmuştur. Köklü bir tarihe sahip olan Kapadokya'da kurulan devletlerin en önemlileri hiç kuşkusuz Hititler ve Asurlulardır. MÖ 3000'li yıllarda Asurlular bölgede ticaret kolonileri kurmuşlardır.

Asurlular Döneminden kalan ve Anadolu tarihini en iyi aydınlatan belgeler Kapadokya tabletleridir. Kapadokya'nın “güzel atlar ülkesi” anlamında gelen adı da Asurlulardan kalmadır. Asurlular Döneminde Katpatuka adını alan bölge Kapadokya adını ise Persler Döneminde almıştır.⁶ Erken Bronz çağı sonlarında (Ö. 3200-1650)

⁶ Ayrıca bk. Katpatuka: İran (Pers) dili olan Farsça da “cins atlar ülkesi” anlamındadır. Nevşehir Turizm Planlaması, Ankara 1965, s.1.

bölgenin özellikle Avanos ve Kültepe'nin önemli bir ticaret merkezi olduğunu Asurlu tüccarların topraktan yapılmış ticari mektuplarından öğreniyoruz (Görmez, 2002:12). Avanos, Zelve, Göreme çevresinin tabi güzellikleri ve kültürel zenginlikleri yüzyıllar boyunca tarih yazarlarının ve seyyahlarının ilgisini çekmiştir. Kapadokya Persler Döneminde “Katpatuka” adıyla anılmaya başlamış ve Katpatuka iyi at yetiştirilen bölge anlamına gelmiştir. Ancak kelimenin Hatti, Luvit, Hitit ve Asurlu olduğu tartışılması hala gündemdedir. Bu alanda at ve atçılıkla ilgili kaynaklarda mevcuttur⁷.

Kapadokya bölgesinde erken dönem Hristiyanlık tarihiyle bilgilerin az bulunmasında bölgedeki toprak yapısının etkisi olabilir. Tüf yapılı olan yapılarda yazıların ve kabartmaların silinmiş olmasından dolayı bu dönem hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'ya hâkim olduktan sonra bölge halkı özellikle Göreme vadisi ve günümüzde peribacaları olarak adlandırılan ve bu dönemlerde toprakların oyularak inşa edilen yerlere sığınmışlardır. Bu insanlar bu yapıları, birer barınak, ahır, ibadethane vb. olarak kullanmışlar ve bu bölge uzun zaman boyunca da Hristiyanlık için önemli bir inanç merkezi olmuştur.

Kapadokya Bölgesinde VIII. yüzyılda resimlere tapmak bir tutku haline gelmişti. Hz. İsa çeşitli şekillerde tasvir edilmeye başlanmış ve saygısızlığa varan bir biçim almıştı. III. Leon bu duruma son verip, ikonalara (resim ve heykellere) tapmayı yasaklamış, sadece haçın yapılmasını serbest bırakmıştır. 842-843 yıllarında imparatoriçe Teodara, ikonaları tekrar serbest bırakmış, tahrip edilen kilise ve resimler onarılmıştır. Yörede son aşamada (X. ve XI. yüzyıl.) yapılan kiliseler bilhassa Bizans etkisindedir. Göreme'deki Elmalı, Çarıklı, Karanlık, İhlara Vadisindeki Sümbüllü kiliseleri dönemini en güzel anlatan yapıtlar olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bizans İmparatorluğu Döneminde yöreyi Nevşehir'i Kayseri'ye bağlayan yol üzerinde Ürgüp (Osiana) kasabası bulunmakta idi. X. ve XI. yüzyılda inanç merkezi konumuna devam eden Göreme, XII. yüzyıldan sonra bu önemini yitirmeye başlamıştır ve kısa bir süre inanç merkezi konumuna Ürgüp'ün Şahin Efendi (Süveşe) köyü bu görevi üstlenmiştir. Daha sonra Hristiyan toplulukların

⁷ Bk. Nevşehir-T.C. Kültür Bakanlığı, Yayınlar Daire Başkanlığı, 1.baskı, Ankara, 1996, s.54.

çoğunluğu varlıklarını Ürgüp'ün Mustafa Paşa (Sinassos) kasabasında devam ettirmişlerdir. 1924 yılında ise Nevşehir ve bazı köylerindeki Hristiyan halk, Yunanistan ve Makedonya yöresindeki Türk aileleriyle mübadele edilmiştir (Özkul, 1991:17).

Büyük Selçuklu sultanı Süleyman Şah'ın, bütün Anadolu'ya hâkim olduğunu söyleyen tarihçiler, bu devletin sınırlarının doğuda nerelere kadar gittiği hakkında bilgi vermezler. Bununla beraber Süleyman Şah'ın Antakya'ya sefer düzenlemeden önce, Orta Anadolu (Kapadokya) bölgesi, sahil bölgeleri ve bütün Anadolu şehirlerini de hakimiyet altına aldığı ve bu bölgelere de valiler atadığına dair bilgiler bu hususta bize genel bir fikir vermektedir (Turan, 1984:66).

2.2.Nevşehir Bölgesinin İklim Yapısı

Nevşehir bölgesi genel olarak karasal ve kısmen de yarı-çöl iklim kuşağının etkisi altındadır. Bu iklim yapısı dağların yükseklik ve yapısına göre bazı farklılıklar göstermektedir. Nevşehir bölgesinde genellikle yazlar çok sıcak ve kurak geçmekte, kışlar ise soğuk ve kar yağışlıdır. Kar yağışının en yoğun olduğu aylar Aralık, Ocak ve şubat ayı, yağmurun en yoğun olduğu aylar ise Mart, Nisan ve Mayıs aylarıdır. En yüksek sıcaklıklar Mayıs ile Eylül arasında ölçülür; gündüz ve gece arasında büyük ısı farkı vardır. Kızılırmak vadisi yazın çevresindeki platolara göre daha sıcaktır. Kışın ise buralara yağan kar daha kısa süre yerde kalır, hemen erir (Güney, 1974:14). Nevşehir'in tabi bitki örtüsü yazın kuruyan otların oluşturduğu steplerdir. Bunlarda ekim aylarının etkisiyle değişime uğrarlar. Dağlık alanlarda yer yer çalılıklara rast gelinmektedir. Nevşehir Bölgesi Karasal iklim bölgesinde yer aldığından ve bozkır bitkileri bölgede etkilidir. Bölgede orman denilecek bölge neredeyse yoktur veya bu alanlar insan eliyle yok edilmiştir. İklim özellikleri ve toprak yapısına bağlı vadilerin yanındaki volkanik araziler, çok verimlidir ve yerleşimlerin daha yoğun olduğu bir bölgelerdir.

2.3.Nevşehir'in Yeryüzü Şekilleri

Nevşehir bölgesi başta Hasan Dağı, Melendiz, Erciyes dağları arasındaki volkanik yöreye dahil olup, burada küçük ve büyük yanardağ kül ve lavlarının birikmesiyle

meydana gelmiş bir plato olarak dikkati çeker. Nevşehir il sınırları içerisinde yüksek dağlar bulunmamakla beraber ufak tepeler mevcuttur. Genellikle bu tepeler ağaçsız, bazılarının yamaçlarında ise ufak ağaçlıklar görülür. Kısaca yöre İç Anadolu'nun tipik step (bozkır) özelliğini gösterir (Özkul, 1991:1).

Belli başlı dağ ve tepeleri İl'e göre kuzey-doğuda Göbek Tepesi (1343 m), doğuda Gemril ve Topuz Dağları (1530 m), batıda Keçikkalesi sırtları (1356 m), güneyde Aşıklı Tepesi (1720 m), yine doğuda Oylu Dağları, kuzeyde Hırka Tepesi (1720 m) yüksekliğindedir. Ayrıca Avanos yakınındaki İdiş Dağı (1664 m), Ankara-Kayseri karayolunun güneyindeki İsmail sivrisi (1756 m), Nevşehir'in güneybatısındaki en yüksek nokta olan Erdaş Dağı (1966 m) tır. Bunların dışında yöreyi çevreleyen dağlar olarak doğudaki Erciyes (3916 m), Aksaray'ın güneyindeki Hasan Dağı (3253 m), ve Niğde'nin kuzeyindeki Melendiz Dağı'dır (2936 m). Bunlar Erciyes gibi volkanik dağlardır (Özkul, 1991:1).

Nevşehir bölgesindeki Hasan Dağı ve Erciyes gibi volkanik dağlardan çıkan lavlar, toprağın yumuşak yapıda olmasına sebep olmuştur. Ve bunun sonucunda toprağın kolayca kazılabilmesinden dolayı bölge insanı mağaralar ve yer altı şehirleri meydana getirmişlerdir. Ve bu sebepten Doğu Roma'nın zulmünden kaçan Hristiyanlar bu yer altı şehirlerinde ve peribacalarında kiliseler meydana getirmişlerdir. Aynı zamanda bu yerlerin birer sığınak olarak kullanıldığı da göz ardı edilmemelidir. Havanın ısınması, soğuması, rüzgâr vb. iklim olayların sonucu aşınmaların meydana geldiği ve "Peribacaları" olarak adlandırılan bu yapılar doğa ve tarihiyle en güzel birleşimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.4.Nevşehir'in Coğrafi Yapısı

Kızılırmak havzası üzerine kurulu olan şehir, Orta Anadolu bölgesinin önemli şehirlerindendir. Kuzeyinde Kırşehir, Güney de Niğde, Doğu da Kayseri ve Batısında ise Aksaray ile komşudur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKLERDE TASAVVUF VE HORASAN TASAVVUF EKOLLERİ

3.1.X-XVI Yüzyıllar Arasında Türklerde Tasavvuf

X. yüzyılda başta Orta Asya olmak üzere Türkler üzerinde İslamiyet tasavvuf yoluyla iyice girmeye başlamıştır. X. yüzyılda Orta Asya'ya ulaşan popüler İslamiyet, tasavvufun süzgecinden geçmiştir. Teolojisinin ise Şamanizm, Budizm ve Manihaizm'in birbiriyle iç içe geçmiş bir mitoloji temeli üzerine geliştiğini ve onlarla beraber yoğrulduğunu ifade edebiliriz (Ocak, 2011:96). Eski Şaman geleneğini Türkler bırakmamış "ata, baba ve dede" dedikleri şahıslar üzerinde bu geleneği devam ettirmişlerdir. Anadolu'da ortaya çıkan Heterodoks İslam, bu dönemler arasında çıkmış, tarihi süreçte Türkler göç ederken birçok milletle karşılaşmışlardır. Bugün Türk halk inançları incelendiğinde birçok kültürün etkisi görülecektir. Bu etki başta XI. yüzyılın ortalarından itibaren ve XIII. yüzyıldaki göçler ile birlikte Anadolu'ya gelen daha sonra XV. yüzyıldaki Osmanlı Devleti Dönemindeki fetihler sonucunda Balkan topraklarına yayılan Heterodoks İslamiyet'in etkileri de görülmektedir. Bu Heterodoks İslam'da başta Türkmenler arasında henüz Sünnî-Şîî ayırımından söz etmek mümkün olmamakla birlikte, Türkmenlerin eylemlerinde Hz. Ali kültüne bağlılık görülmektedir. Şamanizm ile ilgili düşüncelerini ifade eden Ocak, Moğolların da Şaman olduklarını, Türkmen babalarının yaymakta oldukları eski atalar kültü ve Şamanist inançlarla yoğrulmuş bir İslamiyet anlayışını kendilerine hiç de yabancı bulmadıklarını savunmaktadır. Onların bu sayede kolayca İslamiyet'e geçtiğini ifade etmektedir. İşte bu Heterodoks Türkmen babalarının bu yoğun faaliyetleri sonucu olarak birçok Türk kabilesi Müslümanlığı kabul ederek özellikle Orta Anadolu'ya yerleşip kalmışlar ve tekrar İran'a dönmemişlerdir (Ocak, 2011:136). Türkmenler, din değiştirdikleri zaman yukarıda ifade edilen eski atalar kültürlerini tamamen terk etmediklerini söylemeliyiz. Bunun sonucunda eski inançların ve yeni dinin karışımı sonucu çok renkli ve zengin bir inanç altyapısı oluşmuştur.

Günümüzde Anadolu halkı türbe ve ziyaretgahları kutsal kabul ederler. Bu inançlar bugün hala varlığını sürdüren “ata, dede, baba” vb. adlandırmalar ile anılan, kökeni atalar kültürüne dayanan bir inanç sisteminin devamıdır.

Yukarı bölümlerde detaylı bir şekilde anlatıldığı gibi 1071 Malazgirt Savaşından itibaren Türkler, Anadolu topraklarını doğudan batıya doğru fethetmeye başlamışlardır. Başta Anadolu Selçuklu Devleti’nin kuruluş döneminden itibaren bu fetihler daha düzenli ve sistemli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Ele geçirilen bu topraklar çoğu zaman gayr-î müslim halk tarafından ya tamamen ya da kısmen tahliye edilmiş çeşitli göç dalgalarıyla gelen Türkler bu yeni arazilere yerleşmişlerdi. Buna rağmen, fethedilen yerlerdeki gayr-î müslim unsurun tamamen batıya çekildiğini ve Türkler yerleşirken buralarda gayr-î müslim ahalinin hiç bulunmadığını söylemek mümkün değildir (Ocak, 2011:127-128). Anadolu Selçuklu Devleti’nin gayr-î müslimlere uygulamış olduğu adil tutumdan dolayı, birçok gayr-î müslim halk ekonomik ve dinî özgürlükten faydalanmak için Selçuklu topraklarını tercih etmişlerdir.

3.2.Türk Kültürü Açısından Ahmet Yesevi

3.2.1.Ahmet Yesevî

Türk tasavvuf tarihinin oluşmasında önemli bir role sahip olan Ahmet Yesevî, XII. yüzyılda Orta Asya’da bölgesinde yaşamış, İslamiyet’in yayılmasında ve Orta Asya halkları arasında ahlak ve uygarlığın güçlenmesinde önemli katkıları olmuştur. Söylemiş olduğu hikmet tarzı şiirler ile de Türk dili ve edebiyatına önemli hizmetleri olmuş mutasavvıf ve şairdir. Ahmet Yesevî hakkında anlatılan birçok bilgi ölümünden sonra dilden dile aktarılarak gelmiştir. Kendisinin ölümünden sonra yazıya geçirilen ve tasavvuf ve tasavvufun önemli kişileri üzerine şiirler yazılmış “Divan-ı Hikmet” isimli şiir kitabı vardır.

Ahmet Yesevî bugün Kazakistan’ın Çimkent şehrine yakın bir yerde yer alan Sayram kasabasında doğmuştur. Tasavvufî alanda kendini tamamladıktan sonra yine o bölgeye yakın olan ve bugünkü adıyla Türkistan’ın sınırları içerisinde yer alan Yesi şehrine yerleşmiştir. Halkı uzun yıllar manevi yönden eğittikten sonra burada vefat etmiş bir şair ve mutasavvıftır. Babası İbrahim Şeyh, Yesi ve Sayram civarında mürit

kitlesi olan tanınan bir sufi idi. Daha yedi yaşındayken Anne ve babasını kaybeden Ahmet Yesevî, küçük yaşta Hızır Aleyhi selamın dalaletine mazhar olur. Ahmet Yesevî, bir süre Otırar'daki Arslan Bab isimli şeyhin yanında dini-tasavvufî eğitim gördü. Onunda vefat etmesi üzerine başka şehirlerde eğitimine devam etti (Tosun, 2015:19 ve Köprülü, 1976:27-28). Yaşadığı bölgede kendisine büyük saygı gösterilen Ahmet Yesevî hakkında çeşitli kerametler gösterdiği anlatılmaktadır.

Ahmet Yesevî'ye duyulan ilgili bütün Horasan bölgesine yayılmıştır. Yesevî'ye atılan bir iftira olayını Fuat Köprülü Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar eserinde şöyle nakleder: Hoca Ahmet Yesevî'nin şöhret dairesi genişleyerek müritleri binlerle sayılacak derecede bağlı olanlar çoğaldığı gibi, muhalifleri ve rakipleri de çoğalmıştı; hatta bu münafıklar nihayet ağır bir iftiraya da cüret ettiler: Güya Hoca'nın meclisine örtüsüz kadınlar da devam ederek erkeklerle birlikte zikre karışmışlar. Şeriat hükümlerini muhafazaya şiddetle riayet eden Horasan ve Maverâünnehr alimleri, bilhassa müfettiş göndererek bu olayın doğru olup olmadığını tahkik ettiler. Tahkikat neticesinde bunun sırf bir iftiradan ibaret olduğu anlaşıldı; lakin Hoca Ahmet Yesevî, onlara artık bir ders vermek istedi. Bir gün müritleri ile birlikte bir mecliste otururken mühürlü bir hokka getirtip ortaya koydu. Bütün cemaate hitap ederek dedi ki: "Sağ kolunu, buluş gününden bu ana kadar avrat uzuvlarına hiç değdirmemiş evliyadan kim vardır?" Hiç kimse cevap veremedi. Derken, Şeyh'in müridinden Celal Ata ortaya geldi. Hoca Ahmet Yesevî, hokkayı onun eline vererek o vasıta ile müfettişlerle birlikte Maverâünnehr ve Horasan memleketlerine gönderdi. Oralarda bütün alim ve şeriatçılar birleşerek hokkayı açtılar; İçindeki pamukla ateş hiçbirine tesir etmemişti ne pamuk yanmış ne de ateş sönmüştü. O vakit, Hoca'dan şüpheye düşerek müfettiş yollamış olan alimler, onun kendilerine vermek istediği dersin manasını bütün açıklığı ile anladılar. Eğer, erkek kadın bir Ehl-i Hak meclisinde birleşerek beraber zikir ve ibadete devam etseler bile, Hak Teala, onların kalplerindeki her türlü kin ve düşmanlığı yok etmeğe muktedir. Bunun üzerine hepsi fevkalade utanıp korktular ve hediyeler, adaklarla kabahatlerin affettirmeğe çalıştılar (Köprülü, 1976:33-34).

Ahmet Yesevî'nin mürşidinin kim olduğu konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Bektaşî kaynaklarında Yusuf Hemedanî'ye intisap ettirme görülmektedir.

Kanaatimizce Ahmet Yesevî'yi Yusuf Hemedanî'ye intisap ettirme geleneği sadece Bektaşî geleneğinde veya eserlerinde görülmektedir. Orta Asya kaynaklı hiçbir eserde Ahmet Yesevî'nin mürşidi olarak görülmeyen Yusuf Hemedanî, Anadolu sahasında görülmektedir. Ahmet Yesevî'nin mürşidi olarak ise Arslan Baba birçok kaynakta geçmektedir.

Hoca Ahmet Yesevî Pir-î Türkistan diye de anılmaktadır. Orta Asya'da halifeleri olduğu kadar Anadolu'daki başlıca halifesi Hacı Bektaş Veli'dir. Birbirinden çok uzak bölgelerde ve 200 yıla yakın bir zaman farkı ile yaşamış olsalar da Hacı Bektaş Veli, Ahmet Yesevî'nin halifeleri arasında sayılır. Melikoff'a göre; "Ahmet Yesevî 1166/67 yıllarında ölmüş olmalıdır. Ölüm tarihini tam olarak bilmediğimiz Hacı Bektaş Veli ise geleneğe göre 1270/71 'de gaibe göçmüş olabilecektir. Fakat söylence dünyasında "zaman" boyutu yoktur. Onun için yeniden yaşatmak o kişiliği göz önünde canlandırmak ve çok uzak geçmişte yaşamış bir olayı tekrar oluyor varsaymak yetmektedir. Bu yeniden güncelleşmek olacaktır" (Melikoff, 2010:36-37) demektedir. Ahmet Yesevî ile Hacı Bektaş'ın doğum ve ölüm tarihleri hakkında kesin bilgiler olmadığı için elde edilen tüm bilgiler halk anlatılarına dayanmaktadır. Gerek yazılı gerekse sözlü anlatılarda Ahmet Yesevî'nin halifeleri başta Anadolu olmak üzere, Balkanlar ve Rumeli'ye kadar gitmiştir. Hacı Bektaş Veli Velayetnamesinde belirtildiği üzere bu halifelerden en önemlisi hiç kuşkusuz Hacı Bektaş Veli'dir. Hacı Bektaş Veli'nin, Ahmet Yesevî'den birtakım emanetler almış olduğu (bunlar seccade, taç, hırka, sofrası vs.), Yesevî'nin, Hacı Bektaş'ı Anadolu'yu irşat etmesi için bu emanetleri ona teslim etmiş ve Anadolu'ya gönderdiği söylenilmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin, Yesevî'nin halifesi olup olmadığı ile ilgili tek kaynak Hacı Bektaş Velayetnamesidir. Bu kaynakta Hacı Bektaş'ın Yesevî'nin çağdaşı ve halifesi olduğu görülmektedir⁸. Bu konuda tezimizi destekleyen Karamustafa şunları söylemektedir: "Ancak Velayetname etrafıca incelendiğinde Ahmet Yesevî ile Hacı Bektaş'ın ilişkisinin dolaylı olduğunu, bu ilişki pir-mürşit ilişkisi değil de neredeyse bir rekabet ilişkisi olarak algılama imkanının bulunduğu görülür. Yine de tam niteliği ne olursa olsun Hacı Bektaş'la Ahmet Yesevî'nin doğrudan bir bağları olmadığını düşünmek, özellikle elimizdeki yeni verilerin

⁸ Detaylı bilgi için bk. Abdülbaki Gölpınarlı (2019), Manakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli/ Velayet name, İstanbul; İnkılâp Kitapevi Yayınları.

ışığında bakıldığında, doğrusu çok güçtür” (Karamustafa, 2014:74) demektedir. Bu alan ile ilgili yapılacak olan çalışmalar ile birlikte Hacı Bektaş Veli ile Ahmet Yesevî arasında bu karmaşık bağ gün yüzüne çıkacaktır.

Ahmet Yesevî'nin dervişleri farklı kıtalara gidip Yesevî dergahlarında almış oldukları ilmi eğitimi bu kıtalara yaymışlardır. “Türkistan, İdil-Ural, Türkiye (o zamanki adıyla Diyar-ı Rum yani Roma toprağı), Deşt-i Kıpçak (Kıpçak bozkırları) ve Kafkaslar'da görev yapmışlardır” (Zeybek, 2014:16). Bu dervişlerin saz eşliğinde, çeng, rebap, çeşt, kopuz gibi aletler ile Ahmet Yesevî'nin hikmetlerini bestelemişler, çalıp söylemişlerdir. İlimleri ile halkı etkilemeyi başarmışlar, işleri ve davranışlarıyla da bilinçleri etkilemişlerdir. Bu dervişlere bazen Gazi denilmiş, bazen alperen, çoğunlukla da Horasan Erenleri denilmiştir. Bu erenler İslamiyet'i ve İslami bilgileri yayarken gerektiğinde toprağı ekip biçmişler, üretmişler, tarıma elverişli boş arazileri tarım yapılabilir hale getirmişlerdir. Issız dağ geçitlerinde dergâh ve zaviyeler kurup bu bölgelerin güvenliğini sağlamışlar, gerektiğinde de bu bölgeleri savunmak amacıyla savaşmışlardır. Ahmet Yesevî Hikmetlerini edebi bir dilden ziyade sanatsal kaygıların dışında kullanmıştır. İslamiyet'in, geniş Türk halk kitlelerinin anlayabilecekleri bir şekil ve üslup ile anlatmak amacını taşıyordu. Bu amacına da Ahmet Yesevî, onun yolundan giden suffî ve babaların Balkanlar'a kadar uzanan müthiş misyonerlik faaliyetleri ile ulaşmıştır. Yesevî Yolu'nun önem verdiği ve yaydığı Türk halk inanç ve töresine dayalı unsurların bugün dahi yaşıyor olması işte bu başarının sonucudur (Yaman, 2006:15). Ahmet Yesevî Türk töre ve geleneklerini aktarmada hikmetleri bir aracı olarak görmüş, eski kültür kalıntılarını bu hikmetlerde görmek mümkündür. Ahmet Yesevî henüz Şaman inancına bağlı olan Türkleri, bu hikmetleri ile İslam'a bağlamış, ağızdan ağıza anlatıla gelmişler ve Yesevî Türk tasavvuf edebiyatının kurucusu olarak kabul edilmiştir.

İslamlaşma sonrasında Türkler arasında tasavvuf akımının yayılmasıyla birlikte Türk şeyhlerine “bab, baba ve ata” lakapları verilmiş, Türklerin Anadolu'ya göçleri sonrasında bunlara ek olarak “dede” lakabı da yaygın olarak kullanılmıştı. Bu şekilde geçmişte ve günümüzde “ata, baba ve dede” lakaplı birçok tanınmış şahsiyet olduğu gibi birçok coğrafi yer adına da sık sık rastlanmaktadır (Yaman, 2006:26).

Köprülü'nün Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nden aktardığı üzere Ahmet Yesevî'nin Anadolu'daki diğer başlıca halifeleri; Filibe'de mezarı olan Kıdemli Baba, Bursa'da türbesi bulunan Geyikli Baba, Merzifon'da türbesi bulunan, Pir Dede, Horos Dede ve Tokat'ta Gajgaj Dede (Köprülü, 1976:46-48) Horasanlı olup Yesevî'nin halifeleri arasında gösterilmektedir. Geyikli Baba'nın Bursa'nın fethinde yer aldığı (Barkan, 1942:26), Orhan Gazi ile görüştüğü söylenilmektedir.

3.3.Horasan Tasavvuf Ekolleri

3.3.1.Kalenderilik

Kalenderi ve Haydari gibi derviş grupları, VII.-XIII. yüzyıldan önce İslam dünyasının çeşitli coğrafyalarında görülmeye başlamıştır. Bu derviş grupları terminolojide aşırı zühdçü veya yeni zühdçü olarak nitelendirilmektedir. Gerek kılık kıyafetleri gerekse inanç yapılarıyla bir hayli ilginç olan bu zahit tipler kendi dönemlerinde birçok seyyah ve tarihçinin dikkatini çekmiştir. Bu zümreler Anadolu tasavvufunu etkilediği için bu bölümde bu züht hareketleri hakkında bilgi verilecektir.

Başta Anadolu ve Orta Asya topluluklarını etkileyen Kalenderilik, XI. ve XII. yüzyılları arasında İran'da ortaya çıkmış, XIII. yüzyılda yaşamış Cemaleddin-i Savi adlı dervişin ileri derecede bir zühde dayalı bir hayat sürmesi ve onun ölümünden sonra onun yolunu izleyen dervişlere verilen ad olmuştur. Ve bu tasavvuf yoluna da Kalenderilik denmiştir. Başka bir ifadeyle Kalenderilik, XIII-XV. yüzyıllar arasında Orta ve Güney Asya da ve Orta Doğu'daki bütün İslam ülkelerinde görülen Kalenderilik, daha sonra Haydarilik, Camilik, Rum Abdalları, Medarilik, Celalilik gibi aşırı zühte dayalı olarak oluşmuş dervişlik ekollerinden yalnızca birisidir. Bu tasavvufî ekoller birbirine benzetmekle beraber, bu gruplara genel bir ad vermek maalesef zordur. Karamustafa bu konuda; "...birkaç yüzyıl adlarını taşıdıkları şeyhlerin hatırasını canlı tutarak kendi ayrı kimliklerini korumuş olan bu gruplara bugün toplu bir ad vermek istediğimizde, bu yollardan herhangi birinin adını seçip onu öbürlerinin üstüne eklemekse yeni bir ad bulmayı tarihi gerçeklere daha uygun bulduğumuz için biz bu dervişlik yollarını *yeni zühtcülük* ya da *zahitlik* demeyi yeğliyoruz. Bizce *yeni zühtcülüğü* tarihi bir olgu olarak anlamak için onu İslam öncesi bir takım inanış ve davranış biçimlerinin örneğin Orta Asya şamanlığının ya

da eski Hint ve İran din geleneklerinin “görünürde bir İslam cilası altında” sürmesi olarak görmek yeterli değildir. Bunu söylerken İslam dışı inanç ve kaygıların yeni zühçülüğün oluşmasındaki yer ve önemini bütünüyle yadsımak arzusunda değiliz. Yalnızca bu aşamada kökenciliğin yanında *işlevciliği* de devreye sokup yeni zahitlik akımının tasavvuf tarihinde bu dönemde ortaya çıkmasını açıklamak için onun işlevinin ne olduğunu sormamız gerektiğini düşünüyoruz” (Karamustafa,2014: 80). Anadolu’nun İslamlaşması ve Türkleşmesi ile birlikte bunu takiben de tasavvufun Anadolu’da kurumsallaşmaya başlaması aynı döneme denk gelmiştir. Bu kurumsallaşma ile birlikte yeni tasavvuf kurumlar, tarikatlar, evliya inançları ve kültürler Anadolu’da var olmaya başlamıştır. Bunlarla birlikte yeni zahitlik akımları Anadolu’da boy göstermiştir.

Kalenderiliğin kökeni meselesi İslam öncelerine kadar uzanmaktadır. Kalenderiliğin yüzyıllar boyunca yaygın ve güçlü olarak tanımlaması da zor bir tasavvuf kavram olarak değil de Cemaleddin-i Savi adlı Şeyhin düşüncelerini kabul eden dervişlerin akımı olarak kavramak tarihi gerçeklere daha uygundur. Bu düşünce tasavvufun kurumsallaştırılmasına tepki olarak ortaya çıkmış, bugün bizim sonradan verme adla yeni zühçülük diye adlandırdığımız zincirin sadece bir halkasıdır. “Haydarilik, Camilik, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden önceki Bektaşilik, XV. yüzyılın ortalarıyla XVI. yüzyıl ortaları arasında çok belirgin olan Rum Abdalları bu zincirin Anadolu’daki diğer halkalarındandır” (Karamustafa, 2014:86).

Kalenderilerin vücutlarındaki tüy dökümleri bir anlatıya göre Cemalettin’in mürşidi ile arasında geçen bir olaya dayandırılmaktadır. Derguzini, Cemaleddin üzerinde derin bir etki yapar. Cemalettin, iki dünyadan da kurtulsun ve yolu üzerindeki bütün engeller kalsın diye Tanrıya dua eder. İşte Tanrının karışmasıyla baş ve bedeninin bütün kılları dökülür. Bu Cemalettin’in duasının kabul edildiğinin ve şimdi “ölümden önce ölü olduğunun” işaretidir. Bundan sonra Cemalettin, tıpkı Cemalettin ed-Derguzini’nin dış görünüşü ile Kalender olur. Cemalettin aracılığı ile Derguzini’nin vücudunun kılları da yok olur. Cemalettin bu yaşantıyı “ölmeden önce ölü” (mute kable en temutu) hadisi ile dile getirir ve savunur. Kalender, Tanrıya sürekli yakınlık elde etmek maksadıyla kendi istenciyle ölürek (mevt-i iradi) kendini iki dünyadan kurtaran kişidir. Özellikle Kalenderi olan yalnızca belini örten yapraklarla dolaşmak,

bütün vücut kıllarını yok etmek, uykusuz ve ottan başka yiyeceği olmadan, konuşmaksızın ve kımıltısız mezarlarda oturmak gibi adetlerin hepsi bu “ölüm öncesi” ölümün dolaysız sonuçları olarak görülüyordu” (Karamustafa, 2019:53). Cemalettin’in bu hareketi kendinden sonra yetişecek olan dervişleri etkilemiş, Kalenderlerin yol kurucusu olarak kabul edilmesi sağlanmış oldu.

Kalenderi Dervişler, giyim bakımından diğer derviş gruplarından ayrılıyorlardı. Bu dervişlerin bazıları bütünüyle çıplak, diğerleri ise bellerine yalnızca bezden bir kuşak bağlarlardı. Başka çeşit dervişler ise eski olması dolayısı ile toplumsal saygınlık kazanmış olan dış dünyadan çekilmeyi temsil eden elbise yerine yün ya da keçe giyerlerdi. Dervişlerin giymiş oldukları bu elbiseler farklı renklerde olup, bu renklerin belli anlamları da vardır. Karamustafa; “Sufiler mavi renkten kaçınır, ak ya da kara keçe giyerlerdi. Cemalettin zamanı Kalenderleri düz yün çuvallar giyer, bu yüzden de Cavlak ya da Cavlaki diye bilinirdi. Rum Abdalları, yaratıcı bir toplum karşıtı davranışla, tek giysileri olarak hayvan gönü bürünürdü” (Karamustafa, 2019:28). Demektedir. Kalenderi dervişlerin diğer bir özellikleri ise saç biçiminde görülmektedir. “Dört vuruş” (çahar darb) denen dörtlü tıraş olarak da ifade edilen, saç, sakal, bıyık ve kaşların tıraş edilmesi görülmektedir. Bu dörtlü tıraş Kalenderleri diğer derviş zümrelerinden ayıran özelliklerden olup, aralarında bazı farklarda Rum Abdalları, Şems-i Tebriz’iler ve Celâlilerce de benimsenmekteydi. Haydarilerle Camiler ise sakallarını kestiriyor ama bıyıklarını uzatıyordu (Karamustafa, 2019:29).

Dervişlerin sahip oldukları aksesuarlar veyahut üzerinde taşıdıkları aletlerde acayıptır. Bilindik dilenci çanağı (keşköl) ve derviş değneğinden farklı olarak değişik aletlere de sahiptirler. Bu konuda Karamustafa’nın tespiti şudur; “Haydarilerin demir halka, tasma, bilezik, kuşak, bukağı ve zincirlere düşkünlükleri olduğunu” ifade etmektedir. Yine devamında Karamustafa; “Rum Abdalları özel baltalar, deri torbalar, büyük tahta kaşıklar ve aşık kemikleri taşıdığını” ifade eder. Bu donanımların bazılarının ideolojik ve pratik anlamları makul bir biçimde belirlenirken (buradaki demir halkalar nefsi terbiye etme ruhu kontrol altında tutmak için kullanıldığı), ötekilerin anlamı belirsizliğini koruyor” (Karamustafa, 2019:29).

Bu zahit dervişlerin, ibadetleri hakkında ise; sema' ve dansa çok fazla önem verdikleri görülmektedir. İlk Orta Dönem Müslüman toplumlarında sema' ve dansa bazı dini çevreler tarafından kuşku ile yaklaşmışlardır. Adetleri olduğu üzere dervişler bu konuda da kendilerini aşırı bir davranışa salıvermekte bir çekince göstermediler. Her zaman def, davul ve nefir taşıyor; açıkta yapılan törenlerde sema' ve dans sokuşturuyorlardı. Kalender ve Haydarilerin de aynı işi yaptıkları üzerine kayıtlar varsa da içinde müzik ve dansın önemli bir yer tuttuğu geniş çaplı toplantılarıyla özellikle Rum Abdalları ve Camilerin adı kötüye çıkmıştı (Karamustafa, 2019:30). Bu ortak noktalar Haydariler ile Kalenderlerin yakın dönemlerde birbirlerine yakın oldukları, aynı coğrafi bölgelerde etkileşim halinde oldukları görülmektedir.

3.3.2.Haydarilik

XIII. yüzyılda Anadolu'da ehemmiyet kazanan Haydarilik hakkında henüz pek bir çalışma vücuda maalesef gelmemiştir. Haydariler de tıpkı Kalenderiler gibi VII. ve XIII. yüzyıldan itibaren İslam dünyasının birçok yerinde görülmeye başlanmışlardır. Yine Haydarilerde de demir gerdanlıklara, kuşak bağlama, halhal takma, kulak ve üreme organlarına halka takma özellikleri bu dervişlerde de görülmektedir. Bu derviş grubunun piri ise, Kutbettin Haydar adlı biriydi. (Karamustafa, 2019:57). Kutbettin Haydar, İran'ının Kuzeydoğusunda yer alan Zave'de yaşamıştır. Bugün Kutbettin Haydar'ın türbesi yine Zave kentindedir. Kimi kaynaklarda Haydar, Zave'ye yakın Serahs kentinde etkin olan Şeyh Lokman'ın ya da ünlü Türk Sufisi Ahmet Yesevî'nin (ö. 562/1166) eski öğrencisi olarak da gösterilmektedir⁹ (Karamustafa, 2019:57-58).

Horasan bölgesinin şehirleri hakkında bilgiler veren Strange, Horasan'ın önemli şehirleri arasında yer alan Save ve Turşiz hakkında bilgiler vermektedir. Strange, "Turşiz bölgesinin doğusuna doğru, mezkûr Zave vardı. Zave bölgesi veya onun bir

⁹ Kalender, 174-76, Kutbettin Haydar'ı bir Şeyh Lokman öğrencisi yapıyor, ancak Neva'i, Nesayimü'l-mahabba, 383-84; Kerbala'i, I:579; Vilayetname: Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli, yay. Abdülbaki Gölpınarlı onu Ahmet Yesevî'nin bir izleyicisi olarak gösteriyorlar. Yesevî hakkında kısa bir yazı Mehmet Fuat Köprülü, "Ahmet Yesevî", İslam Ansiklopedisi, I: 210-15. Bu makale Köprülü'nün Yesevî üstüne daha önceki Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı incelemesinden sonraki görüşlerini içerir. Kutbettin Haydar'ın Cemalettin Savi'nin bir öğrencisi olduğu görüşü dayanıksız olup bir yana atılmalıdır görüşünü Karamustafa savunmaktadır.

kesimi de Ruh olarak bilinirdi ve ana kasabaya Bişek veya Zave şehri denilirdi. Zave kasabası, Haydar adlı hayli mübarek bir adamın keçeden kıyafet giydiğinden yazın pişmeyi ve kışın karda durmayı alışkanlık edinmişti ve Haydariye olarak bilinen bir derviş fırkasını kurmuştu, ikametgahı olarak VII. (XIII.) yüzyılda meşhur hale gelmişti (Strange, 2015:43). Memleketin 1220 yılında Moğol istilasına uğradığı sırada hayattaydı ve sonradan Şeyh Kutbü'd-Din (Dinin kutbu) olarak tanınmıştır. İbn Batuta VIII. (XIV.) yüzyılda Zave'yi ziyaret ettiğinde, şeyhin taraftarlarını kulaklarına, ellerine ve vücutlarının diğer bölgelerine kefalet sebebiyle demir halkalar tutturmuş olarak ve ahalinin bunu mübarek olmalarının bir kanıtı saydıklarını anlatır. Müstevfi, Zave'yi 50 kadar tabi köyle zengin bir bölgede bulunan güzel bir kasaba olarak tasvir eder. Zave, günümüzde daha çoğunlukla bölgenin ismidir. Kasaba genellikle Turbet-i Haydari veya "Haydar'ın Kabri" olarak bilinirdi ve türbe hala bir hac yeridir" (Strange, 2015:437) ifadelerini kullanmaktadır.

Vahidi'ye göre Haydariler, insan yüzünün Peygamberliğin özünü yansıtan bir ayna olduğunu söylemektedir. Özellikle Haydarilerin yüz çevrelerinin dünyayı aydınlattığı ve yüzün güneşe benzetildiğini, dolayısıyla da temiz tutulması gerektiğini ifade etmektedir. Saç ve sakallarını kazımaları da buradan gelmektedir. Haydariler bıyıklarını ise ya kesmemişler ya da Hz. Ali geleneğine uyarak hiç dokunmazlardı. Saç ve genel görünüşleri hakkında Karamustafa şunları söylemektedir: "Kıvrık saç lüleleri hayvansı nefse baskıyı gösteriyordu. Özel olarak, küpeler değersiz söze kulak asmamayı; gerdanlıkla, Hz. 'Ali'ye tam boyun eğmeyi; kuşaklar, iffetsizlikten azat edildiği; bilezikler harama el sürmekten çekinmeyi, halhallar günah yollarından kaçınmayı temsil ediyordu. Demir çanlar, topluluğu bir arada tutmayı, ayrıca da alabilenlere gizli iletiler göndermeye yarıyordu. Şeriatça farz dini ameller Haydariler için, Tanrı'nın inayeti ile kutsanmış oldukları ve Cennet'e girme güvenceleri sağlandığı için gereksizdi. Bu yüzden yalnız dini görevleri değil (çünkü namaz kılmaz, oruç da tutmazlardı) toplumsal davranış kurallarını da bir yana atıyorlardı, yaşamlarını kendileri kazanmıyor, sürekli geziniyor, açıkçası genç oğlanların dostluğu ardında koşuyorlardı" (Karamustafa, 2019:85).

Hayvan kılından yapılmış kısa cübbeler giymiş ve genellikle başları kazınmış olan bu dervişler, cinsel ilişkiye girmekten korunmak için cinsel organlarına çeşitli

büyükölükte demir halkalar taktıkları, kulaklarına küpe, kollarına ise çeşitli demir bilezikler taktıkları kaynaklarda geçmektedir (Karamustafa, 2019:85).

Hacı Bektaş Veli Velayetnamesinde Haydar'ın Ahmet Yesevî'nin oğlu olduğı ve onun isteğı üzerine Bedahşan ülkesinde kafirler ile mücadelesi Velayetname 'de şöyle anlatılır; O menkıbeye göre, Ahmet Yesevî, Horasan valisi olduğı ve 99.000 müridin 'in olduğı, Bedahşan ülkesi ise gayr-î müslim toprağıydı. Bedahşan halkı gayr-î müslimlerin tutumlarından rahatsız olmuşlar ve durumu Ahmet Yesevî'ye bildirmişler. Ahmet Yesevî halkın bu çağrısı üzerine henüz on iki yaşında olan oğlu Haydar'ın başına taç ve beline kılıç kuşatıp, tuğ ve 'alem ile 5.000 asker ile birlikte Bedahşan'a göndermiştir. Haydar savaşta esir düşer ve çok şehit verirler. Yine Haydar'ın, yedi sene hapiste kaldığı Velâyetnamesi'nde anlatılmaktadır (Köprölü, 1976:52). Horasan halkının Bedahşan kafirlerinden çekmedikleri kalmıyor. Ahmet Yesevî Allah'a dua ediyor ve birdenbire tekke kapısında Hacı Bektaş Veli beliriyor. Hacı Bektaş içeri girip şeyhe selam verir, eşiğine yüz sürüyor. Ahmet Yesevî o an sevinir ve "İşte mülk sahibi geldi!" diye seslenir. Yemekten sonra Hoca Ahmet olup biteni anlatıyor. Bektaş Veli, hemen şahin kıyafetine girerek uçup gidiyor Hacı Bektaş Veli, Haydar'ı esaretten kurtararak, Ahmet Yesevî'ye teslim ediyor. Bunun üzerine bütün dervişler onun büyüklüğünü teslim ediyorlar; fakat Hacı Bektaş bununla da kalmıyor, birçok harikalar daha göstererek Bedahşan halkını da İslamlaştırıyor (Köprölü, 1976:52). Bu anlatıdan da görüleceğı üzere Hacı Bektaş ile Ahmet Yesevî birbiri ile çağdaş olarak görölmektedir. Fakat kroniklerde bu tespiti saptamak ne yazık ki güçtür. Belli ki bu bilgi Velayetname müellifinin eklemiş olduğı veya yanlış bilgilerinin bir sonucudur. Yukarıdaki anlatı birçok açıdan önemlidir. Hacı Bektaş'tan çıplak Abdal olarak bahsedilmesi, şahin kılığına girmesi insanlar tarafından veli, keramet sahibi biri olarak görölmesinin sonucudur.

Haydarîlik, XV. yüzyıla kadar Anadolu'da varlığını sürdürmüş ve tekkeler kurmuşlardır. Haydarîlik, diğer tasavvuf ekolleri olan Şemsiler, Rum Abdalları, Kalenderiler ve kendisine benzeyen diğer tasavvufî ekoller gibi toplumsal hayattan silinmiş, gelenek ve görenekleri gerek Bektaşilik gerekse diğer tarikatlar içerisinde devam etmiştir.

3.3.3.Fütüvvet

Fütüvvet akımı konusunda başlıca kaynak olarak Ahmet Yaşar Ocak, Fuat Köprülü ve Rıza Yıldırım'a başvurulmuştur. Claude Cahen XIII. ve XIV. yüzyılları arasında Anadolu'da Şîî'lik konusunu araştırırken ahilere dikkat çeker. Cahen'e göre XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'da Şîî-Alevi zümrelerin en fazla görüldüğü zümre olarak Ahileri göstermektedir¹⁰. Fakat Cahen son düşüncelerinde, Ahi çevrelerince kimi Şîî fikirlere rastlansa da bunların tamamen Şîî olarak kabul edilemeyeceğini, aynı şekilde en-Nasır'ın organize ettiği fütüvvetin de pir olarak Hz. Ali'ye bağlanmakla beraber Şîî sayılmayacağını iddia eder (Yıldırım, 2019:21-22).

Konuya farklı bir açıdan yaklaşan Taeschner İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı "Akhi" maddesinde görüşleri şöyledir. Taeschner'e göre, "XIII. ve XIV. yüzyıl Anadolu'sundaki Ahiler kendilerini Hanefi mezhebine mensup Sünni olarak görmekteydiler". Böyle olmakla birlikte, fütüvvet öğretilerinde yoğun bir Ali kültüne bağlılık görünmektedir¹¹. Öte yandan, Seyit Mehmet b. Alâeddin er-Razavi'nin 1524 yılında yazdığı ve "Fütüvvet name-i Kebir" isimli önemli eserinde belirgin bir On İki İmam Şîîliği vardır (Yıldırım, 2019:24).

Konuya Fütüvvet bağlamında değinen Abdülbaki Gölpınarlı 'ya göre, en azından fütüvvet ehlinin ilk baştan itibaren Şîî ve Batınî bir düşünceye sahip olduğunu ifade etmektedir. Ahmet Yaşar Ocak ise çalışmalarında, fütüvvet ehlinin fikirleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Yıldırım, 2019:28). Gölpınarlı'nın iddialı bir yaklaşım ile konuya yaklaştığı görülse de kaynaklar incelendiğinde bu tür net bilgilere maalesef ulaşamıyoruz. Yıldırım ise, "Ahilerin iç dünyalarını belli ölçüde yansıtan fütüvvet namelere baktığımızda, XIII.-XIV. yüzyıllarda ahiler arasında ciddi bir Şîî eğilimin olmadığı görülür" (Yıldırım, 2019:30) demektedir. Bu dönemde yazılan fütüvvet namelerde Hz. Ali'nin fütüvvet ehlinin piri olmasından başka Alevi veya Şîî unsurlara rastlanmamaktadır. Hz. Ali'yi sadece mesleklerinde pir olarak kabul etmeleri bu grubun Şîî temayüllere sahip olduğu anlamına gelmemelidir (Yıldırım, 2019:30).

¹⁰ Detaylı bilgi için bk. Rıza Yıldırım (2019), Bektaşiliğin Doğuşu, İletişim Yayınları, s.21

¹¹ Franz Taeschner, "Akhi", Encyclopedia of Islam, 1,2. Baskı, s.321-323.

Ahiler arasında Hz. Hüseyin'in Muharrem ayında Kerbela'da şehit edişini anlatan ve Maktel olarak bilinen hikayeleri okuyup dinlediklerine dair bilgiler vardır. Bu maktellerden biri 1362 yılında Kastamonu'da Şadi Meddah tarafından yazılmış ve maktel Irene Melikoff tarafından da incelenmiştir. Melikoff "Ebu Müslim'in Türkçe öyküsünü yazan kişinin adının da Hacı Şadi olduğunu ve bu iki şahsın aynı kişi olduğunu iddia etmektedir" (Melikoff, 2008:60). Maktel 3.310 beyitten oluşmakta, bu maktelin bir dinleyici grubu karşısında okunmak üzere hazırlandığı eserin dilinden ve olay örgüsünden anlaşılmaktadır. Maktel, her birine "meclis" denilen on bölüm yer almaktadır. Melikoff'a göre her bir meclis Muharrem'in ilk on gecesinde sırayla okunuyordu (Melikoff, 2008:60). Melikoff'a göre Ahilerin Piri Ebu Müslim'dir. Yine Alevi/Şîî kültür içerisinde önemli yeri olan Kerbela kültü, Ahilerin İslam görüşlerinin arasında yer almaktaydı. Ancak bu onların kendilerini Sünni olarak görmelerinde bir sakınca teşkil etmiyordu (Yıldırım, 2019:34).

3.3.4.Melametilik

Melametilik, III.-IX. yüzyılın son çeyreğinde Nişabur'da aşırı züht hareketi olan Kerramiliğe bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. En önemli temsilcisi Ebu Osman el-Hiri (ö.910)'dir. Melametilik, IV. /V. yüzyıl bitmeden Irak kökenli tasavvuf hareketinin Horasan'a yerleşmesi karşısında yavaş yavaş erimiştir. Tasavvuf içerisinde tasavvufi bir meşrep olarak kalmış son halini almıştır.

Yukarıda bölümde değindiğimiz üzere Köprülü, Kalenderilik ve Haydariliği Melametiliğin hala Şamanist özelliklerini koruyan Türkmen babaları tarafından okuma yazma bilmeyen Türkmen boylarına aktarıldığını ifade eder. Ahmet Yaşar Ocak'ın Kalenderilik yorumu ise Köprülü'nünkinden bir hayli değişiktir. Ona göre eski Hint ve İran mistik kültüründen etkilenmiş olan Kalenderlik, "Horasan Melameti Mektebi'nin de etkilerini taşıyan geniş bir tasavvuf akımıdır¹²". Bu varsayımdan hareket eden Ocak bir yandan Kalenderliğe daha nüanslı bir şekilde yaklaşarak bu akımın yüksek zümreler arasında da yaygın olduğunu göstermiş, öbür yandan da popüler Kalenderliğin kapsamını genişleterek onu kendine benzer diğer bütün akımları -bunların belli başlıları Haydarilik, Rum Abdalları ve Camilik içeren kapsamlı bir hareket olarak tanımlamıştır. Kısaca Köprülü'nün Melametilik dediği

¹² Mesela bk. Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

şeye Ocak'ın Kalenderilik demeyi tercih ettiğini söyleyebiliriz". Kalenderliğe geniş bir pencereden yaklaşan Ocak, Fuat Köprülü gibi Melametiliğin Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli bir rolü olduğunu savunur. Bu noktada Irene Melikoff'un yaklaşımını benimseyerek Türk halk İslam'ının en belirgin yanının *bağdaştırmacılık* olduğunu savunan tarihçi işte bu Türk halk İslam'ının Türkler arasında İslam öncesinde yaygın olan inançlarla İslam'ın bağdaştırmacı bir sentezi olarak ortaya çıktığını söyler. (Karamustafa, 2014:79-80).

Melametilik hakkında ilk çalışmaları Gölpınarlı ve Köprülü yapmıştır¹³. Fuat Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* eserini yayınladıktan dört yıl aradan sonra yayınladığı *Anadolu' da İslamiyet* isimli eserinde, Orta Asya, Horasan ve Harezm'den gelen dervişlerin Anadolu'da İslamiyet'in yayılmasında önemli rol oynadığı üzerinde durmuştur. Fuat Köprülü, tarihi kaynaklarda sıklıkla geçen Horasan Erenleri deyimini ele alarak bu adın, "Horasan'dan gelme dervişler değil Melametiye meslekinde sufiler" olarak anlaşılması gerektiğini belirttikten sonra Anadolu'ya daha Büyük Selçuklular zamanından başlayarak çok farklı derviş zümrelerinin geldiğini söylemektedir. Fakat bu derviş zümreleri arasında en önemlilerin Melametilikten çıkma Kalenderiler ve Haydariler olduğunu söyler. Tabii Yesevî dervişlerini de bunlara eklemekten geri kalmaz (Karamustafa, 2014:65). Köprülü'nün bu tezi günümüze kadar geçerliliğini koruyarak gelmiştir. Karamustafa tespit ettiği yeni bulgular ile farklı bir bakış açısı ile yaklaşmıştır.

Köprülü'nün Melametilik ile Kalenderilik arasında nasıl bir bağ kurduğu üzerinde biraz duralım. Köprülü'ye göre, Melametiliğin temsilcisi İran'daki Ebu Said Ebu Hayr'dır. Köprülü, Kalenderilik ile Haydariliğin Türkmen babaları tarafından uyarlanmış hali olduğunu ifade eder. Bu uyarlamanın karışımında ortaya aşırı Şîi ve Batınî'liğin içine girmiş olduğunu ve karşımıza daha sonra Anadolu coğrafyasında gördüğümüz ve adına Türk halk İslam'ı dediğimiz kavram ortaya çıkmıştır. (Karamustafa,2014: 65-66). Melametiliği Nişabur bölgesinde doğup gelişen ve başta Horasan olmak üzere Anadolu'yu da etkilediği fakat bu etkinin uzun soluklu değil, daha çok dindarlık biçimi olarak görmek gerektiğini düşünüyoruz. Ayrıca

¹³ Detaylı bilgi için bk. Abdülbaki Gölpınarlı-Melamilik ve Melamiler-Kapı Yayınları 1931-İstanbul

Melamilğin Hamdun-i Kassar tarafından tasavvufî bir meşrep olarak ortaya çıktığı da söylenilmektedir.

Hamdun-i Kassar'ın “Ben nefsimi Firavunun nefsine tafdil etmem; çünkü ikisi de nefistir. Fakat gönlümü Firavunun gönlüne tafdil ederim” sözü ilk devre Melametilerinin günahları, kötü alışkanlıkları benimsemekten uzak durmaya çalıştıkları şeklinde yorumlanabilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NEVŞEHİR'DE HORASAN ERENLERİNE AİT ZİYARET YERLERİ

4.1. Nevşehir Bölgesi Horasan Erenleri ve Özellikleri

Selçuklu Devleti'nin güçlü olduğu bir zamanda Anadolu'da Türkmenlerin önderliğinde başlatılan Babaîler İsyanı, Anadolu'nun siyasi, ekonomik ve sosyal olarak çöküntüye sürüklemiştir. Başını dervişlerin geçtiği bu isyan büyük halk kitleleri tarafından destek bulmuştur. Bu dervişler gerek Anadolu Selçuklu döneminde gerekse de Osmanlı Devleti Döneminde büyük fedakarlıklar göstermişlerdir. Bu dervişler başlıca Rum Ülkeleri'nin İslamlaşmasında ve o coğrafyaların sosyal ve siyasi yapılarının teşekkülünde etkili olmuşlardır.

Köprülü, Babaîler İsyanı'nı çıkaran bu grup hakkında şunları söylemektedir: Kalenderi, Haydari gibi namlarla zahiri bir tasavvuf kisvesi altında Türkmen boyları arasında müfrit Şîî akaidi ve Batîni'ye fikirleri neşreden bu babaların Anadolu'da yaptıkları ilk dinî-siyasi hareket “Babaîler Kıyımı” adıyla bilinmektedir¹⁴. Ata yurtları Orta Asya'dan Anadolu ve Balkanlara gelen bu dervişler Anadolu ve Balkanların yurt olmasını sağlamışlardır. Bu konu üzerine Barkan şunları söylemektedir: “... bizim burada mevzu bahis etmek istediğimiz dervişler, kendileri ile beraber memleketlerinin örf ve adetlerini, dinî adap ve erkanını da beraber getiren insanlardır ki bunların içinde Türk-İslam memleketlerinden Anadolu'ya doğru mevcudiyetini kayıt ve iştirak ettiğimiz muhaceret akınına sevk ve idare etmiş müteşebbis kafilere reisleri, bu istilanın öncüsü olmuş kolonlar, gelip yerleştikleri yerlerde hanedan tesis etmiş soy ve mevki sahibi mühim şahsiyetler vardır. Bu dervişlerin nazarı dikkati celbeden din ve cihan telakkileri, daha eski Türk memleketlerin gelen muhacir kitlelerinin getirdiği din ve cihan telakkilerinin aynı olduğu gibi, müritleri de ekseriya kendi aile ve soyları azadır (Barkan, 1992:15). Bu derviş zümreleri Anadolu'ya tek başlarına gelmemişlerdir. Kendilerine bağlı müritlerinin olduğu veyahut mensubu bulundukları cemaatler (aşiret, oba) ile birlikte

¹⁴ Bu konuda bk. Köprülü, Fuat, “Anadolu'da İslamiyet: Türk İstilasından Sonra Anadolu Tarihi dinisine bir nazar ve Tarihinin Membaalar-ı”, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası IV (Eylül 1338/1922): 281-311; 5 (Eylül 1138/1922): 385-420;6 (Kanun-ı Sani-Mart 1339/Ocak-Mart 1923):457-486.

geldiklerini görmekteyiz. Yerleştikleri yerlerde zaviyeler kurup, yöre insanının bağ bahçe işlerinde ve sorunlarında çözüm odaklı bir tutum sergilemişler ve halkın gönlünde taht kurmuşlardır.

X. yüzyılda Orta Asya coğrafyasının popüler İslam'ın tasavvuf süzgecinden geçtiğini ve teolojik olarak Şamanizm'in, Budizm ve Maniheizm'in etkileri görülen ve bu mistik mitolojilerden etkilendiği ile birlikte bunlarla birleştiğini söyleyebiliriz (Ocak, 2011:96).

XI. yüzyıl ile XV. yüzyıla kadarki süreçte ana vatanı Türkistan olup, Anadolu'ya gelen “gazi, derviş, baba, dede” gibi unvanlar ile anılan şahsiyetler Anadolu'nun Türk-İslam kültürü ile tanışmasında önemli bir rol oynamışlardır. Başta Anadolu Selçukluları olmak üzere, Beylikler Dönemi ve Osmanlılar Döneminde uç bölgelerde zaviyeler, hankâhlar açmışlar ve önemli vergilere de sahip olmuşlardır. Bölgelerin fethinde yararlılıklar gösterdikleri için ve aynı zamanda birer “savaşçı gazi” olan bu şahıslara bu yerler imtiyaz olarak verilmiştir. Türkistan merkezli Horasan Erenleri, Anadolu'da önemli sosyal ve siyasi gruplar olarak görülmüşlerdir. Devirlerinin devlet adamları tarafından saygı duyulan kişiler olarak görülmüş olup, çeşitli imtiyazlara da sahip olmuşlardır. Birçok işlevi olan zaviyelerin konumuz açısından en önemli özelliği bölgenin iskanında yeni yerleşimlerin ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır.

Özel de Nevşehir coğrafyası üzerinde varlığını gerek arşiv kayıtlarında gerekse halk anlatılarında Nevşehir coğrafyasında Horasan Erenleri tespit edilmiştir. Bu Horasan Erenleri hakkında kapsamlı bir çalışma günümüze kadar yapılmamıştır. Tespit ettiğimiz yazılı belgeler ve halk anlatıları ışığında bu erenler hakkında bilgiler vereceğiz. Nevşehir'de tespit ettiğimiz Horasan Erenleri, “gazi, alp, dede, baba” olarak bilinen dervişlerin bir kısmı Heterodoksi inancına mensup olmakla beraber birçoğunun Ehl-i Sünnet (namaz kılan, oruç tutan) kimseler olduğunu tahmin ediyoruz.

Tarihi süreklilik içinde farklı anlamlar yüklense de aynı işlevi gören yapılar “zaviye, tekke, hankâh, dergâh, ribat, asitane, buk'a, imaret, düveyre, saymaa, mihrap, tevhit

hane, harabat” gibi isimlerle anılmışlardır (Yörük, 2017:110-111). Bu zaviyelerin en önemli özellikleri belli bir tarikata özgü ibadetlerin uygulandığı mekanlar olmasıdır. Nevşehir bölgesinde tespit ettiğimiz Horasan Erenlerine ait bu yapılar günümüze kadar ulaşmıştır. Bu zaviyelere atanan şeyhler ve zaviye gelirleri ile ilgili bilgiler arşiv kayıtlarında günümüze kadar ulaşmıştır. Bu ziyaret ve adak yerlerine akli dengesi bozuk olanlar, çocukları olmayan aileler, hasta insanlar şifa ve sağlık dileğinde bulunuyorlar ve bu ziyaret yerleri çeşitli amaçlar ile insanlar tarafından ziyaret edilmektedirler.

Dede, baba, şeyh, alperen gibi farklı isimler ile anılan bu kişiler arasında şehit ve gaziler olduğu gibi bunlar arasında en çok dikkati çeken bu kişilerin çoğunun bir tarikata bağlı olduğunu görmekteyiz. Bu şahsiyetler kendi dönemlerinde üstün hizmet ve mevkilerde görev almışlardır. Keramet ve şöhret sahibi, bilgide ise kendi dönemlerine göre önemli bir yerde tutulmuşlardır. Bu kişiler Allah uğruna savaşıyor, dünya malına değer vermeyen, insan-ı kâmil, dinî kurallara önem veren kimselerdir. Tanyu bu kişilerin “ibadette örnek, sabırda tek, kibirden örnek, ahval ve sırlara, zahir ve batına vakıf olduğuna inanılan, yılmazlık, aşk ve muhabbette, vecd ve cezbede yönelen, şeklen de nurlu bir yüze sahip zatlardır. Onların cesareti, yardımcılığı, sezgisi, merhameti, çağlarında ileri bir seviyeye yükselmiş” (Tanyu, 1967:299) olduğunu ifade etmektedir.

Osmanlı Devleti’nin kurulmaya başladığı zamanda, Anadolu ve sınır uçları, Türk ve İslam medeniyetinin kaynağı olan her çeşit sufi Anadolu’ya gelmiş ayrıca her meslek ve zümreden kişiler de gelmiştir. Horasan tasavvuf medreselerinde yetişen bu dervişler, doğu ve Orta Anadolu’ya gelmiş Anadolu Selçuklu Devleti siyasi düşüncelerine mensupturlar. Çeşitli tarikat zümrelerinden oluşan bu dervişlere İslam misyonerleri diyebiliriz. Bu konu hakkında Aşıkpaşazade’nin Tevarih-i Alî Osman adlı eserinde bilgiler bulmaktayız. Ömer Lütfü Barkan bu derviş zümreleri hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: " Gaziyan-ı Rum diğer tarihlerde “alpler” (kahraman, muharip manasına) veya alperenler adı altında zikredilen ve daha İslamiyet’ten evvel bütün Türk dünyasında mevcut olan eski ve geniş bir teşkilata mensup, Türk Şövalyeleri mevcuttu. Filhakika Osman Gazi’nin arkadaşlarından bir çocuğun unvanı olan bu “alp” tabiri dikkate şayandır. Bunlardan şehirde yerleşmiş ve İslam dünyasına mensup bazı dinî tarikatların tesiri altında kalmış olanların ise unvanı

bilahare “gazi” ye tebdil edilmiş gözükmetedir. Yine aynı kitapta ismi geçen “Ahıyan-ı Rum” yani Anadolu Ahileri ile; Horasan Erenleri de denilen Abdalân-ı Rum yani “abdal” ve “baba” ismini taşıyan ve bilhassa Türkmen kabileleri arasında telkinatta bulunan ve umumiyetle Osmanlı padişahları ile bütün harplere iştirak etmiş bulunan delişmen tabiatlı ve garip et varlı dervişler bulunmakta idi” (Barkan, 1942:11) ifadelerini kullanmaktadır. Yine Türkler arasında İslamiyet’in yayılmasında dinî Ortodoks bir söylemle telkin eden büyük din alimlerinin değil, dinî şer’i kurallarını pek önemsemeyen, dinî halkın benimseyeceği bir şekilde, eski inanç ve itikatlarıyla kaynaştırarak, konargöçer veya göçerevli¹⁵ Türkmenlerin yaşadığı bölgelere İslamiyet’i taşıyan gezgin şeyh ve dervişlerin ürünüdür. Bu demek değildir ki bu şahsiyetler dinî kurallarını yerine getirmiyor. Dinî kurallarını yerine getirmekle beraber (namaz, oruç, ibadet vb.) eski atalar kültürüne de bağlı kişilerdir.

4.2.Horasan Erenleri ve Özellikleri

Bizim burada Horasan Erenleri ile kast ettiğimiz konu yukarıda çeşitli açıklamalarını yaptığımız derviş zümreleridir. Bu dervişler, mensubu oldukları tarikatların ayin, erkan ve inanç ritüellerini bölge insanına anlatmış, İslamiyet’in tasavvufî yorumunu yöre insanına aşlamışlardır. Ve bu zümreler “gazi, alperen, dede, baba” gibi unvanlara sahip aynı zamanda eski Türk inanç ve gelenekleri olan ozan, kam ve Şamanist unsurlara da sahiptirler.

Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti kaynakları incelendiğinde bu dönemde (XI.-XV. yüzyıl) Anadolu’yu iskân etmiş olan dervişlerin inanç sistemlerinin katı bir Sünnilik olduğunu ifade edemeyiz. Türkmenlerin inanç yapısının esnek bir yapıda olduğunu söyleyebiliriz. Durumun böyle olmasında Anadolu’da merkezi yapının tam oturmamış olması, buna siyasi parçalanmışlık da diyebiliriz. Diğer bir nokta ise Anadolu’da medrese de yetişmiş ulema zümrelerinin halkı yeterince cezbedecek noktada olmamasıdır. Anadolu insanı kendisini Ehl-i Sünnet dairesi içerisinde görürken diğer bir taraftan ise Ehl-i Beyte karşı duyulan derin bir sevgi ve muhabbet beslediğini söyleyebiliriz.

¹⁵ Göçerevli kavramı Orta Asya topluluklarının konargöçerleri ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bk. İlgar Baharlı, Şah’ın Bahçesinde (Şah İsmail Öncesi ve Sonrası Kızılbaşlık), İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 64.

Menakıpnamelerde Horasan Ereni söylemi çok sık geçmektedir. Bu adlandırma, Horasan'dan gelen din uluları için kullanılmıştır. Horasan Erenleri, göçmenlerce takip edilmiş ve Horasan yolu geleneksel bir adlandırma olarak günümüze kadar gelmiştir (Melikoff,2010:31-32). Horasan Erenlerinin dinsel görüşleri, Maverâünnehir Türkistan inançları gibi üst üste yığılmış senkretizm (bağdaştırmacı) bir yapıya sahipti. Zerdüştlük, Manihaizm ve Budizm inançları bu bölgelerden buraya gelmişti. Bu inanışlar, özellikle büyük kentlerde yayılmıştı. İslamiyet, IX. ve X. yüzyılda Samaniler Döneminden başlayarak, Maverâunnehir kentlerinde kendine yeni alan buldu. Karahanlıların İslamiyet'e geçişi ile beraber Türkler, İslamiyet için önemli bir millet olarak daha da önemli bir konuma sahip olmuştur (Melikoff,2010:34).

4.3.Nevşehir Bölgesi Horasan Erenleri

4.3.1.Hacı Bektaş-ı Veli

Hacı Bektaş Veli, Anadolu ve Balkanlar'da yaşayan Alevi Bektaşî inancına mensup olan kişilerce serçeşme olarak kabul edilir. Türbesi Nevşehir ili Hacıbektaş ilçesinde bulunmaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli türbesi yurt içinden ve yurt dışından olmak üzere yıl içerisinde çok fazla kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Hacı Bektaş Veli, Anadolu Aleviliğinde önemli bir yere sahip olmakta ve bu inancın tarihsel arka planında yaşamı ile önemli bir yere sahiptir. Horasan'dan Anadolu'ya gelişi, Rum Diyarı olarak da bilinen Nevşehir coğrafyasının Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli katkıları olmuştur.

XIII. yüzyılda yetişmiş Türk-İslam düşünürü olan Hacı Bektaş-ı Veli, Horasan'ın Nişabur kentinde doğmuştur. Annesi-babası Türk soyundan olup; annesi Şeyh Ahmet'in kızı Hâtem Hatun, babası ise İbrahim Sani'dir. Hacı Bektaş- Veli'nin doğum ve ölüm tarihi çeşitli kaynaklarda farklılık göstermektedir. Hacı Bektaş'ın doğum tarihi bazen 1248, Anadolu'ya geliş tarihi ise 1281 olarak geçmektedir. Ölüm tarihi ise 1337-38; farklı kaynaklarda ise doğum tarihi 1209, ölüm tarihi ise

1271 olarak geçmektedir. Bunlardan hangisinin kesin olduğu açıklığa kavuşmamıştır¹⁶.

Gerek Velayetname de gerekse halk anlatılarında Hacı Bektaş-ı Veli'nin Seyyid olduğu, yani Peygamber soyundan geldiği, bu soyun Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatıma'dan İmam Ali'ye ondan İmam Hüseyin'e ondan İmam Zeynel-Abidin'e ondan Musa-i Kazım ve ilgili şecere aşağıda devam etmektedir. Bu bilgiye hem yazılı hem de halk anlatılarında rast gelmekteyiz.

Musa Kazım

/

İbrahim Mükerrrem el-Mücab

/

Musa-i Sani

/

İbrahim-i Sani (Seyit Muhammed)

/

Hacı Bektaş-ı Veli (Melıkoff, 1993:151).

¹⁶ Detaylı bilgi için bk. Esat Coşan, Hacı Bektaş-ı Veli- Makalat, Ankara 1971, s. XXIII-XXIV.

Resim 2: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Türbesi Genel Görünüş (Şahsi arşiv)

Hacı Bektaş-ı Veli hakkında en kapsamlı ve eski bilgi Osmanlı tarihçisi olan Aşıkpaşazade'nin Tevarih-i Alî Osman adlı eserinde bulunmaktadır. Aşıkpaşazade'nin verdiği bilgiye göre Hacı Bektaş, kardeşi Menteş ile birlikte Horasan'dan Sivas, Kayseri ve Kırşehir istikametini takip edip Sulucakarahöyük'e veya diğer bir adı Hacım Köye gelmiştir. Kardeşi Menteş Babaî İsyanı'nda şehit düşmüştür¹⁷. Aşıkpaşazade'nin Hacı Bektaş-ı Veli hakkında diğer bir önemli ifadesi ise “Kendi bir meczub-ı budala azizdi; şeyhlikten ve müritlikten fariğdi” diyor ve Hacı Bektaş'ın Orhan Bey ile görüştüğü, Yeniçeri Ocağı'na dua ettiği gibi rivayetleri katiyen reddediyor (Köprülü, 1976:49). Ve bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere Aşıkpaşazade, Hacı Bektaş-ı Veli'yi günümüzde algıladığımız gibi dervişane bir hayatı olmayan, şeyhlikten uzak bir kimse olduğunu ifade etmektedir. Aşıkpaşazade'nin vermiş olduğu bilgiler tarihsel açıdan çok önemlidir. Ancak bu tür bilgileri yazarken kendisinin bir Osmanlı tarihçisi olduğunu unutmamalıyız ve bu olayı anlatırken ne kadar bağımsız kaldığı, kendi düşüncelerini ekleyip eklemediğini bilemiyoruz.

¹⁷ Detaylı bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, Babaîler İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı), Dergâh Yayınları, 9. Basım 2020, İstanbul; Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s.48.

Aşıkpaşazade hakkında kısa bilgi vermek gerekir ise, 1240 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı isyan başlatan Baba İlyas'ın torunu olduğu bilinmektedir. Tarihi kaynaklar da Anadolu'daki varlığı tespit edilen Vefaî tarikatının halifelerinden olduğu bilinmektedir. Baba İlyas'ın, Anadolu Selçuklu Devleti tarafınca çıkan isyanda öldürülmesi sonunda halifeleri ve müritleri merkezi yönetimden uzak bölgelere kaçmışlardı. İlk dönem Osmanlı tarihinde etkili dinî liderlerden olan Şeyh Edebali ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin, Baba İlyas'ın halifeleri arasında sayıldığı görülmektedir. (Yıldırım, 2019:82).

XIV. yüzyılda birçok kaynak Hacı Bektaş-ı Veli'yi saygıyla anmakta ve onu bir “şeyh” olarak tasvir etmektedir. Örneğin Elvan Çelebi 1358 yılında tamamladığı “Menakıbu'l-Kudsiyye” de onu Baba İlyas'ın önemli halifeleri arasında saymakta, üç defa ismen bahsetmekte ve kitabında Hacı Bektaş Veli'yi andığı diğer halifelerin çoğundan daha fazla yer vermektedir¹⁸. Öte yandan XIV. yüzyılın ilk yarısında Babaî karşıtı cephenin en önemli sesi olan Eflaki onu Mevlana'nın kimi müritlerinin gönlünü çalabilecek kadar önemli bir şeyh olarak tasvir etmektedir¹⁹. Daha sonra yazılmış kaynaklarda anlatılan Hacı Bektaş da Aşıkpaşazade'den ziyade bu ikisinin çizdiği resme daha yakındır. Öte yandan onun adı etrafına oluşan geleneğin (bir süre sonra tarikat) Osmanlı dünyasında güçlü bir toplumsal karşılığının olduğu hiçbir tarihçinin (Aşıkpaşazade dahil) itiraz etmediği aşikâr bir tarihi vakadır (Yıldırım, 2019:67-68). Mevlevî şeyhi olan Eflaki'nin Hacı Bektaş-ı Veli hakkında verdiği bilginin özü yine kendisine ait şu cümlede yer almaktadır: “Hacı Bektaş'ın marifetle dolu ve aydın bir kalbi vardı. Fakat şeriata uymuyordu”²⁰. Bu ifade, Hacı Bektaş'ın kendi döneminde önde gelen bir tasavvuf önderi olarak kendini insanlara kabul ettirmeyi başarmıştı. Fakat Hacı Bektaş'ın tasavvuf anlayışı ve öğretiyi yaşayış tarzı medrese çevrelerinin itibar gösterdiği kitabî İslam'a göre “eksiklikler” içeriyordu. Hacı Bektaş'ın bu tutumu sergilemesi kitabî İslam'ı esas alan çevreler tarafından yadırganıyordu. Eflaki'nin Hacı Bektaş hakkında “fakat şeriata uymuyordu” ifadesini kullanırken aslında kendisi de Hacı Bektaş'ın bu tutumuna karşı bakışını

¹⁸ Elvan Çelebi, Menakıbu'l-Kudsiyye, s.169-170. Mertol Tulum, Tarihi Metin Çalışmalarında Usul, s.633-637.

¹⁹ Ahmet Eflaki, Ariflerin Menkıbeleri, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul; Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001, cilt I, s.597-600; cilt II, s.59-60.

²⁰ Eflaki, cilt I, s.597-598.

yansıtmaktadır. Fakat burada dikkat çeken nokta, Eflakinin şeriatı uymamakla suçladığı Hacı Bektaş'ı kategorik olarak reddedip sapkın olarak tanımlamaması, aksine “marifetle dolu aydın bir kalbe sahip” bir tasavvuf önderi niteleyerek onu detaylı olarak övmesidir (Yıldırım, 2019:99). Hacı Bektaş'ın şeriatı uymamakla suçlanması onun eski Türk inanç yapısının etkisinde olduğu için kanısındayız.

Hacı Bektaş-ı Veli hakkında bilgilerin büyük çoğunluğu Hacı Bektaş Veli Velayetnamesine dayanır. Hacı Bektaş Veli'nin ölümünden iki yüzyıl sonra Uzun Firdevsi tarafından yazılan bu eser, aslına bakılırsa Hacı Bektaş-ı Veli'nin tarihsel kişiliğini tam olarak ortaya koymamıştır. Bunun sebebi ise Velayetnâme'nin fazla derecede olağanüstülükler ile yazılmış olmasıdır. Yıldırım ise, günümüzde Uzun Firdevsi'nin yazmış olduğu kabul edilen Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi'nin “Balım Sultan veya Mahmut Çelebi'nin isteği üzerine bir Bektaşî derviş grubunun kolektif çabasıyla anlatıların derlenip, toparlandığını ifade etmektedir” (Yıldırım, 2019:180). Üstelik devrinin kaynaklarında Hacı Bektaş hakkında bilgilere rastlanılmaması kırsal bir bölgede yaşaması veya Babaî şeyhi olarak izâf edilmesinden kaynaklı da olabileceği düşüncesindeyiz.

Velayetnamede anlatılanları tahrir kayıtları ışığında değerlendiren Irene-Beldiceanu-Steinherr yukarıdaki tabloyu destekleyecek sonuçlara ulaşır. Ona göre, Hacı Bektaş beraberindeki bir Türkmen boyu ile Sulucakaraöyük'e gelmiş ve bu bölgeyi yurtluk edinmiştir. Hacı Bektaş'ın oymağı geldiğinde, Sulucakaraöyük civarında Çepniler yaşıyordu. Zamanla Çepnilerle kaynaşan Hacı Bektaş'ın kabilesi, Bektaşlu olarak anılmaya başladı. Sonraki dönemlerde Bektaşlu oymağının liderliği Hacı Bektaş-ı Veli evlatlarında kaldı. Osmanlılar Karaman Vilayetini fethettiğinde Hacı Bektaş-ı Veli zaviyesinin vakfı olduğu gibi devam etmiştir Hacı Bektaş evlatlarının statüsünü de tımar sistemine uyarladı ve oymağın liderlerini tımarlı sipahi olarak askeri sınıfa dahil etti²¹. XV. yüzyıl sonlarında ve XVI. yüzyılda, bir kısmı konar göçer bir kısmı da köylerde yerleşmiş olan Bektaşlu oymağının mensupları, malikane vergilerini tekkenin vakfına divani vergilerini başlarında bulunan sipahilere veriyorlardı ki bu sipahiler Hacı Bektaş evlatlarından oluyordu (Yıldırım, 2019:96). Hacı Bektaş

²¹ Irene Beldiceanu-Steinherr, “Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Işığında Bektaşîler (XV.-XVI. Yüzyıllar)”, Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi 3 (2010), s.169-171.

tekkesinin gelir kaynakları arasında farklı kalemler de bulunmaktaydı. Bu gelirlerden en önemlisi şüphesiz ki vakfını ihtiva eden çeşitli köy, çiftlik, bağ ve kaya tuzu madenine ait gelirler idi. “XVI. yüzyıldaki tahrir kayıtlarından anlaşılacağı üzere, bu yüzyılda Pir evinin gelirleri 99.000 akçeye kadar çıkmıştı” (Faroqhi, 1976:193). 1727 yılında ise Hacı Bektaş ahalisinin beyanına göre, merkez Hacı Bektaş kazası ve bu kazaya bağlı 3 köy, Pir evi vakfına bağlı idi²². Bunun yanı sıra Bektaşilerin yaptıkları bağışlar ve sadakalar da gelirler arasında zikredilebilir (Altı, 2018:188). Hacı Bektaş tekkesinin güçlü bir maddi imkana sahip olduğu yukarıda verilen belgelerden anlaşılmaktadır. Aynı zamana döneminin birer kervansaray olma özelliği de olduğu düşünülrse, insanların konakladığı, çeşitli ihtiyaçlarının karşılandığı merkezi bir konumda olduğu göz önüne alındığında, sıradan bir tekke görevini yerine getirmediğini, güçlü bir idareye sahip olduğunu düşünebiliriz. Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerinde yıllık gelirleri ile ilgili muhasebe belgeleri de bulunmaktadır²³ (Kozan, 2012:319).

Hacı Bektaş Veli üzerine John K. Birge ve Melikoff’un önemli çalışmaları olmuştur. Melikoff’un Hacı Bektaş isimli eserinde “(Hacı Bektaş) ne tarikat kurmuş ne de sağlığında müritleri olmuştu” der ve devamında adının öne çıkmasının XIV. yüzyılda Osmanlı sultanlarının kendisini Yeniçeri Ocağının Piri saymaları ile olduğunu ifade eder. “Hacı Bektaş bu sırada sağ değildi. Ünü kendisinden sonra ve kendisine rağmen yayıldı” (Melikoff, 1999:74). Hiçbir tarikat kurucusu kendi sağlığında tarikat kurmamıştır. Hacı Bektaş Veli’nin ölümünden sonra çevresindeki halk düşüncelerini kabul etmiş ve benimsemiştir.

Her şeyden önce Hacı Bektaş’ı bir Türkmen şeyhi olarak kabul etmek gerekir. Ve Hacı Bektaş Velayetnamesi onu her yönüyle kâmil bir mürşit olarak anlatır. Dolayısıyla birçok kişiyi hilafet verip çeşitli bölgelere irşat için gönderdiğinden söz eder. Velayetnameye göre Hünkâr hayatının çeşitli safhalarında birçok halife yetiştirmiş. En önde gelen halifeleri Cemal Seyyid, Sarı İsmail, Baba Resul, Pir Ebi Sultan ve Kolu Açık Hacım Sultan’dır²⁴ (Yıldırım, 2019:108). Hacı Bektaş Veli

²² BOA İE. DH. Dosya No:30 Gömlek No:2703

²³ Bu belgeler şunlardır; BOA, EV.,2601/156-157; VGM Defter EV. D.13085/5.

²⁴ Gölpınarlı, Vilayet name, s.79-87. Sarı İsmail’in Hünkar’ın halifesi olduğu Abdal Musa Velayet namesinde de kayıtlıdır. Bkz. Güzel, Abdal Musa Velayetnamesi, s.23-25.

halifelerinden Karadonlu Can Baba hakkında bilgiler mevcuttur. Ocak, Karadonlu Can Baba'nın "Moğollar Döneminde yaşadığını onları Müslüman ettiklerini Velayetname kaydediyor" diyor. Bu zat bizzat Hacı Bektaş tarafından Moğolları ihtida ettirmekle görevlendirilerek Erzincan'a görevlendirilmiştir (Ocak, 2011:135). Karadonlu Can Baba oradaki hayatı boyunca birçok kerametler göstererek sonunda onları Müslüman olmasını sağlamıştır. Günümüzde dahi Karadonlu Can Baba'nın soyundan geldiğini söyleyenler var ve Alevi Bektaşî geleneğinde önemli bir konuma sahiptirler. Hacı Bektaş-ı Veli'nin manevi ve kültürel etkisi yalnız Anadolu ile sınırlı kalmamış, başta Balkan coğrafyası olmak üzere, Arnavutluk, Macaristan, Yunanistan ve Bulgaristan gibi topraklarda Türk halk İslam'ının oluşumunda etkili olmuştur. Hacı Bektaş-ı Veli bu bölgelere kendisi gitmemiş, halifeleri aracılığıyla bu oluşum sağlanmıştır.

Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi'nde geçen Alevi-Şîî unsurlar şöyle özetlenebilir: Velayetname'nin ilk bölümünde Hacı Bektaş-ı Veli'nin soy ağacı anlatılırken soyu yedinci İmâm Musa Kazım'a çıkmaktadır. Velayetname'de Hacı Bektaş-ı Veli'nin çeşitli kerametler göstererek dünyaya gelişi anlatılır. İlk altı ay annesini emmediği, altı ayın sonunda ise Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in onun nebisi ve Ali'nin de velisi olduğuna şehadet getirdiği yazmaktadır. Bir gün Lokman Perende henüz çocuk olan Hacı Bektaş-ı Veli'nin yanına geldiğinde onun yanında iki tane zat görür. Lokman, Hacı Bektaş'a bu zatların kimler olduğunu sorduğunda Hacı Bektaş sağındakinin atası Muhammed olduğunu, sol taraftakinin ise Allah'ın aslanı Ali olduğunu söylediği Velayetname'de yazılıdır. "Birinden zahir ilmini diğerinden ise batın ilmini öğrendiğini" söyler. Başka bir kerametinde ise Hacı Bektaş, "çocuk yaşta olduğu için kendisinin kerametlerine inanmak istemeyen müritlere şöyle seslenir: Ben Kevser sakisi, Allah'ın aslanı, vilayet padişahı, müminlerin emiri Ali'nin sırrıyım. Bizim aslımız neslimiz odur, bu çeşit kerametler bize mirastır". (Gölpınarlı, 2019 :5)." Müritler "Şah'ın sırrıysan onun nişanları vardır göster" deyince Bektaş elindeki ve alındaki yeşil benleri gösterir". Başka bir yerde Bedahşan kafirleri, Ahmet Yesevî'nin nefes oğlu Kutbettin Haydar'ı esir alınca Yesevî şöyle dua eder: "Adem'den Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin, hakkında Hel'eta' Suresi inen şanına 'La Feta' denen Murtaza Ali'nin hakkıyçün, Ehl-i Beyt'in hürmetiyçün bana bir kulun gönder de Müslümanlara yardım etsin" (Yıldırım, 2019:104).

Çocukluğu ve hayatında bu tür göstermiş olduğu kerametler kendisine atfedilen Velayetname’de mevcut olup aynı zamanda bu anlatılar halk arasında anlatıla gelerek günümüze kadar insanların zihninde yer edinmiştir.

Hacı Bektaş-ı Veli’nin, Ahmet Yesevî’nin müritlerinden olduğunu iddia eden bilgiler rivayetten ibarettir. Hacı Bektaş-ı Veli ile Yesevî arasındaki bağı ilk defa gündeme getiren Türk Edebiyatındaki İlk Mutasavvıflar isimli eseri ile Fuat Köprülü olmuştur. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan önce Anadolu’ya birçok Ahmet Yesevî dervişlerinin gelmesi dolayısıyla onun da Yesevî’nin dervişlerinden olabileceği tarzında yorumlar olabileceği gibi, gerçekten Hacı Bektaş-ı Veli’nin Ahmet Yesevî müritlerinden olması ihtimali de vardır. Hacı Bektaş-ı Veli’nin XIII. yüzyılda Horasan’dan Anadolu’ya geldiği düşünülürse Hacı Bektaş’ın (1270-71 sularında) Ahmet Yesevî ile doğrudan ilişkide bulunmuş olması, özellikle Yesevî’nin 1166-67’de değil de XIII. yüzyıl başlarında öldüğü göz önünde tutulursa çok mümkün olabilir (Karamustafa, 2014:73). Köprülü’nün de eserinde ise bu konuda bilgiler bulmaktayız. Köprülü bu konuda Hacı Bektaş’ın Yesevî müridi olup olmadığı konusunda şu ifadeleri söylemektedir: “Bu iki ihtimalden hangisi doğru olursa olsun, Bektaşî tarikatı Hacı Bektaş’ın meydana koyduğu bir şey olmadığı için, bu tarikatın Yesevilik ile alakasını gösteremez. Ayinlerinde Arapça ve Farsça yerine Türkçe’nin tarikat lisanı olması, tıpkı Yesevî’ler de olduğu gibi halk vezni ve lisaniyle yazılmış sade Türkçe ilahilerin aralarında pek çok tutunması gibi dış benzeyişlere rağmen, Bektaşîlik ile Yesevîlik arasında hiçbir hakiki bağ mevcut değildir” (Köprülü, 1976:111-112). Bu konuda Karamustafa ise “Ahmet Yesevî ile Hacı Bektaş’ın da Yesevî’nin müridi olmayıp yine de ondan etkilenmiş genç bir çağdaşı, hatta rakibi olduğunu düşünmek pekâlâ mümkündür” demektedir. Ayrıca “Köprülü’den kaynaklanan, Yesevîliğin Anadolu tasavvufunun ya da halk İslam’ının gelişmesinde belirleyici bir rol oynadığı görüşü artık bütünüyle terkedilmelidir” (Karamustafa, 2014:86) gibi kesin ve net bir dil kullanmıştır. Hacı Bektaş Velayetnamesi dikkatlice incelendiğinde Hacı Bektaş’ın Ahmet Yesevî’nin halifelerinden olan Lokman Perende’nin himayesine verildiği görülmektedir (Gölpınarlı,2019:5). Ve son yapılan çalışmalar da Ahmet Yesevî ile Hacı Bektaş’ın çağdaş olmadığı görülmektedir. Bu konuda temel düşünce Hacı Bektaş’ın Anadolu’ya gelmeden önce Horasan’da Ahmet

Yesevî dervişlerinden biri ile irtibat kurduğu veya manevi eğitim aldığını söyleyebiliriz.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin Ahmet Yesevî'nin emir ve isteği üzerine Horasan'dan Anadolu'ya geldiği gerek Velayetname'de gerekse halkın kolektif belleğinde yer almıştır. Velayetname'de, onun Hoca Ahmet Yesevî'deki emanetleri, yani tac, hırka, sofra ve seccadeyi birtakım kerametler göstererek aldığını uzun uzun anlatılır. "...Hoca Ahmet, senelerden beri sakladığı emanetleri, bu suretle sahibine teslim ettikten sonra, "Ya Hacı Bektaş Veli, işte nasibini aldın. Sana beşaret olsun ki, 'Kutbu'l aktab'lık mertebesi senindir ve kırk yıl hükmün vardır. Şimdiye kadar bizim idi. Bundan böyle senin olsun. Zaten bizim de intikal vaktimiz geldi. Haydi git, seni Rum'a saldım ve Rum Abdallarına seni baş kılıp serçeşme eyledim!" diyor (Gölpınarlı, 1976:53). Hacı Bektaş-ı Veli Anadolu'ya geldiğinde kendisini kabul etmeyen Rum Abdallarını ikna etmek için soyunun Muhammed'den geldiğini, meşrebinin Muhammed Ali'den olduğunu, nasibinin ise Tanrı'dan olduğunu, mürşidinin 99 bin Türkistan pirinin ulusu Hâce Ahmet Yesevî olduğunu söyler. Bu sırada gökyüzünden yeşil bir ferman iner. Yeşil sahife üzerine ak yazı ile Hacı Bektaş-ı Veli'nin icazetnamesi yazılıdır. Hacı Bektaş-ı Veli Rum erenlerinin başlarındaki kisveleri tekbir eyler ve onlara "tevilla" telkin eyler. Velayetname'de, "böylece Rum illerine tevellayı Hünkâr getirdi" demektedir (Yıldırım, 2019:104).

Ocak, Hacı Bektaş'ın Haydari dervişi olduğunu ve Anadolu'ya geldiğinde ise Vefai şeyhi olan Baba İlyas'a intisap etmiş olduğunu söylemektedir (Ocak, 2020:212-213). Haydarîliğin Anadolu tasavvufunu etkilediği şüphesiz doğrudur. Bunun üzerine Yesevî'nin nefes evladı olduğu da Velayetname'de kaydedilen bir gerçektir. Haydar'ın Bedahşan'da zindana atılması ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin onu kurtarması Velayetname'de destansı bir dille anlatılmıştır. Tarihi perspektif olarak birbirlerine yakın çağlarda yaşamasalar da halkın kolektif belleğinde yer edinmiştir.

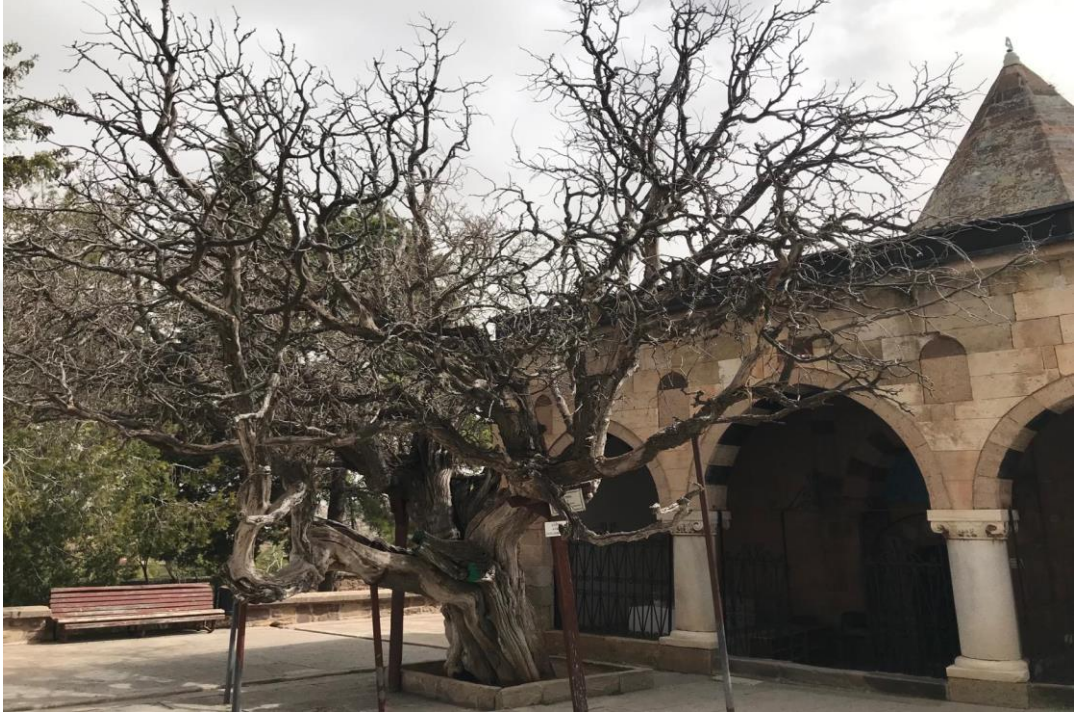
Hacı Bektaş-ı Veli'nin kerametlerini gerçekleştirdiği coğrafyaya gelince, bu hususta kendisine isnat edilen efsanevi yaşam öyküsü ve Tapu Tahrir Defterleri bir bütünlük içerisinde. Velayetname 'de isimleri geçen yerleşim yerlerinin birçoğu günümüzde de varlığını korumaktadır. Bizim saptayabildiklerimiz "Hisarlık, Rundegin, Sinason,

Susadı, Tuz” dur. Bu yerleşim birimleri Kızılırmak’ın güneyinde konumlanmıştır. Hacı Bektaş-ı Veli bölgedeki yaşamının büyük bir kısmını Tuz Gölü ile bugün Hacı Bektaş olarak bilinen Sulucakaraöyük arasında kalan coğrafyada geçirmiştir. Efsaneye göre yüzyıllar boyunca Hacı Bektaş tekkesinin önemli gelir kaynaklarından birini oluşturan tuz yatağı, bu bölgede çıkmaktadır ve bu tuz yatağı Hacı Bektaş-ı Veli’nin göstermiş olduğu bir kerameti sonucu ortaya çıkmıştır (KK,30). Hacı Bektaş-ı Veli’nin göstermiş olduğu bu kerametler, tarihsel kişiliğini arka planda bırakmış olmakla birlikte bu kerametler halkın zihninde bir söylence olgusu ile hala varlığını sürdürmektedir. Bu tuz kaynağının gelirlerinden Hacı Bektaş Veli zaviyesine hisse verilmesi ile ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşiv Kayıtlarında da bilgi mevcuttur. 1845 yılına ait bu arşiv belgesinde İbrahim Paşa Camisi ve medresesinin gelirleri arasında yer alan tuz kaynağı gelirinden Hacı Bektaş-ı Veli dergâhına da pay verilmesi önemlidir²⁵.

Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi’nde Horasan Erenleri, bir toplantı düzenlerler. Ahmet Yesevî halifelerine çağrıda bulunur. Ahmet Yesevî turna bedenine girerek Türkistan’dan havalanır ve Horasan Erenleri ile buluşacağı “Amu (Derya) ırmağı kıyısında yer alan Semerkant sınırına gelip konar. Diyar-ı Rum’a yani Anadolu’ya Ahmet Yesevî tarafından gönderilmiş olan Hacı Bektaş Veli güvercin donuna bürünür ve Ahmet Yesevî’nin fırlattığı yanan odun parçasının ardından havalanarak, dalın düştüğü yere yani Sulucakarahöyük’ e (Melikoff, 2010: 44) gelir. Hacı Bektaş Veli’nin Anadolu’ya gelişi Ahmet Yesevî’nin yanan bir odun parçasını havaya fırlatması ve bu odunun düştüğü yerin kendisine yurt olarak verildiği Velayetname ve halk anlatılarında da anlatılmaktadır. Halk arasında yapmış olduğumuz görüşmede Hacı Bektaş-ı Veli, Ahmet Yesevî ocağından belli bir felsefî eğitim gördükten sonra Ahmet Yesevî onu Anadolu 'ya göndermek için bu yolu seçmiştir. Ocağın altından yanan bir köz dal parçasını havaya fırlatıyor. Bu nereye düşerse oraya gideceksin orayı irşat edeceksin felsefeni yayacaksın demiş. Rivayete göre türbeye düşüyor (Hacı Bektaş türbesinin bugünkü yerine). Ve o kara dut (yanan odun parçası) ağacı

²⁵ Bk. Belgenin çevirisi; “Anadolu Kumpanyası’na dahil edilen Aksaray ve İbrahim Paşa Vakfı’na bağlı Nevşehir ve Ürgüp kazalarında bulunan memlehalara idaresine Nevşehir kazası ahalisinin yaptıkları müdahalenin engellenerek bu memlehalardan Hatunili nahiyesinin Tuz köyünde bulunan memleha gelirlerinden İbrahim Paşa camisi ve Medresesi Vakfı’na ve aynı köydeki Hacıbektaş Veli memlehası gelirlerinden de Hacı Bektaş-ı Veli Zaviyesi Vakfına hisse verilmesi”. Osmanlı Belgelerinde Aksaray Vilayeti, Aksaray Valiliği Yayınları, 2011, Ankara, s.186. İlgili Arşiv belge numarası: Cevdet Evkaf-15862-21 Şaban 1261 (26 Ağustos 1845).

oluyor. Üç sene boyunca onu aramış. Üçüncü sene sonra bulmuş, oraya yerleşmiş ve felsefesini yaymıştır. Dut ağacının bazı yerleri hala meyve vermektedir. Felsefeli insanlar onu şifa niyetine yerler, çocuğu olmayanlar, hastası olanlar, sınava girmek isteyenler dilek dilerler. Dilekleri de kabul olursa gerek burada gerekse de memleketlerinde dört ayaklı bir kurban keserler (KK, 29 ve KK, 28).

Resim 3: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Türbesi Karadut Ağacı (Şahsi arşiv)

Günümüzde Hacı Bektaş-ı Veli türbesinde bulunan ve zemzem suyu olarak bilinen suyun ise bir keramet sonucu orada çıktığı anlatılmaktadır: “Büyüklerimiz, atalarımız, babalarımızdan duyularımız bu gelen zemzem suyunun Hacı Bektaş veli efendimiz asasını vurduğunda diyorlar ki bu su niye gelmedi. Diyor ki bu su gelecek sabredin. Ne zaman gelecek, daha ne kadar bekleyecek diyorlar. Hacı Bektaş-ı Veli efendim Erciyes bize izin vermedi bu suyun direk gelmesine. Bu diyor Erciyes 'in etrafını dört kere dolanıp gelecek diyor o su bekleyin göreceksiniz o su buraya gerçekten gelecek diyor. Ve gerçekten de Hacı Bektaş-ı Veli efendimizin dediği gibi asasını üç kere yere vurduktan sonra ordan su patır patır akmaya başlıyor. Ve geç gelmesinin sebebi de diyorlar Erciyes 'in izin vermeyişi, Erciyes' in etrafını dört kere dolanıp gelmesi ve aynı şekilde kazılar burada yapılıyor, Erciyes'te de yapılıyor. O gelen suyun nerden geldiği bilinmiyor, bulunamıyor. Ve her zaman yaz, kış boyunca

ilehane 'deki suyun buz gibi akması, hiç kesilmemesi. Mesela türbedeki su kesiliyor inanç tabi yani Şimdi sen buraya geldiğin zaman ilehane fark etmiyor, gönülden geliyorsun buraya o suyu gryon ” (KK, 30).

Resim 4: Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Türbesi Zemzem Suyu veya Aslanlı eŐme (Şahsi arşiv)

Hacı Bektaş-ı Veli'nin ile çıkardığı ve ilehane olarak bilinen bölgede anlatılan bir anlatıya göre; “Savaş zamanında üç kardeş oraya taşın içine, o zaman delik deĐilmiŐ o taş. Hacı Bektaş Veli dua etmiş ve taş açılmış. Taşın içine saklanmışlar. Hacı Bektaş-ı Veli içerde at ile geçiyor ve o delik orda kalıyor. Hacı Bektaş-ı Veli at ile o delikten çıkmış ve ilesi oradan kalmış. Kırk gün a, susuz kalmıştır. Savaş zamanı at ile oradan çıkmış. Ve o zamandan sonra oranın adı delikli taş ilehane kaldı. Mesela çok büyük günahı, vebali olanlar oradan geçemezler. O da iftira yalan, en büyük günahta iftiradır” (KK, 27).

Resim 5: Hacı Bektaş-ı Veli'nin Çile Çıkardığı ve Çilehane Olarak Bilinen Yer (Şahsi arşiv)

Hacı Bektaş-ı Veli türbesinde yer alan ve gelen ziyaretçilerin şifa amaçlı içtiği Üçler çeşmesi hakkında anlatılan anlatı ise “Ya Allah Ya Muhammed Ya Ali aşkına içilir. Yani suyun anlamı budur. Alevi Bektaşî inancında onların aşkına içilir. Yanında bir mühür vardır. Bu mühür’e mührü Süleyman denir. Yahudi yıldızı vardır manası ise aşağı bakan üçgen yerin yedi kat katmanını ve toprağın yedi kat olduğunu sembolize eder. Üste bakan ise dokuz kat göğü yedi kat yerin olduğunu sembolize ettiği gibi bir inanç vardır” (KK, 29).

Resim 6: Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Türbesi Üçler Çeşmesi (Şahsi Arşiv)

Hacı Bektaş-ı Veli gerek çocukluğunda gerekse Veli mertebesine yükseldikten sonra birçok keramet göstermiştir. Kolektif bellekte kaldığı kadar ile henüz altı aylıkken şehadet parmağını havaya kaldırıp "şüphesiz her nefis ölümü tadacaktır" demesi, doğacağı zaman havanın kararıp gök gürültüsü olması ve doğduktan sonra her yerin çiçek açması, asasını yere vurup su çıkarması, beş taşları şahit göstermesi gibi birçok keramet göstermiş ve bunlar halk anlatılarında ve Velayetname’de yer aldığı için çalışmamıza eklemedik.

4.3.2.Bektaşiliğin Ortaya Çıkışı

Bektaşiliğin teşekkülünde Bektaşiler tarafından ikinci Pir olarak kabul edilen Balım Sultan’ın yeri önemlidir. Bektaşilik ile ilgili birçok kavram (ayin, erkan, cem) onun döneminde vücuda gelmiştir. Türbesi bugün Nevşehir’de Hacı Bektaş-ı Veli türbesinin yanındadır. Türbeye gelen ziyaretçiler Hacı Bektaş’ın sandukasını ziyaret ettikten sonra Balım Sultan’ın türbesini de ziyarete ederler.

Bektaşiliğin ortaya çıkışında diğer bir önemli şahsiyet Yunanistan’da türbesi bulunan Seyyid Ali Sultan diğer bir adı ile Kızıl Deli’nin önemli etkileri olmuştur. XIII. ve

XIV. yüzyıllarda çok yaygın olan gazi-derviş tipolojisinin ideal bir örneğidir. Onun hayatının birinci kısmı Osmanlı askerleri arasında savaşıarak, ikinci kısmı da kurduğu dergâhta irşat faaliyetleri yürüterek geçmiştir. Rıza Yıldırım, Seyit Ali Sultan hakkında şöyle demektedir: Beraberindeki dervişlerle beraber Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa'nın birliklerine katıldığı ve onlarla birlikte XIV. yüzyılın ortalarından itibaren Rumeli'nin fethine bizzat savaşıarak katıldığı hemen hemen kesin gibidir. Bir dizi fetihten sonra, muhtemelen I. Murat tarafından kendisine halen dergahının bulunduğu Dimetoka sınırları içinde belirli bir mıntıka vakfedilmiş o da gazilerden ayrılarak burada yerleşip tekkesini kurmuştur. Tekkeyi destekleyen belgelerin vakfin en geç 1402 yılında mevcut bulunduğunu gösteren arşiv kayıtları görülmektedir. Ayrıca arşiv kayıtlarından 1402 yılında Seyyid Ali Sultan'ın hayatta ve dergâhın başında olduğunu biliyoruz²⁶.

M. Fuat Köprülü'ye göre XV. yüzyılda ayin ve erkanıyla teşekkül eden Bektaşiliğin erkan sisteminin güncellenmesi ve teşkilatlanarak tarikatlaşması XVI. yüzyıl başlarında "Pir-i Sani" (İkinci Pir) olarak adlandırılan Balım Sultan ile olmuştur. Balım Sultan, 1501 yılında II. Bayezid aracılığıyla Yunanistan Dimetoka'daki Seyyid Ali Sultan Dergahında Hacı Bektaş Dergâhına getirilerek postnişin yapılmıştır. Balım Sultan ayin ve erkan sistemine birtakım müdahaleler yaparak son halini vermiş, inanç esaslarını yazılı olarak sistemleştirmiş ve onun bu adımıyla birlikte Bektaşilik kurumsallaşmaya başlayarak müstakil bir tarikat yapısına bürünmüştür²⁷. Günümüzde Bektaşiliğin inanç esasları olarak kabul edilen cem, ibadet, 12 hizmet gibi ritüeller bu dönemde inanç sistemine dahil olduğunu söyleyebiliriz.

²⁶ Ayrıca bk. Rıza Yıldırım, Rumeli'nin Fethinde ve Türkleşmesinde Öncülük Etmiş Bir Gazi Derviş: Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velayetnamesi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007), s.118-56.

²⁷ Detaylı bilgi için bk. Bülent Akın, Kızılbaş Oğuzlar ve Şah İsmail'in Anayurdu Diyarbakır, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2020., s.33-34.

Resim 7: Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Türbesi İçerisinde Yer Alan Balım Sultan'ın Sandukası (Şahsi arşiv)

4.3.3. Bektaşlı Cemaati

Bektaşî ocağı ile Bektaşlı cemaati (oymağının) arasındaki bağlantı mutlaka vardır. İnsanların cemaatler halinde yaşadığı ve mensubu bulunduğu cemaatle anıldığı düşünüldüğünde Bektaşî Cemaati hakkında Tapu Tahrir Defterlerinde bilgiler bulmaktayız. Bu konuda Irene Beldiceanu-Steinherr'e göre Hacı Bektaş Sulucakarahöyük'e beraberinde bir Türkmen boyu ile gelmiş orada bulunan Çepnilerle kaynaşarak bölgeyi yurt tutmuştu. Bu Türkmenler daha sonra Bektaşlı olarak anılmaya başladılar (Steinherr, 2010:169-171). Bektaşlılar hakkında en keskin bilgiyi Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid zamanında hazırlanan Tahrir Defterlerinde bulunmaktadır. Bu defterlere göre, Bektaşlı oymağına mensup nüfusunun büyük bir kısmı Aksaray kazasına bağlı dört nahiyeden biri olan Eyüp Hisar nahiyesinde ikamet ediyordu. Beldiceanu XV. yüzyılın sonraları ve XVI. yüzyılın ilk yarısında Hacı Bektaş Tekkesi veya Bektaşlı oymağı ile bağlantılı yer

adları tespit etmektedir. Yine TT 32 numaralı defterde onlara ayrılmış olan bölüm “Kabail-i Bektaşlu tabi Aksaray” başlığı altında kaleme almıştır²⁸.

Osmanlı Sultanı Kanuni Süleyman’ın ilk saltanat zamanında yani aşağı-yukarı 1524’te, ocağın kurucusunun ismini taşıyan Bektaşlu köyü de dahil olmak üzere, Bektaşlu oymağı’nın tamamı Kayseri miralayı Bektaş oğlu Seyyid Ahmet’e bağlıydı. Seyyid Ahmet hakkında bilgi veren derkenarda bu kişinin Karaman’ın köklü ailelerinden birine mensup olduğu ve söz konusu tımarın ona oymağını emri altında olduğu için verildiği aktarılır. Seyyid Ahmet’in oğlu Şahkulu isimli kişinin I. Selim zamanında Aksaray kazasına kayıtlı bir tımar sahibi olduğu bilinmektedir²⁹. Bu belge tarihi açıdan çok önemlidir. Günümüzdeki Bektaşlu köyü de dahil olmak üzere Kayseri topraklarına bağlı olması ve akabinde I. Selim (Yavuz) Döneminde Şah İsmail destekçisi olarak bildiğimiz Şahkulu’nun adının bu kayıtlarda geçmesi tarihi açıdan önemlidir.

Rıza Yıldırım, Bektaşlu oymağı’nın şu cemaatlerden oluştuğunu söylemektedir: Nermek, Hoşkadem, Aydoğmuş, Kızıl Köylü, Tahir Hacılu ve Çiftlik gibi cemaatlerden oluşmaktadır. Bu cemaatlerin her biri bir mezraya kaydedilmiş olup bu mezralardan bazılarının eski zamanlardan beri onlara tahsis edilmiş olduğu belirtilmektedir³⁰. Aynı zamanda bu yer adları birer şahıs adları olarak tanımlanmıştır. Oymağa ait bilgiler Kanuni Sultan Süleyman devri sonrasına ait tahrir defterlerinde³¹ de yer alır. Oymağın bazı fertlerinin II. Bayezid Döneminden itibaren yavaş yavaş yerleşik hayata geçmeye başladığı anlaşılmaktadır. Zira bu dönemden kalma tahrir defterlerinde oymağa mensup cemaatlerin çeşitli mezralarda zirai faaliyetlerde bulundukları kaydedilmektedir. Nitekim Bektaşlu oymağı mensuplarından toplanan vergilerde hayvancılığın yanı sıra tarımsal üretimden de bahsedilmektedir (Steinherr,2010:136-149). Örneğin Tatlar İni köyünün uzantısı sayılan Yuva ve Eskici isimli mezralar Bektaşlu oymağı tarafından işlenmektedir. Elimizdeki defter, Eskice’yi işleyen Bektaşlu topluluğunun TT 32’de adı geçen

²⁸ TT 32, s.325.

²⁹ Burada adı geçen Şahkulu’nun Safevi Devleti Döneminde Anadolu’da Türkmen kitlelerini etrafında toplayan ve Anadolu’da İsyan çıkaran şahıs olup olmadığını tahmin edemiyoruz. Bu konuda bk. Irene Beldiceanu- Steinherr, “Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Işığında Bektaşiler”, s. 135

³⁰ TT 32, s.328-329.

³¹ TT 387, TT 1061.

Hoşkademoglu kolundan olduğunu bildirir (Steinherr, 2010:135-136). Burada adı geçen Yuva mezrası Hasan Bey'e vakfedilmiştir. Aynı zamanda çalışma konumuz olan Yuva köydeki Hasan Dede Türbesi'nin günümüzde varlığını sürdürdüğü göz önüne alındığında Hasan Dede'nin de Hacı Bektaş dergahına mensup biri olabileceği de düşünülmektedir. Elimizde yeteri kadar belge olmadığı için düşüncemiz sadece bir öngörüdür ibarettir.

Bektaşlu oymağı'nın yaşadığı yurtlar, mezralar ve köyler Hacı Bektaş Zaviyesi vakfı içinde yer almakta olup vergilerinin bir kısmının Hacı Bektaş Zaviyesine bir kısmının da Çelebi ailesinden gelen tımar sahiplerine ödenmektedirler. Sipahi olan Çelebi, buradan aldığı tımar geliri karşılığında seferlerde tam teşekküllü hazır bulunup beraberinde cebelü getirmek zorundadır. Örneğin II. Bayezid zamanında, Avanos'a bağlı Bağlıca karyesi hem Hacı Bektaş Zaviyesi içinde yer almakta hem de tımarını Hasan Bey Bin Bektaş'a ödemektedir. Dolayısıyla köyden hasıl olan verginin bir kısmının vakfın aktarıldığı bir kısmının da tımara gittiği anlaşılmaktadır. Yine Avanos'a bağlı Çiftlikköy, II. Bayezid döneminde Bektaşlu oymağı'nın bir koluna yurtluk olarak tahsis edilmiştir. Bu şekilde vergilerinin bir kısmını (malikane bölümünü) Hacı Bektaş Zaviyesi vakfına ödeyen bir köy olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Tuz Köyü ile Güllüce ve Bayındır mezralarının vergilerinin bir kısmı Hacı Bektaş Zaviyesi'ne gitmektedir³² (Yıldırım, 2019:248). Yukarıda adları verilen belgelerden önce yani TT 32 numaralı defterden önce, kaleme alındığı bilinen MM 567 numaralı tımar defteri tarafından da doğrulanmaktadır. 1483'te Bektaşlu oymağı tarafından ödenen divani vergisinden yararlanan kişi, Hacı Bektaş soyundan geldiği anlaşılan Mahmut isimli biridir. Burada adı geçen Mahmut adlı kişinin Çelebi ailesinden gelen bir bey olduğunu düşünmekteyiz. Bu yıllarda Bektaş dergâhının kuruluş süreci tamamlanmış, dergâh da birçok faaliyet olduğunu düşünmekteyiz.

4.3.4.Hasan Dede

Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş ve Nevşehir coğrafyasının Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli rol oynamış Horasan Erenlerinden birisi de Hasan Dede'dir. Hasan Bey veya halk arasında Hasan Dede olarak da bilinir. Anadolu Selçuklular

³² İ.H. Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi, cilt. I, İstanbul, 1974, s.548.

Döneminde bölgeye gelmiş “alperen, gazi” zümresindendir. Hasan Dede’nin mezarı Nevşehir’in Acıgöl ilçesine bağlı Yuva köyündedir. Türbesinin eski oluşu, türbede kullanılan malzemeler itibari ile Anadolu Selçuklu Dönemi eserinden olduğu tahmin edilmektedir.

Resim 8: Nevşehir Acıgöl İlçesi Yuva Köy’de Yer Alan Hasan Dede Türbesi Genel Görünüş (Şahsi arşiv)

Türbe’nin tavanı on iki dilimli olup, mezar defineciler tarafından kazılmıştır. Mezarın üstü köylüler tarafından mermer ile kapatılmıştır. Mezar üzerinde “Hasan Dede Ruhuna Fatiha” yazılıdır. Hasan Dede türbesi hakkında araştırmacı Kozan, türbenin Selçuklu eseri olan Alayhan Kervansarayı’nın yapı özelliklerini yansıtmakta olduğunu ve bu kervansarayla çağdaş olduğunu belirtmektedir (Kozan, 2012:325).

Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Başbakanlık Osmanlı Arşiv kayıtlarında bu türbe hakkında belgeler bulunmaktadır. Bu zaviye için “Aksaray Acıpınar karyesi Haseki

Sultan Vakfindan Hasan Dede Zaviyesi” olarak bahsedilmekte olup³³ ayrıca bu zaviye için zaviyedâr atamaları ile ilgili belgeler de mevcuttur³⁴ (Kozan, 2012:325).

Resim 9: Hasan Dede Türbesi Tavan Görünüşü (Şahsi arşiv)

Resim 10: Hasan Dede'nin Sandukası (Şahsi arşiv)

³³ VGM Defter, 1770/15.

³⁴ BOA, EV.MH, 372/297; BOA, EV. MH. 372/407.

Hasan Dede hakkında bilgiler seyahatnamelerde de geçmektedir. Bu konuda Texier'in seyahatnamesinde ve bir kısım eserlerde asıl ismi belirtilmeyen Ebu'l Kasım'ın kardeşi Ebu'l Gazi unvanıyla anılan, Kapadokya bölgesi ve Nevşehir coğrafyasını da içinde bulunduğu bölgenin valisi olan Bey'in Emir Hasan olduğu anlaşılmaktadır. Haçlı muharebeleri esnasında Kılıçarslan'ın yanında kahramanlıklar gösteren Kapadokya Emiri Hasan Bey'in Haçlı savaşlarından dolayı Ebu'l Gazi unvanını kazandığı görülmektedir. Ereğli muharebesinde çekildiği dağda çok şehit verdiği, bundan ötürü de dağın ona nispetle Hasan Dağı adını aldığı, onun namına burada türbe ve ziyaretgahlar yapılarak Selçuklu devrinde çok ziyaretgah edildiği anlaşılmaktadır (Turan, 2013:130-131). Hasan Bey'e ait türbe Niğde'de korunmakta olup, kendisine gösterilen saygının bir sonucu olarak Nevşehir Acıgöl ilçesi Yuva köyünde de kendisine ait olduğu söylenen bir türbe vardır. Gerek Kapadokya emiri olması gerekse Hasan Dağı adı verilen bölgeye yakın olmasından dolayı Yuva köyde tespit ettiğimiz Hasan Dede türbesinin kendisine ait olduğu düşünülmektedir. Niğde'de Alaeddin Keykubat'ın kızı Hundi Hatun ve Karaman oğlu İbrahim Bey onun türbe ve zaviyesine vakıflar kurmuştur. Bunların yapılmaya başlanması XIII. yüzyılın başlarındadır. Yörede Niğde'nin bazı köylerinin yanında Ürgüp'ün Sultan köyü de bu türbe ve zaviyeye vakfedilmiştir. Orta ve Batı Anadolu'da onun ismini taşıyan pek çok köy vardır ki bu ne derece yaygın bir dinî ve milli şöhrete ve kendine mensup boylara sahip olduğuna işaret etmektedir (Özkul, 1991:26).

Hasan Dağı ve Hasan Bey ile ilgili anlatılan bir anlatıya göre Kılıç Arslan Konya'dan ilerleyen Haçlı ordusuna son bir darbe vurmak amacıyla Danişment Gazi, Hasan Bey ve yanındaki diğer asker komutanları ile birlikte kuvvetlerini Konya sınırlarında yer alan Ereğli'de toplamış. Fakat Haçlıların sınırlarda yığılma yaptıklarını anlayınca askerlerini çekmek zorunda kalmıştır. Haçlı ordusu bu durumda Ereğli'de iki kola ayrılarak bir kısmı Gülek geçidini geçerek Alanya kıyılarına (Kilikya bölgesi) gelmişler. Ordunun büyük kısmı ise Kuzeye doğru yani Kayseri istikametine ilerlediler. Hasan Bey burada çok zor bir savaş verdi ve çekildiği dağ yamacında birçok kayıp verdi ve bugün kendi ismiyle anılan Hasan Dağı adını alan bu dağ da onun adına yapılan birçok türbe ve ziyaretgahlarla asırlarca Türkmenlerin hafızasında yaşamıştır (Turan, 2013:132).

Hakkında çeşitli kaynaklarda bilgiler bulunan Hasan Bey'in, Şeyh Turasan-ı Veli ile aynı kişi olduğu düşünülmektedir. Bu konuda farklı olarak Osman Turan şunları ifade etmektedir. Kılıçaslan'ın askerlerden olduğu, Haçlılara karşı göstermiş olduğu kahramanlıkları dolayısı ile Türkler arasında bir veli, ermiş zat mertebesine çıkan Hasan Bey, Kılıçaslan'ın ölümünden sonra müstakil olmuştu ve taarruz durumuna geçen Bizans'a karşı mücadele veriyordu. Hasan Bey 1110 yılına yani Şahinşah'ın tahta oturmasına kadar Konya Selçuklularını idare etti. Daha sonra faaliyetlerinden bahsedilmeyen Hasan Bey'in (Turasan), Şahin-şah tarafından bertaraf edildiğini ifade edilmiştir (Özkul, 1991:26). Bu konuda Turan: Haçlı muharebeleri esnasında I. Kılıç Arslan'ın yanında kahramanlıklar gösteren Kapadokya emiri Hasan Bey'in bu Ebu'l Gazi olduğu ve Haçlılara savaşı dolayısıyla bu unvanı kazandığı gözüküyor. Ereğli muharebesine katıldığı dağda çok şehit verdiği, bundan ötürü dağın da ona nispetle Hasan-dağı adını aldığı, onun namına burada türbe ve ziyaretgahlar teşekkül ederek Selçuklu devrinde çok ziyaret edildiği de anlaşılmaktadır. Danişmend-name'nin kahramanları arasında Turasan (Tur-Hasan) adıyla anılan şahsiyet de o olmalıdır (Turan, 2013:96). Anadolu ziyaretleri arasında Turasan Veli ve Hasan Bey'e ait olan ziyaretgahlar çok önemlidir. Halk bu ziyaretgahlara gidip dilek, şifa ve kurban kesmek gibi çeşitli amaçlarla gidilip yad etmektedirler. Nevşehir Yuva Köydeki Hasan Dede Türbesinin giriş kapısında Latince harfler ile "Şaban Bin Şeyh Turhasan'ı Veli Hz." yazılıdır.

Resim 11: Hasan Dede Türbesi Kapı Girişi (Şahsi arşiv)

Hasan Dede'nin Nevşehir yöresinde Peygamber soyundan geldiğine, bölgenin İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde önemli katkılarının olduğunu yöre halkı ifade etmektedir (KK, 6). Eskiden türbe içerisinde bulunan siyah bir taş sayesinde hasta olanların gelip bu taşı vücutlarına sürdüklerinde iyileştiklerini söylemektedirler. Çocuğu olmayan kadınların türbeye gelip yattıkları ve inanç gereği çocuklarının olduklarını söylemektedirler³⁵. Yöre halkı köyde Hasan isminin fazla olmasını bu türbeye bağlamaktadırlar. Hasan Dede'nin mezarı köylüler tarafından yenilenmiştir. Türbe çevresinde çok sayıda eski mezar bulunmaktadır. Ne yazık ki bu yapılar doğal afetler sonucu zarar görmüştür. Bu tür bir kültürel mirasın korunma altına alınması, çevre düzenlemesi ise ilgili kurumlar tarafından yapılması gerekmektedir.

Resim 12: Hasan Dede Türbesi Genel Görünüş ve Dağınık Mezarlar (Şahsi arşiv)

Hasan Bey hakkında en güvenilir bilgilere Danişment-name de ulaşmaktayız. Danişment-name'ye adını veren ve devletin kurucusu olan Melik Danişment Gazi'nin Buharalı olduğu, Danişment Devleti'nin kuruluşu ve önemli komutanları hakkında bu eserde bilgilere ulaşmaktayız. Destansı bir dille yazılan eser, mekân ve

³⁵ Adını vermek istemediğinden yazılmadı

şahıs kadrosunun orijinalliği açısından önemli bir eserdir. Melik Danişment Gazi, Battal Gazi soyundandır ve Seyyid Battal Gazi'nin türbesi Seyyid Gazi'de olup halk onun türbesini günümüzde de gidip ziyaret etmektedir³⁶.

Babası Süleyman Şah'ın yerine tahta çıkan Kılıç Arslan, Haçlıları Anadolu içlerinde karşılamak için kuvvetlerini yeniden toplamak ve Danişmendliler ile bir ittifak yapmak üzere doğuya çekilmişti. Kılıç Arslan Danişmendli hükümdarı Gümüştekin Gazi ve Kayseri hâkimi Hasan Bey ile birleşerek 17 Recep 490 (30 Haziran 1097) tarihinde Eskişehir (Darylaion) ovasında Haçlıları karşıladılar (Öngül, 2014:26). Burada yapılan savaşta iki taraf kahramanca mücadele ettiler ve ağır kayıplar verdiler. Sonunda Türkler, üstün sayıdaki Haçlılar karşısında yine geri çekilmek zorunda kaldılar. Böylece Türkler, Marmara kıyı bölgesini bırakıp Orta Anadolu'ya çekilerek toplanmaya başladılar.

Danişment Gazi destanı birçok açıdan önemlidir. Anadolu'nun fethi konusunda Ahmet Gazi'nin Hazreti peygamberin işaretiyle Anadolu gazasına memur edilmesi de kutsiyet unsurları arasındadır. Onun arkadaşları gazilerde aynı mefkureye bağlı, çok dindar insanlardır. Bu sebeple İslamiyet uğruna cihat yapmaktan başka gayeleri yoktur, dinî yasaklara oldukça bağlıdırlar ve içki içmezler. Bu nedenle Danişmend-name'nin gazileri ile göçebeler arasında yaşayan Dede Korkut Destanı'nın alp'leri farklı tip kahramanlardır.

İç Anadolu başta olmak üzere Hasan Dede veya Hasan Bey isimli türbelere Anadolu'nun birçok bölgesinde rastlanmaktadır. Ankara-Nallıhan ve Çubuk, Kırıkkale ve Nevşehir'de Hasan Dede'ye rastlanılmaktadır. Bu şahısların ayrı kişiler olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bizim esas konumuzdaki Hasan Dede ise Kapadokya emiri olan ve bu bölgede faaliyet sürdüren bir gazi ve derviştir.

³⁶ Detaylı bilgi için bk. Necati Demir, Danişmend Gazi Destanı, Hece Yayınları, 2006 Ankara.

4.3.5.Şeyh Turasan-ı Veli

Şeyh Turasan-ı Veli'nin hayatı ve kimliği hakkında anlatılan bilgiler gerek yazılı gerekse halk arasında anlatılarak günümüze kadar gelmiştir. Şeyh Turasan-ı Veli Anadolu Selçuklu Devleti'nin önemli askerlerinden olup Kapadokya bölgesinin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli bir yere sahiptir. Köken olarak Horasanlı olması, Horasan tasavvuf ekolüne bağlı bir “alperen, gazi derviş” misyonuna sahiptir. Şeyh Turasan-ı Veli tarihsel kişiliği ile XIII. yüzyıl Anadolu'sunda önemli bir yere sahiptir. Türbesi I. Alaeddin Keykubat'ın eşi Hunat (Mahperi) Hatun tarafından Şeyh Turasan-ı Veli'nin “Durağım” dediği bugün sınırları Ürgüp'ün Başdere Kasabası ile Kayseri İncesu ilçesi arasında yer alan “Tekke Dağı” olarak bilinen yerde metfundur.

Kaynaklarda babası, ataları ve hayatı hakkında kesin bilgiler bulunmayan Şeyh Turasan-ı Veli'nin isminin; “Dur-Ali, Tur-Ali, Tur-Afşin, Tur-Hasan veya Dur-Hasan” isimlerinin birleşmesinden meydana geldiği tahmin edilmektedir. XIII. yüzyıl Anadolu'sunda Selçuklu Döneminde Kayseri İncesu'da yaşayan Şeyh Turasan-ı Veli'nin, Şeyh Burhaneddin Tirmizî, Sultanü'l-ulema Bahaeddin Veled, Mevlanâ Celaledin Rumî, Hacı Bektaş-ı Veli, Şeyh Şaban-ı Veli, Şeyh Evhaduddin-i Kirmanî, Ahi Evran, Şeyh Nasireddin gibi Anadolu'yu aydınlatan Selçuklu devrinin önemli şahısları arasında yer almakta ve bu kişiler ile de çağdaş olduğu düşünülmektedir. Bu şahısların birçoğu Türkistan Şeyhi Ahmet Yesevî'nin dergâhında yetişmiş pirlerinden olduğu belirtilmektedir (Çayırdağ, 2008:3). Şeyh Turasan Veli'de muhtemelen Moğol saldırıları sonucunda pek çok derviş gibi kendi etrafındaki topluluklar ile birlikte Horasan'dan Anadolu'ya göç yolu ile gelmiştir. Kendisi için uygun araziye yerleşerek Anadolu coğrafyasının Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli roller üstlenmiştir. Halk arasında yapılan mülakatta Şeyh Turasan-ı Veli Horasan'dan Şeyh Şaban, Karacaörendeki Dede ve Aktepe'deki Halil (Hile) Dede ile kardeş oldukları ve beraber geldikleri anlatılmaktadır (KK, 1 ve KK, 5).

Resim 13: Nevşehir Başdere Kasabasında Yer Alan Şeyh Turasan-ı Veli'nin Sandukası (Şahsi arşiv)

Osman Turan, Şeyh Turasan-ı Veli, Kapadokya bölgesine hâkim olan ve I. Haçlı Seferi'nde Konya Ereğli'de Kılıç Arslan ile beraber Haçlılara karşı mücadele eden Hasan Bey olduğunu, yine Hasan Bey'in Süleyman Şah'ın yerine İznik bölgesini yöneten Ebu'l Kasım'ın kardeşi Ebu'l Gazi olması gerektiğini belirtmektedir³⁷. Ancak bize göre Osman Turan'ın bahsettiği ve Niğde'de de yatırı olan Turasan Bey ile Nevşehir Başdere ile Kayseri İncesu arasında yer alan zaviyede kabri bulunan

³⁷ Bk.O. Turan, Şeyh Turesan adıyla anılan bu kişinin Danişmend-nâme'de Danişmend Gazi'nin silah arkadaşı olarak zikredilen Turesan olduğunu söyleyerek bunun Garp kaynaklarında Danişmendlilerden Türk Hasan adıyla zikredilen şahıs olduğunun anlaşıldığını ifade eder. Kanaatine göre destanî Turesan, bu tarihî Hasan veya Türk Hasan'dır ve Türk Hasan ya da Tur Hasan halk dilinde Turesan şeklini almış olmalıdır (Turan 1953, 546-547). Turan, bu kişinin şöhretinin yaygınlığını ve halkın muhayyilesinde ne kadar derin bir iz bıraktığını anlatmak için Cenabî'den naklen şu malumatı verir: "Danişmen Gazi'nin arkadaşı Sultan Turesan bin Ali bin Seyyid Ca'fer el-Battal ile birlikte cedleri gibi gaza ile meşgul idiler. Bunlar, halifeye elçi göndererek ondan izin istediler. Halife onlara sancak ve menşur göndererek fethedecekleri yerlerin idaresini verdi. Bunun üzerine Malatya'dan çıktılar. Sultan Turasan Kostantiniyye tarafına gitti, çok fütühat yaptı; Kostantiniyye kapısına kadar vasil oldu. Orada Karadeniz'e hâkim bir yerde, Alem dağı üzerinde bir kale inşa etti ve orada yerleşti. Daima İstanbul küffarıyla ceng ederdi. Nihayet yardım gelmediği için orada şehit oldular. Hâlâ bu dağa ziyaret ve dua için giderler (Turan 1953, 547).

Şeyh Turasan-ı Veli farklı şahsiyetler olmalıdır. Zira Şeyh Turasan-ı Veli'ye ait olan ve Başdere'de bulunan zaviye, II. Gıyasettin Keyhüsrev'in saltanatı zamanında Turasan Veli'nin kendisi hayatta iken yapılmıştır. Yine I. Alâeddin Keykubad'ın hanımı Mahperi Hunad Hatun tarafından kendisine verilen arazi de belgelerden anlaşıldığı üzere Şeyh Turasan hayatta iken vakfedilmiştir. Bu bilgiler değerlendirildiğinde onun I. Kılıç Arslan döneminde I. Haçlı Seferi'ne katılmış olmasının zor bir ihtimal olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Turan'ın bahsettiği Turasan Bey ile Şeyh Turasan muhtemelen farklı kişilerdir (Tek, 2013:162-163).

I. Alâeddin Keykubad'ın eşi ve II. Gıyasettin Keyhüsrev'in annesi olan Mahperi Hunad Hatun, zaviyeyi oğlu II. Gıyasettin Keyhüsrev'in saltanatı zamanında (1237-1246) yaptırmış ve bugünkü Ürgüp ilçesine bağlı Başköy (bugünkü Başdere Kasabası) ile İncesu ilçesi arasındaki araziye Şeyh Turasan-ı Veli zaviyesine vakıf eylemiştir³⁸ (Çayırdağ, 1980: 276). Türbenin giriş kapısında kitabesi bulunmaktadır. Kitabede şunlar yazılmaktadır:

“Emere bi-imâreti hazâ'lmeshed fî eyyâm-ı devlet es-sultân/il-âzam gıyâse'd-dünyâ ve'd-dîn Sultan-ı Selâtînü'l-Arâb/ve'l-Acem ebi'l-feth Keyhüsrev bin Keykubad emîrû'l-mü'minîn el meliket/ilkebiret Safveti'd-dünyâ ve'd-dîn es-sâhibu'l-hayrât fî sene 640”.

³⁸ Bu arşiv belgesi için bk. BOA, EV.THR, 151/27

Resim 14: Şeyh Turasan Veli Türbesi'nin Giriş Kapısında Yer Alan Kitabe (Şahsi arşiv)

Türkçe çevirisi,

“Bu sehitlerin yapımı,Keykubad’ın oğlu büyük sultan, dinîn ve dünyanın yardımcısı Arab ve Acem sultanlarının sultanı mü’minlerin emîri Fatih Keyhüsrev’in saltanatında büyük melîke dinîn ve dünyanın temiz hanımı hayır sahibi tarafından 640 senesinde emredildi.)³⁹” yazılıdır.

Şeyh Turasan-ı Veli’nin tarihsel kişiliğini doğrulan Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri günümüze kadar ulaşmıştır. Şeyh Turasan-ı Veli türbesinin mahsulat gelirleri ile ilgili belgelerde mevcuttur⁴⁰. Yine Şeyh Turasan-ı Veli türbesindeki zaviyedâr’ın İbrahim Efendi adında biri olduğuna dair belgeler mevcuttur⁴¹. Şeyh Turasan Veli’nin soyundan gelen ve bu soydan gelenlerin Ürgüp’te yaşadıkları hakkında belgeler mevcuttur⁴² (Kozan, 2012:321).

³⁹ Kitabenin çevirisi, Kozan, 2009:77 alındı.

⁴⁰ BOA, MVL, 21/20; BOA, EV.THR., 151/25

⁴¹ BOA, MKT. NZD, 303/19.

⁴² BOA, DH, 195/407.

Anadolu’da dervişlerin yerleştikleri ve kurmuş oldukları tekke ve zaviyelerin bulundukları coğrafi alan göz önüne alındığında bu yerler dikkat çekicidir. Onlar tekke ve zaviyelerini şehir ve kasabaların merkezi yerlerine değil; daha çok ıssız, dağ ve tepe gibi yerlere kurmuşlardır. Bu açıdan ele alındığında Şeyh Turasan-ı Veli zaviyesinin yer aldığı bölgede ilgi çekicidir. Şeyh Turasan-ı Veli, kendisine mekân olarak seçtiği ve dergâhını kurmuş olduğu Tekke Dağı, etrafı geçilmez, sarp dağların üzerinde yer almaktadır. Şeyh Turasan-ı Veli diğer Horasan Erenleri gibi bu bölgede dervişlerle birlikte ibadet, taat, zikir ile uğraşmıştır. Kendisine tabi olanlarla birlikte Nevşehir ve Kayseri yöresinin Türkleşmesi ve İslamlaşması yolunda çaba harcamıştır. Aynı zamanda Ürgüp ile İncesu’yu Kayseri’ye bağlayan yoldan geçen ve zaviyeye uğrayan insanları irşat etmiş, ağırlamış ve çeşitli ihtiyaçlarını karşılamıştır. Yine bu bölgede kendisi ile çağdaş olan ve karşısındaki dağlarda tekkelerini kurarak gelip geçeni misafir etme, doyurma ve irşat etme gibi faaliyetlerde bulunan Şeyh Şaban-ı Veli (Şeyh Çoban) (Çayırdağ, 2014:62-68), Omuzu Güçlü (Gürzlü) (Çayırdağ, 2014:72-75) gibi mutasavvıflarda bu bölgede yaşamaktaydılar. Kapadokya bölgesi olarak bilinen bu bölge, aynı zamanda eski Hristiyan merkezlerinin olduğu yerler arasındadır. Özellikle Kapadokya bölgesi, Bizans döneminde Hristiyan keşişler tarafından kaya içlerinde ve yer altlarında meydana getirilen manastır ve kiliseler ile yüzyıllar boyunca bu bölgede faaliyet göstermişler ve etrafındaki bütün çevreyi etki altına almayı başarmıştır. Bu faaliyetler Selçuklu sultanlarının hoşgörülü politikası altında sürdürülmüştür. (Çayırdağ, 2008:3-4). Yukarıda isimleri verilen bu velilerin faaliyet alanı olarak böyle bir bölgeyi seçmelerinin hikmeti birazda buna bağlı olduğu görüşündeyiz. Bölgenin bir ucunda Sulucakarahöyük (Hacıbektaş)’da Hacı Bektaş-ı Veli, Kırşehir bölgesinde Ahi Evran, Taptuk Emre ve Yunus Emre, Kayseri’de ise Evhadüddin-i Kirmanî ve Seyyid Burhaneddin, Başdere ve İncesu çevresinde ise Şeyh Turasan-ı Veli ve diğer bütün mutasavvıflar bu bölgeleri gelişigüzel seçmemişlerdir (Çayırdağ, 2008:4).

4.3.6.Şeyh Turasan-ı Veli Zaviyesinin Bulunduğu Yer

Anadolu’da tekke ve dergâhların ortaya çıkış tarihi ile Anadolu’nun Türkmen iskanına açılmasına paralel olarak bu toprakların Türkleşmesi ve İslamlaşması bir bütünlük arz etmektedir. Anadolu’daki ilk zaviyeler, iskanın ilk dönemlerinde

İslamiyet'in yayılmasında çok önemli roller oynamışlardır. Anadolu'ya özellikle XI.-XIII. yüzyılları arasında yapılan göçlerde, değişik tasavvuf ekollerine mensup Sünni veya Batınî olarak ifade edilen derviş grupları gelerek fethedilen bu topraklara yerleşmişler. Tekke ve zâviyeler açmışlardır. Maverâünnehir, Harezm, Horasan, Azerbaycan'dan göç eden bu derviş grupları “dedeler, babalar ve şeyhler” çoğunluğu Türkmen olmakla birlikte içlerinde İran ve Arap asıllı olanlar da bulunmaktaydı. Bunların her biri geldiği yerin fikir cereyanlarının etkisi altında olduklarından, XIII. yüzyılda Anadolu değişik tasavvuf akımlarının kaynaştığı ve yeni sistemlerin ortaya çıktığı bir ülke olmuştur (Dündar, 2018:449).

Resim 15: Nevşehir Başdere Kasabasında Yer Alan Şeyh Turasan-ı Veli Türbesi'nin Genel Görünüşü (Şahsi arşiv)

XIII. yüzyıl Anadolu'sundaki zaviyelerden birisi olan Şeyh Turasan-ı Veli Zaviyesi, Kayseri'nin İncesu ilçesi ile Nevşehir'in Başdere kasabası sınırları içerisinde yer alan dağlık bir bölgede kurulmuştur. Halk arasında genel olarak “Sultanım” denilen arazinin sınırları içerisinde yer almaktadır. Zaviyenin yerini Turasan-ı Veli, bugün zaviyenin önünde bulunan ortası delikli büyük bazalt siyah taşı, Erciyes'ten keramet göstererek tayin ettiği, taşın durduğu bu bölgeye de “Durağım” dediğine dair yöre halkı arasında anlatılan halk anlatıları vardır (Çayırdağ, 2008:12).

Halk anlatısına göre Şeyh Turasan-ı Veli'nin zaviyesinin kurulacağı yeri Erciyes'ten bu siyah bazalt taşı fırlatarak belirlemiştir. Taş havaya fırlatıldıktan sonra burada (Başdere ile İncesu arasında yer alan bölge) durmuş ve buraya “Durağım” adı verilerek zaviye inşa edilmiştir. Anadolu’da dağlara, taşlara kutsiyet atfetme kültü oldukça yaygındır. Şeyh Turasan-ı Veli türbesinde yer alan bu taş da kutsiyet yüklenmiştir. Bu konu da görüşlerin en popülerleri şöyledir: “Anadolu’da sabır taşı, şifa taşı, bereket taşı, istihare taşı, mezar taşı, musalla taşı, dilek taşı, delikli taşlar, teslim taşı, tılsım taşı, yağmur taşı, gelin kayası, çoban taşı gibi daha birçok taşın tılsımlı ve kutsal sayıldığını ve ziyaret yerlerinde bu taşlar gibi pek çok taşın da bulunduğunu konuyla ilgili yapılan araştırmalardan öğrenmekteyiz”⁴³. Ayrıca Acunda “Türk kültüründe süzek taşı, nişan (menzil) taşı, soku taşı, seten (dibek) taşı, değirmen taşı, dinlenme taşı, sadaka taşı, yitik taşı ve ezan taşı gibi yardım amaçlı taşlar da vardır” (Acun, 2010:1-105) demektedir. Şeyh Turasan-ı Veli zaviyesindeki bu taşın öyküsüne kısmen benzer bir taş anlatısı da Amasya Merzifon’da bulunmaktadır. Kırk adamın kaldıramayacağı ağırlıktaki bu taşı rivayetlere göre, Hacı Veli adlı bir eren Merzifon’a 7 kilometre uzaklıktan fırlatmıştır. “Atılan taş” olarak da anılan bu taş türbesinin yakınlarındadır (Dündar, 2018:450-451).

⁴³ Tanyu, 2007:49-207; Ünver vd, 2015:32-179; Karaoğlu, 2014:31-250, 330-350, 439-448; Arık, 2016:411-434; Arık, 2017:78-81.

Resim 16: Şeyh Turasan-ı Veli'nin Erciyes'ten fırlattığı taş (Şahsi arşiv)

Şeyh Turasan Veli'nin İstanbul'un fethine katıldığı ile ilgili bilgiler de mevcuttur. Turan'ın eserinde bu konuda bilgiler vardı. “Bu Ahmet (Turasan Veli'nin asker arkadaşı olmalı), Sultan Turasan-ı Veli'nin yakını idi. Malatya'dan gazaya çıktı. Sultan Turasan'da İstanbul tarafına gaza edip çok yerler fethetti. Orada Bahr-i Pontos üzerinde, Alem dağı üstünde bir kale bina etti. Küffarlarla pek çok gazalar yaptı. Bugün bu dağa ziyarete giderler; dilekleri kabul olunur. Burası mübarek bir yerdir. Melik Danişmend Sivas'ı feth ve imar etti. Oradan gidip Tokat'ı aldı” (Turan, 2013:151).

TK 565 numaralı Tapu Tahrir Defterinde Bektaşlu nahiyesine bağlı olan Kozlu Dere mezarasının 2 tam 1 çeyrek hissesinin Şeyh Turasan-ı Veli'ye vakfedildiği yazılmaktadır. Bektaşlıların nahiyesine bağlı Finasa mezarası üzerindeki Turasan

Dede⁴⁴ zaviyesi hakkında Kozlu Dere, bütünüyle adı geçen Turasan-ı Veli'nin mülkiyetine verilmiştir. Irene Beldiceanu- Steinherr'in eserinde bu belge'nin çevirisi şöyledir;

“Mezra'a-i Kozlu Dere; cemaat-i Bektaşlu eker. Mezbur mezra'adan iki sehm ve rub sehm kendü mülkünden kendü zaviyesine şeyh Turhasan vakf etmiş. (Kozlu Dere mezraası; Bektaşlu cemaati tarafından ekilir. Şeyh Turhasan, adı geçen mezraadaki mülkünden 2 tam 1 çeyrek hisseyi zaviyesine vakfetmiştir” (Irene Beldiceanu, 2010:176).

Adı geçen bu mezranın kullanım hakkının Şeyh Turasan oğlu Şaban'a ait olduğu belgede ayrıca geçmektedir. Şeyh Turasan Vakfı ile Hacı Bektaş zaviyesi'nin birbiri ile etkileşim halinde olduğu, toprakların kullanım hakları üzerinde hak sahibi oldukları, devletin bu vakıfları himaye ettikleri maddi yardımda bulundukları bu kayıtlarda görülmektedir.

Şeyh Turasan-ı Veli ile ilgili önemli bilgilerin yer aldığı eserlerin başında gelen Danişmend Gazi destanında, Şeyh Turasan-ı Veli'nin Orta Anadolu ve Karadeniz kıyıları başta olmak üzere bu bölgeler de fetihlere katıldığı, İstanbul'u kuşattığı ve Bizans-Selçuklu mücadelesinde önemli bir gazi, derviş olduğu görülmektedir⁴⁵.

Şeyh Turasan-ı Veli, Danişmend Gazi Destanı'nın bazı nüshalarına göre Danişmend Gazi'nin dayısı, bazılarına göre ise Battal Gazi'nin kızının oğludur. Eğitimi Melik Danişmend ile yapmış olan Turasan, Malatya'dan Sivas'a istikametine giden orduda

⁴⁴ TT 32, s. 327'de tercih edilen Turhasan ifadesi, bize Torasan isminin İslami renge bürünmüş hali gibi geldi. Osmanlı tahrir defterleri sık sık Turasan ismiyle tanımlanan çok sayıda vakıftan söz etmektedir, ancak burada bahsi geçen her defasında aynı kişi olduğunu söylemekte zorlanıyoruz. Aksaray I, s. 539-540 ve faksimileler s. 561. Bu isimle anılan Ürgüp'ün Sultanlu Köyünde, velinin ismini taşıyan tepede, Sultan Torisan türbesi yararına Sultan Alaeddin'in (1220-1237 yıllarında hüküm sürmüştür) eşi tarafından kurulmuş olan vakfı da eklemek gerekir. Selçuklu sultanının eşi o zamanlar vakfın başına Şeyh Sevindik'i getirmişti: TK 564, vr. 68b; Uzluk, s.54; MC 0/76, s.548; TT 455, s.797.

⁴⁵ Danişmend-name hakkında detaylı bilgi için bkz. Hazırlayan: Necati Demir, Danişmend Gazi Destanı, Hece Yayınları, Eylül 2006/Ankara.

Çaka gibi ordu komutanıdır. Destanda İstanbul'un fethi konusunu ilk defa ortaya atan ordunun İstanbul'a giden koluna komutan olan şahsiyettir (Demir, 2006:23).

Başdere Kasabasında Şeyh Turasan-ı Veli hakkında anlatılan halk anlatıları oldukça yaygındır. Derleme yaptığımız bazı halk anlatılarını bu bölümde yer verelim. Yakın zamanda Başdere Kasabasında bir vatandaşın atı kaybolur. Adam gelinine atı bulmasını ister. Atı aramaya çıkan gelin, akşam hava karanlık olunca Şeyh Turasan-ı Veli zaviyesine girer ve yorgunluktan zaviyede uykuya dalar. Şeyh Turasan-ı Veli gelinin rüyasına girerek: “Atınız Başpınar çeşmesinin başında bağlı duruyor, git al!” der. Korkusundan uyanan gelin hemen çeşmenin başına gider ve atın orada olduğunu hakikaten de görür (KK, 2) (Tek, 2013:166).

Şeyh Turasan-ı Veli zaviyesinde iki kişi define aramak amacıyla kazı yaparlar. Kazı sonucunda bir şeyler bulamayınca türbenin giriş kapısında yer alan mermer taşı söküp evlerine götürürler. Bu taşı da ev yapımında kullanmışlardır. Zaviyenin bakım işleriyle ilgilenen kişinin rüyasına giren Şeyh Turasan-ı Veli, “Başdere’de oturan şu iki kişi zaviyeyi talan etti ve zaviyede bulunan mermer taşı aldılar, evlerinde şuraya koydular. Git onlara söyle taşı geri getirsinler.” der. Zaviyenin bakımıyla ilgilenen şahıs, bu olayı yetkililere bildirir ve taşın tekrar eski yerine konulmasını ister. Ve mermer taş tekrar eski yerine konulmuştur. Fakat mermer taşı çalan bu şahısların ve neslin çocuklarının başından musibetlerin eksik olmadığını, bazılarının delirdiği, bazılarının çocuklarının sakat doğduğunu (KK, 5) halk arasında İncesu ve Başdere’de anlatılmaktadır (Tek, 2013:166-167). Bir başka halk anlatısına göre Şeyh Turasan Veli, türbenin yakınındaki bir yere elindeki asa ile vurur ve su fişkırtır. Yöre halkı bu suya “asa suyu” demektedir. Bu su günümüzde dahi akmakta ve yöre çeşitli hastalıklara karşı şifa amacıyla içmektedir (KK, 2).

Bir menkıbeye göre Alaeddin Keykubad zamanında Horasanlı yetmiş bin derviş, Moğolların baskısından kaçmışlar ve Anadolu'ya sığınmışlardır. Alâeddin Keykubad bu dervişleri kabul etmiş ve verimli topraklar ile birlikte çeşitli imtiyazlar da tanımıştır. Bu dervişlerden biri olan Seyh Turasan-ı Veli, Konya'da Selçuklu Devleti sarayında büyük bir itibar kazanmış padişahın mühürdarı olur. Seyh Turasan-ı Veli'nin hanımı da Padişah'ın hanımının yardımcısı olur. Daha sonra Alâeddin

Keykubad bu bölgenin önemli bir başka şeyhi olan Şeyh Çoban'ı Erciyes Dağı'nın yakınındaki verimli topraklara, Seyh Turasan'ı ise şimdi kabrinin bulunduğu Tekke Dağı'nı yurt olarak verir (Çayırdağ, 2001:184:79).

Halk arasında anlatılan bir diğer menkıbeye göre Osmanlı sultanı Murat Bağdat seferine giderken ordusuyla Şeyh Turasan-ı Velî ve Şeyh Çoban'ın toprakları arasındaki ovanan geçerken iki şeyh dağdan inip Sultan Murat ve yanındakilere misafirperverlik gösterirler. Bu şeyhlerin geldiğini gören Sultan Murat attan inerek onlara saygı gösterir. Bir müddet şeyhlerin yanında yürüyerek onlardan düşman hakkında bilgi ister. Ordu bu görüşme sebebiyle oyalanmaktan sabırsızlanır. Bunun üzerine Sultan Murat ordusuna “Yürüyün, ama yavaş, yavaş.” diye emreder. Ondan sonra bu ovanın adı “Yavaş” olur. Yine bu esnada şeyhler Sultan Murat ve ordusuna yemek ikram etmek isterler. Sultan kendi kendine şeyhlerin onu ve ordusunu doyuracak kadar yiyeceği nereden bulacaklarını düşünerek onların davetini kabul etmek istemez. Ancak iki ihtiyarın ısrarı karşısında onları reddedemez. Halbuki Turasan-ı- Velî'nin yanında ancak bir kişiyi doyuracak kadar bulguru vardır. Şeyh Çoban'ın ise bir topak tereyağı ve bir zembil yulafı vardır. Şeyh Turasan-ı Veli ve Şeyh Çoban erzaklarını birleştirip pilav hazırlarlar. Anlatıya göre bir tencere olan bu pilav ile Sultan Murat'ı ve ordusunu doyururlar (KK, 4). Anlatılan bu menkıbe halen halk arasında anlatıla gelmekte olup, bu olaya nispeten her yıl düzenli olarak haziran ayının son haftası pazar günü yörede pilav etkinlikleri düzenlenmektedir.

Şeyh Turasan-ı Veli Türbesi'nin içinde yer alan bir bölümde duvar içinde bir delik vardır. Bu deliğe halk arasında “Günah bacası” olarak adlandırılmaktadır. Halkın inancına göre bu delikten geçen insanların günahlarından temizlendiğine inanılmaktadır (KK, 3). Kimi insanlar ise bunun batıl bir inanç olduğunu eskiden bu tür şeylerin yapıldığını ama şimdi bu ritüelin yapılmadığını ifade etmektedirler (KK, 4).

Resim 17: Şeyh Turasan-ı Veli Türbesinde Yer Alan Günah Bacası Olarak Bilinen Delik (Şahsi arşiv)

Türbe içerisinde Şeyh Turasan-ı Veli'nin aile efradına ait olduğu söylenilen 7 mezar bulunmaktadır. Halk bu mezarların başlarına ibrik ile su bıraktıklarını ve sabah gidip baktıklarında ise bu suyun yok olduğunu gözlemlemişlerdir. Halkın inanişına göre burada yatan velilerin bu su ile abdest aldıklarını söylemektedirler (KK, 1 ve KK, 2). Türbe içerisindeki bu bölge tavandan ufak bir açıklık ile aydınlatılmaktadır.

Resim 18: Şeyh Turasan-ı Veli Türbesinde Yer Alan 7 Sanduka (Şahsi arşiv)

Şeyh Turasan-ı Veli türbesi'nin olduğu bölgede Turasan-ı Veli beraber savaşta şehit düşenlerin mezarlarının yer aldığı bir şehitlik mevcuttur. Bu mezarların birçoğunun etrafı çevrilmemiştir. Ot ve çalılıkların arasında sayısız mezarlar kaderine terk edilmiş bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Birer ecdat yadigarı olan bu mezarların korunması için gerekli çevre düzenlemelerinin yapılması gerekmektedir.

Resim 19: Şeyh Turasan-ı Veli Türbesi’nde Şehitlik Olarak Adlandırılan Bölge (Şahsi arşiv)

4.3.7.Sofu Dede

Nevşehir Ürgüp ilçesine bağlı Sofular köyü, Ürgüp’e 16 km uzaklıkta ve köyün 3 km uzağında Kızılırmak geçmektedir. Bölge halkı arasında Sofu Dede diye anılan ve Horasan Ereni olarak bilinen 3 kardeşin (Sofu’nun) köyün kuruluşunda önemli rol oynadığı için köye Sofular yani “okumuş kişi” adı verilmiştir. Yine kimi anlatılara göre Sofular aşiretinden oldukları için Sofu ismini aldıkları söylenmektedir. Bu Sofu’ların asıl adlarının ne olduğu bilinmemektedir. Nevşehir bölgesinin Türk-İslam kültürü ile tanışmasında önemli bir “dede, baba, derviş” zümreleri olduğu yöre halkı tarafından söylenmektedir (KK, 26).

Resim 20: Nevşehir Sofular Köyü’nde Yer Alan Sofu Dede Türbesi Genel Görünüş (Şahsi arşiv)

1071 Malazgirt Zaferinden sonra Türklerin Anadolu’da fetih hareketlerini yoğunlaştırdığı görülmektedir. Bu fetih hareketlerinin başını Türkmen babalarının ve oymakları’nın çektiğini Ömer Lütfü Barkan “Kolonizatör Türk Dervişleri” makalesinde belirtmektedir. Nevşehir bölgesi olarak bilinen Kapadokya Bölgesi de bu fetih hareketleri sonucu Türk-İslam kültürü ile tanışmıştır⁴⁶.

⁴⁶Kılıç, Kapadokya’nın fethinde rol olan bu oymakların; Aksalur, Sarıhıdır, Karluk, Sarılar ve İnallı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca yine Sofular ile ilgili, Sofuların, Afşarlıların bir kolu olduğunu ve bu oymağa mensup olanların bugün Kayseri’nin İncesu ilçesinde yaşadıklarını belirtmektedir. Bu bilgilerden hareketle de günümüz İncesu ile Sofular köyü arasındaki konumun yakın olmasından dolayı bu ihtimalin doğru olabileceği düşüncesindeyiz. Bk.

<https://www.avanosarastirmalari.com/urgup-sofular-koyu-ve-sofu-baba-turbesi/>

Resim 21: Sofu Dede Türbesi Genel Görünüş (Şahsi arşiv)

Bölge halkı ile yaptığımız saha çalışmasında Sofular köyünde yatırı bulunan kişinin adının Sofu Dede olduğu, Horasan'dan üç kardeş olarak bölgeye geldikleri söylenmektedir. Türbesi günümüzde yöre halkı tarafından çeşitli ziyaretler amaçlı ziyaret edilmektedir. Serap Kozan ise yöre halkı ile yaptığı çalışmada Sofular köyünde yatırı bulunan şeyhin adının “Şeyh Mehmet Dede, Dede Efendi veya Sofu Dede” olduğunu çalışmasında ifade etmektedir (Kozan, 2009:87). İnsanlar türbeye dilek, şifa ve bez bağlamak gibi amaçlarla gelmektedir. Sofu Dede'nin diğer iki kardeşleri günümüzde Ulaşlı ve Çökek olarak bilinen köylerde metfunlardır ve yatırları vardır.

Sofu Dede, ikinci kardeşi Sofu'ya “Topuz Dağına doğru gidin bir yer bulun” demiş. Sofu da hemen beş km güneyde yerel alan Yapal Mağaralarını kendisine yurt seçmiş ve “buraya çökelim” demiş. Bu olaydan sonra burası köy olmuş ve adına da “Çökek” denilmiştir (Kaya, 2017:19).

Üçüncü kardeş Sofu ise, 4 km kadar güneye ilerleyerek Asmadere ve Derecik olarak bilinen bölgeye yerleşmiştir. Buradaki mağaralarda ve çukurlarda su bulunmayınca birkaç km daha gidip suyu bol olan, genişçe bir vadi keşfetmişlerdir. Bu güzel yeri bulmanın sevinciyle “Çok şükür ulaştık” demişler. Daha sonra burası da köy olmuş ve adı “Ulaşlı” olmuştur (Kaya, 2017:19). Yöre halkı bu Sofu'ya “Ulaş Baba” diye hitap eder ve büyük saygı gösterir.

Resim 22: Sofu Dede Türbesinde Yer Alan Sofu Dede (Büyük Olan Sanduka) ve Avanoslu Şih Dede'ye (Küçük Olan Sanduka) Ait Sandukalar (Resim 22. Yücel Özata'dan alındı)

Sofu Dede türbesi içerisinde iki mezar bulunmaktadır. Sağ tarafta bulunan büyük mezar Sofu Dede'ye, yanında yer alan daha küçük mezar ise dervişî olan “Avanoslu Şih Dede” ye aittir. Türbedeki mezarlar tavanda bulunan üç küçük pencereden gelen güneş ışığı ile aydınlanmaktadır. Duvarların üzeri çimento ve kumla yapılan harç ile sıva yapılmış, üzeri ise beyaz bir boya ile boyanmıştır⁴⁷. Eskiden duvarlardaki taşlarda çarkıfelek, Süleyman Mührü veya Davut yıldızı olarak bilinen işaretlerin

⁴⁷ [GEZİLECEK YERLERİMİZ \(sofular-urgup.com\)](http://sofular-urgup.com)

olduğunu fakat bunların sıvanın altında kaldığı düşünülmektedir⁴⁸. Bu duvarlarda mevcut olduğu söylenilen Süleyman Mührüne Hacı Bektaş-ı Veli türbesinde yer alan Üç'ler Çeşmesi'nde de rastlanılmaktadır.

Sofu Dede türbesinde eskiden insanların bez bağladıkları türbede kurban kesme geleneklerinin olduğunu, Erzurum ve Erzincan'dan insanların gelip türbede günlerce kaldıkları söylenilmektedir (KK, 26). Ayrıca eskiden türbe de yemeklerin yapıldığını (KK, 26) ve cuma günleri türbede insanların namaz kıldıkları söylenmektedir (KK, 31). Horasandan üç kardeş olarak geldikleri, hasta olan insanların mezarın başında bulunan sarığı vücutlarına sürdükleri ve ondan sağlık beklediklerini yöre halkı anlatmaktadır (KK, 32). Türbenin yöre insanı tarafından restore edildiği bugün mevcut bulunan minarenin sonradan yapıldığını yöre insanı ifade etmektedir (KK, 26). Sofular Köyünde yer alan türbe ile ilgili herhangi bir arşiv kaydı veya belge tespit edilememiştir.

Sofu Dede hakkında yöre insanının anlattığı bazı kerametleri vardır. Bunlardan birine göre Sofu Dede, İstanbul'da yer alan bir Camii de temizlikçilik yaptığı zaman aynı anda köyde namazda görüldüğü, diğer bir anlatıya göre ise hiç hacca gitmediği halde yöre insanı tarafından Haç yaparken görüldüğüne inanılmaktadır (KK, 26).

4.3.8.Aşık Dede

Aşık Dede türbesi Nevşehir'in Göre kasabasındadır. Türbe, Göre kasabasının Aşıklı Dağ'ının tepesinde bulunmaktadır. Aşık Dede'nin XI. ve XIII. yüzyıllarda bugün Kapadokya Bölgesi olarak bilinen bölgeye geldiği ve bu bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında etkili olan Horasan Erenlerinden olduğu söylenilmektedir. Horasan'dan üç kardeş olarak Nevşehir coğrafyasına geldikleri yöre halkı tarafından anlatılmaktadır. Aşık Dede ve adını tespit edemediğimiz diğer bir kardeşinin türbesini tespit edebildik. Aşık Dede'nin bir kardeşinin türbesi Göre kasabasındaki Nermek'dedir. Mezarı günümüze ulaşamayan diğer kardeşin mezarı ise günümüzde yol altında kalmıştır ve yeri belirsizdir. Ve halk anlatılarında bu yol da sürekli trafik kazalarının olması bu evliyanın rahatsız olmasından dolayı olduğunu yöre halkı söylemektedir (KK, 24). Aşık Dede türbesinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır.

⁴⁸ <https://www.avanosarastirmalari.com/urgup-sofular-koyu-ve-sofu-baba-turbesi/>

Aşık Dede'nin günümüzde Göre kasabası sınırları içerisinde bulunan bölgede yaşadığı ve ölümünden sonra buraya gömüldüğü bilinmektedir⁴⁹.

Resim 23: Nevşehir Göre Kasabasında Yer Alan Aşık Dede'nin Mezarı Genel Görünüş (Şahsi arşiv)

Aşık Dede'nin doğumu, ölümü ne nesebi hakkında herhangi bir yazılı belge günümüze kadar ne yazık ki ulaşmış değildir. Fakat kendisine izafet türbe ile ilgili Başbakanlık Arşiv Kayıtlarında Uçhisarlı Hüseyin Halifenin türbeye türbedar olarak atandığı ile ilgili belge günümüze kadar ulaşmıştır⁵⁰. Yine diğer bir Başbakanlık Arşiv Belgesinde ise Uçhisarlı Hacı Hasan'ın türbeye tekrar türbedar olarak atandığı ile ilgili berattır⁵¹ (Kozan, 2012:323). Bu belgede; “Aşık Dede Türbesi'nde türbedarlık cihetinde emsâl-i vechile devletlü ismetlü Fatma Sultan aliyyetü'ş-şân hazretlerinin bevvâblarından Uchisârî Hacı Hasan Ağa uhdesine ber vech-i hasbî müceddeden bi't-tevcîh Evkâf-ı Humâyûna muhasebesine kayd ve şurût ve nizâmî derc ile lâzım gelen berât-ı şerîfenin i'tâsı için iktizâ eden ruûs-ı humâyûndan tasdîri beyninde emr u fermân Hazreti men lehu'l-emrindir”. Damat İbrahim Paşa'nın kızı ve III. Ahmet'in kızı Fatma Sultan'ın kapıcısı olan Uçhisarlı Hacı Hasan'ın gönüllü

⁴⁹Aşık Dede türbesi ile ilgili elinde mevcut olan arşiv belgelerini bizimle paylaşan Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi Fatih Abanoz'a teşekkür ederiz.

⁵⁰ BOA, EV.MKT., 173/162

⁵¹ BOA, EV, MKT, 154/80

olarak türbeye tekrar türbedar olarak atandığı ile ilgili belgedir. Türbenin tamir edilmesi ile ilgili bir arşiv kaydı da günümüze kadar ulaşmıştır⁵². Bu kayıtlarda görülen Uçhisarlı Hacı Hasan'ın Damat İbrahim Paşa ve aile efradı ile yakın ilişkilerinin olduğu görülmektedir.

Aşık Dede türbesi günümüze etrafı taşlarla çevrili bir şekilde ulaşmıştır. Çeşitli sebeplerden ötürü mezar defineciler tarafından kazılmıştır. Nevşehir Müze Müdürlüğünde, müze görevlileri ile yapmış olduğumuz görüşmede, Aşık Dede türbesinin tekrar ayağa kaldırılması için Nevşehir Valiliği ve İl Özel İdaresi'nin ortak çalışması ile 1766 parsel numaralı Aşıklı Dağı'nın rölövesini hazırladıklarını ifade ettiler. Aşık Dede türbesinin daha önce iki katlı bir yapı konumunda olduğu ve eski aslına uygun olarak tekrar inşa edileceğini ifade ettiler.

Aşık Dede ile ilgili yöre insanı tarafından çeşitli keramet ve menkıbeler anlatılmaktadır. Aşıklı Dağı kara sapan ile sürmeye kalkışan bir kişiyi Aşık Dede'nin karşı dağa fırlatması, Aşıklı Dağ'da içki içen kişileri keramet göstererek oradan uzaklaştırdığı gibi halk anlatıları vardır. Ayrıca Kozan'ın tespit ettiği bir halk anlatısına göre, Aşık Dede bir süreliğine Konya taraflarına ayrıldığı sırada bu bölgede su sıkıntısı olunca köy halkı burayı terk etmişlerdir. Geride sadece bir kalburun içinde tek kanadı olan bir güvercin bırakmışlardır. Bir ayağı topal olan Aşık Dede'nin geri döndüğünde bu durumu gördüğü ve tek kanatlı bir güvercin bırakmakla kendisine “Sen topalsın, bizimle gelemezsin” mesajını verildiğini anlayarak burada yalnız kaldığına inanılmaktadır (Kozan, 2012:323).

⁵² BOA, EV.MKT, 843/124

Resim 24: Aşıklı Dağ Genel Görünüş (Şahsi arşiv)

Resim 25: Aşık Dede'nin Mezarının Olduğu Bölge (Şahsi arşiv)

Aşıklı türbesine halk arasında “Tekke’deki Dede” diye de bilinir, yöre halkının eskiden türbeye yeşil şal götürdüğü ve türbeye bağladığı anlatılmaktadır. Aşık

Dede'nin kardeşleri ile birlikte Horasan'dan Nevşehir bölgesine geldikleri, Ahmet Yesevî'nin öğrencisi oldukları, İslamiyet'i yaymak için bu bölgeye geldiklerini yöre halkı anlatılmaktadır (KK, 25).

Resim 26: Aşık Dede'nin kardeşine ait olduğu söylenilen Nermek'deki Türbesi (Şahsi arşiv)

Aşık Dede'nin kardeşine ait olduğu söylenilen mezarı köylüler tarafından aslına uygun olmayan bir şekilde beton örme bir şekilde yapılmış olup inşaat halindedir. Köylüler türbeye gidip dualar etmektedirler. Türbe Aşıklı Dağın güneyindeki vadinin içindedir. Aşık Dede ile birlikte iki kardeşin birbirlerine gidip geldikleri, sohbet ettikleri yöre halkı tarafından anlatılmaktadır (KK, 24).

Resim 27: Aşık Dede'nin kardeşine ait mezarı (Şahsi arşiv)

4.3.9.Halil Dede/Hile Dede

Halil Dede türbesi bugün Ürgüp'ün kuzeybatısında bulunan Ak Tepe'dedir. Halil Dede'nin Horasan'dan geldiğine ve Anadolu Selçuklu Devleti döneminde bu bölgede yaşadığına yöre halkı tarafından inanılmaktadır. Halil Dede'nin bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında rol oynayan Horasan Erenlerinden olduğuna inanılmaktadır (KK, 23). Yapmış olduğumuz saha çalışması sonucu kendisinin Halil Dede veya Hile Dede'nin soyundan geldiğini söyleyen Ali Osman Bağcı ile uzun bir sohbet gerçekleştirdik ve kendisinden önemli bilgiler aldık. Halil Dede'nin kardeşleri ile birlikte Horasan'dan geldiği ve Nevşehir coğrafyasının Türkleşmesi ve İslamlaşmasında rol oynayan bir evliya olduğuna inanılmaktadır. Kardeşlerinin mezarlarının yerleri bilinmemekte olup, kardeşlerinin adlarının Hüseyin ve Süleyman oldukları tahmin edilmektedir (KK, 23).

Halil Dede türbesi günümüzde kaderine terk edilmiş bir haldedir. Türbenin giriş kapısında bir kitabe vardır. Mezar taşında “Mücabil bin Halil” yazılıdır. Türbe

hazineciler tarafından tahrip edilmiştir. Türbenin yakın zamanda yıkılıp tekrar inşa edildiği tahmin edilmektedir. Türbenin tavanı ve kemer kısımları sonradan çeşitli işlemler ile ayakta kalmıştır.

Resim 28: Nevşehir Ürgüp-Aktepe’de Yer Alan Halil Dede Türbesi Genel Görünüş (Şahsi arşiv)

Halil Dede türbesi Ürgüp’ün kuzeybatısında ve çevredeki vadilere nazır bir tepe olan Aktepe’nin güneydoğusundaki dar bir düzlükte yer alır. Osmanlı Arşiv belgelerinde “Akdam Zaviyesi” şeklinde bir ifade geçmektedir. Söz konusu belgede Esad Ağazade, Ürgübi Seyyid Ahmet’in dedesinden kendisine kalan Akdam Zaviyesi arazisini Salih isimli birine beş sene kiraladığına dair belgedir⁵³. Diğer bir belge ise Osman adlı birinin araziye fuzuli yerine zabt ettiğine dair ilam’dır⁵⁴ (Kozan, 2012:326).

Türbe bütünüyle dikdörtgen planlı, kargir bir yapı olan türbenin yapımında yöreye ait oldukça yumuşak, düzgün kesme taşlar kullanılmıştır. Türbe önde bir eyvan ile onun yanındaki kareye yakın dikdörtgen planlı, kubbeli bir mekândan meydana gelmektedir. Halen türbenin güney cephesi ve iç mekânında kesme taş örgü, diğer

⁵³ BOA, C.EV. Dosya No:626/31582

⁵⁴ BOA, C.EV. Dosya No:597/30149

kısımlarda düzensiz bir örgü görülmektedir. Yapının üstünün içten tonoz ve tonoz-kubbe ile örtülü olmasına karşılık, dıştan düz dam şeklinde bir örtüye sahip olduğu görülmektedir. Türbenin içi yaklaşık kare planlıdır. Kapı ile doğu ve güneye açılan birer küçük pencere ile aydınlanır. İç mekân yerdeki iki sıra taştan sonra başlayan, dört ana yönlerde kalın, ara yönlerde biraz daha ince birer kemer tepede birleşerek kubbeyi andıran tonoz şeklinde ünik bir örtü meydana getirilmiştir (Dilaver, 2017:31).

Küçük ölçekli bir yapı olan türbenin içinde ortada bir toprak mezar bulunmaktadır. Mezarın üstüne konulan basit bir ahşap sandukanın üzerinde de yeni bir bez örtü vardır. Mezarda yakın dönemde yapılmış olması muhtemel baş ve ayak taşları bulunmaktadır. Mezar taşında 13 dilimli yassı bir kavuk ve kısa bir yazı yazılıdır. Ayak taşı da sade görünümlüdür.

Resim 29: Halil Dede Türbesi Giriş Kapısı (Şahsi arşiv)

Türbenin giriş kapısı üzerinde;

1-Sahibü'l-hayrat

2-ve'l-hasenat

3-Hacı Mehmed

1254? (1838-1839)

Mezar taşında:

“Mücabil bin Halil” yazılıdır⁵⁵.

Halk arasında yörenin manevi fatihlerinden ve Horasan Ereni olarak bilinen Halil Dede türbesinin yapılış tarihi bilinmemektedir (KK, 23). Türbedeki mezar taşında “Mücabil bin Halil” yazısı ve türbenin kapısında Hacı Mehmet tarafından bir hayır yapıldığını bildiren 1254/1839 tarihli bir yazı vardır. Aynı karakterdeki her iki yazı üslup olarak geç döneme yani XIX. yüzyıla aittir. Kapıdaki basit yazı dışında bir kitabesi olmayan yapıyı mimari şekli ve planına göre ilk bakışta XIV-XV. yüzyıllardaki mimari arayışların ürünü bir yapı olarak görmek mümkündür. Ancak kapıdaki 1839 tarihi türbenin ilk yapımı olabileceği gibi onarım tarihi de olabilir. Bu civardaki Selçuklu veya beylikler devrindeki yapılar incelendiğinde zaviyenin şeyhi Halil Dede vefat edince buraya gömülmüş daha sonra da mezarın üzerine türbesi yapılmış olmalıdır. İki bölümlü yapının iç mekanını örten kubbeyi andıran tonoz şeklindeki ünik örtünün bir benzerini bulmak mümkün olmadı. Belki bu yörede bir benzeri bulunabilir. Kayseri de eyvan ve baldaken kuruluşta meydana gelen Dörtayak Türbesinin ikili yapısı olan Halil Dede türbesi arasında ilişki kurulabilir⁵⁶ (Dilaver, 2017:32).

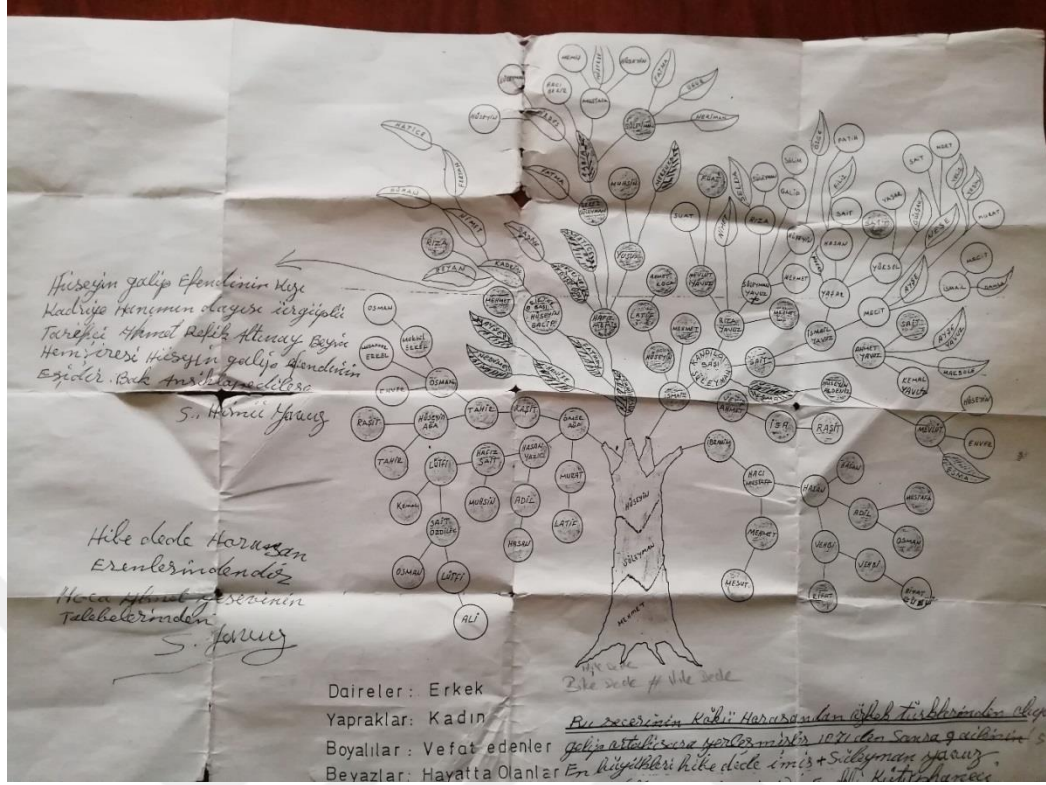
⁵⁵ Kitabenin çevirisi için bk. Hasan Hüseyin Dilaver (2017), Ürgüp Aktepe’de Kaderine Terkedilen Bir Ecdat Yadigarı Halil Dede, Ürgüplüler Derneği, Sayı 58, s.32.

⁵⁶ Ali Kılıcı, Anadolu Türk Mimarisinde Erken Devir Baldaken Tarzı Türbeler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007, s.45.

Resim 30: Halil Dede'nin Mezarı (Şahsi arşiv)

Halil Dede ile ilgili hayvan derisine yazılmış bir şecerenin olduğu, bu şecere Ahmet Yesevî'den başlayıp Hile Dede'ye ve ondan onun evlatlarının isimlerinin olduğu bir belgeden söz edilmektedir. Hayvan derisi üzerine yazılı olduğu söylenilen bu şecere maalesef günümüze kadar ulaşmamıştır. En son bu şecerenin Süleyman isimli bir kişide olduğu ama sonradan kimde olduğu bilinmemektedir. Bu şecere de mevcut olan kişiler aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde önemli kademelerinde görev almışlardır. Yugoslavya'nın Trize valisi, III. Ahmet'in bir veziri, saraydaki Kandilci başı, ibriktar ve kütüphaneci Raşit Efendi bu soydan gelmektedir (KK, 23). Biz çalışmamızda bu şecerenin Latinceye aktarılmış şeklini tespit ettik.

Resim 31: Halil Dede'nin Soy Ağacı (Şahsi arşiv)

Belgede Halil Dede, Hile Dede olarak geçmektedir ve Horasan Erenlerinden olduğu Hoca Ahmet Yesevî'nin talebelerinden olduğu Latince olarak yazılmıştır. Belgede daire içinde yazılmış olan isimler erkeklere ait olup, yaprak şeklinde olanlar ise bu ailenin kadınlarının isimleridir.

Eskiden insanların Aktepe'ye düğüne gider gibi gittikleri ve hocanın (Hile Dede) harcaması için türbeye para, sabun, gibi eşyalar bıraktıkları, hanımı olmayan insanların geldikleri, insanların gelip türbede uyuduklarını yöre insanı anlatmaktadır (KK, 22). İnsanların oraya su götürdükleri, akşam gidip baktıklarında ise o suyun bitmiş olduğu görülürmüş. Dede'nin bu su ile abdest aldığı, keramet gösterdiği söylenir (KK, 20 ve 21).

Ürgüp'te Aktepe'nin karşısındaki mevcut taşların oluşumu da Halil Dede'nin göstermiş olduğu bir keramete bağlanmıştır. Halk arasında halen söylenegelen “eşkıyanın kervan basması ve yolcuların eşkıyayı Halil Dede'ye şikâyet etmesi ve

Hile Dede'nin de eşkıyaya taş olun demesi üzerine eşkıyanın taş olması" (Dilaver, 2017:30) menkıbesi günümüzde halk arasında halen söylenmektedir.

Hasan Hüseyin Dilaver, mezar kitabesinde yazan "Mücabil bin Halil" olarak okuna gelen yazının aşınma sonucu olduğunu, asıl adın "Mikail bin Halil" yani Mikail oğlu Halil olarak okunmasının daha doğru olacağını ifade etmiştir (KK, 19). Yöre insanı arasında türbe "Dede'nin Yeri" olarak da bilinir (KK, 20).

Arşiv ve halk rivayetlerine dayanarak hazırlanan bazı araştırmalarda bu yörede Akdağ (Akdam) Zaviyesi bulunduğu yazılmıştır (Kozan,2012:326). Mevcut yapı dışında burada bir yapı kalıntısı veya bir iz görülmemektedir. Burası da zaviyenin kurucusunun vefatından sonra yapılmış türbesi olmalıdır. Zaviyelerin bir görevi yoldan gelip geçenlere (ayende ve revende) hizmet ve onların güvenliğinin sağlamaktadır. Türbenin çevreyi kontrol edebilecek bir gözetleme yerinde olması, buraya gelen müritlerin şeyhlerinin ruhu için Kur'an-ı Kerim okurken aşağıdan geçen yolda bir tehlike olup olmadığını da görmeleri mümkündür. Burada Halil Dede için anlatılan taşlaşan eşkıyalar efsanesi bu duruma bir gerçeklik payı katmaktadır (Dilaver, 2017:32).

Halil Dede türbesinde bulunan 13 dilimli mezar taşı incelendiğinde başlığın Celveti tarikatına mahsus bir başlık olabileceği akla gelmektedir. Her tarikatın kendi ait bir mezar taşı sembolü olduğu düşünüldüğünde Halil Dede türbesinin mezar taşının dilimleri ve yapısı gereği XIX. yüzyılda yapılan bu mezar taşının Celveti tarikatına ait olduğunu düşünüyoruz.

Hasan Hüseyin Dilaver'in gayretleri ile Koruma Kuruluna yapmış olduğu başvuru sonucu Halil Dede türbesi koruma altına alınmıştır. Nevşehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu gündemine alınarak 1 Ağustos 2018 tarihinde türbenin tesciline karar verilmiştir. Böylece harap bir vaziyette günümüze kadar ayakta kalabilen ve her an yıkılma tehlikesi bulunan Halil Dede türbesinin "Koruma altına alınması gerekli bir kültür varlığı" olduğu kabul edilmiştir (Dilaver, 2018:29). Koruma Kurulu'nun almış olduğu karar doğrultusunda hiçbir çalışma maalesef yapılmamıştır. Özellikle genç kuşağın bu türbe hakkında hiçbir bilgi bilmediği göze

çarpmıştır. Halil Dede Türbesine ulaşım yoktur. Türbe harap ve yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

4.3.10. Ayhan Baba

Ayhan Baba türbesi Nevşehir'in Avanos ilçesine bağlı Ayhan köyündedir. Gerek halk anlatılarında gerekse yazılı tarih anlayışına göre Ayhan Baba'nın, Oğuzların Şambayat koluna mensup olduğu ve XIII. yüzyılda Anadolu'da çıkan Babaî İsyanı'ndan kaçarak buraya yerleştiği anlatılmaktadır. Ayhan Baba'nın köyün kurucusu olduğu yöre halkı tarafından anlatılmaktadır. Ayhan Baba'nın türbesi bugün Büyük Ayhan'dadır. Küçük Ayhan'da Sarı Abdal ve Arzuman ocağı olmak üzere iki Alevi ocak sistemi bulunmaktadır. Her iki köyde bu iki ocak mensupları karışık olarak yaşamaktadır. Küçük Ayhan kuruluş itibarıyla daha eski olup yaşayanların çoğu Sarı Abdal ocağına mensuptur. Son yüzyıl içerisinde Sivas, Yozgat ve Kayseri gibi başka yerlerden gelen bazı ailelerin de Ayhanlara gelip yerleştikleri de söylenmektedir⁵⁷.

Resim 32: Ayhan Baba Türbesi Genel Görünüş (Şahsi arşiv)

⁵⁷ <https://www.avanosarastirmalari.com/avanosta-bir-turkmen-koyu-ayhanlar>

Adının Ayhan Baba veya “ışık saçan” anlamına gelen “Ayan Baba” olduğu (KK, 18), isminin “baba” olmasından dolayı Babaî İsyanı’na katıldığı⁵⁸ araştırmacılar tarafından yazıla gelmiştir. Yalnız Ayhan Baba’nın Babaîler İsyanı’na katıldığına dair herhangi bir yazılı bilgiye rastlanılmamıştır. Anadolu’da “baba” ismine taşıyan birçok türbe vardır. Bizce bu bilgi bir tahminden ibarettir. Bu konu ile ilgili detaylıca bir çalışma yapılması gerekmektedir.

Yöre insanı ile yaptığımız görüşmede Ayhan Baba’nın Hacı Bektaş Veli’yi görmek için tarihi Horasan coğrafyasından Anadolu’ya geldiği ve burada vefat ettiği için buraya gömüldüğü anlatılmaktadır (KK, 11). Ayhan Baba’nın Horasan’dan geldiği ve bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında rol oynadığı söylenilmektedir (KK, 33). Mezar taşında “La İlahe İllallah” yazılı olduğu (KK, 10) söylenilmekte ve türbe yöre halkı tarafından aktif olarak ziyaret edilmektedir. Türbe’nin olduğu bölgeye yöre insanı tarafından “çevirme” denilmekte olup türbenin etrafı günümüzde duvarla çevrilidir. Eskiden bu bölgede köyün mezarlarının olduğu ve insanların gelip bu bölgede mum (çıra) yaktıkları söylenilmektedir (KK, 17). Türbe üzerinde yer alan aslan motifli taşın sonradan türbeye eklendiğini yöre insanı anlatmaktadır.

⁵⁸ <https://www.avanosarastirmalari.com/avanosta-bir-turkmen-koyu-ayhanlar/>

Resim 33: Ayhan Baba Türbesinin Kapı Üzerinde Yer Alan Aslan Figürü (Şahsi arşiv)

Türbede eskiden Cem ibadetinin yapıldığı bu ibadetlerin günlerce sürdüğü, insanların türbede kurbanlar kestikleri (KK, 15), çeşitli ibadetlerin yapıldığı (Görgü Cemi, Musahiplik Cemi) ve duaların edildiğini yöre halkı tarafından anlatmaktadır. Ayhan Baba'nın çok yer gezdiği ve en son gelip Ayhanlara yerleştiği, İran, Irak, Mezopotamya'dan geldiğini ve 67 yaşında gelip Ayhanlara yerleştiğini söylenilmektedir. Hasta insanların buraya şifa bulmaya geldiğini yöre halkı ifade etmektedirler (KK, 16).

Resim 34: Ayhan Baba'nın Mezarı (Şahsi arşiv)

Bu bölümde Nevşehir Ayhanlar köyünde mevcut olan iki önemli Alevi Ocağı hakkında kısa bilgiler vereceğiz. Bu ocaklar Arzuman Ocağı ve Sarı Abdal Ocağı'dır.

4.3.11.Sarı Abdal Ocağı

Ayhanlar köyünde Sarı Abdal Ocağına mensup Dede ve talipler bulunmaktadır. Sarı Abdal'ın Horasan'dan Anadolu'ya geldiği söylenilmektedir. Sarı Abdal'ın asıl adının ne olduğu ve mezarının nerede olduğu bilinmemektedir. Sarı Abdal Ocağına mensup dedeler ile yaptığımız görüşmede asıl mezarının Iğdır'da olabileceğini tahmin ettiklerini ifade ettiler. Ayhanlar köyünde türbesi bulunan Sülük Baba ve 1826 yılında yaşayan Murtaza Efendi'nin kardeş oldukları ve bu kişilerin Sarı Abdal'ın soyundan geldiği söylenilmektedir (KK, 14). Asıl adının Süleyman olduğu, Cemlerde çok hareketli olduğu için "Sülük" ismini aldığı söylenilmektedir (KK, 14). Bu ocağın mensuplarına ait ziyaretgahlar Ayhanlar köyünde mevcuttur.

Resim 35: Nevşehir Ayhanlar Köyünde Yer Alan Sarı Abdal Ocağı Türbesi (Şahsi arşiv)

Resim 36: Sarı Abdal Ocağına Bağlı Sülük (Süleyman) Abdal ve Onun Ailesinin Mezarları (Şahsi arşiv)

1575 Bozok sancağına ait tahrir defterlerini inceleyen Yunus Koç, Bozok sancağında Sarı Abdal adı olarak geçen bir köy adı tespit etmiştir. Belge de köy nüfusu hakkında

bilgiler mevcut olup aynı zamanda 1 kişi de din görevlisi olarak geçmektedir (Koç, 2021:147-148). Köy adının Sarı Abdal olması bu adın bir cemaat veya oymak adı olduğu düşünülmektedir. Bu belgenin diğer bir önemi ise Sarı Abdal köyünün coğrafi olarak Avanos'a yakın olması dikkat çekmektedir.

Ayhanlar köyünün tarihin çok eskilere gittiği yörede mevcut olan mezarlardan anlaşılmaktadır. Mezarlarda mevcut çeşitli simgelerin (kılıç, güneş, at vb.) ve motiflerin yer aldığı görülmektedir. Mezarlarda 12 dilimli Bektaşî külahına ve çeşitli hayvan resimlerine rastlanılmaktadır

Resim 37: Ayhanlar Köy Mezarlığı (Şahsi arşiv)

Resim 38: Ayhanlar Köyünde Yer Alan Tarihi Mezar (Şahsi arşiv)

Sarı Abdal Ocağına mensup dedelerin Şam'dan Anadolu'ya geldikleri (KK, 12 ve KK 11) ve bu ocağa mensup inanç önderlerinin Aksaray'ın Saratlı, Süleyman Höyük, Deli Ebil, Ağmezar ve Mandana köylerindeki taliplerinin musahiplik ve görgü cemlerine katıldıklarını (KK, 12, KK 11 ve KK 13) yöre halkı anlatmaktadır. Nevşehir'in Ayhanlar köyünde ise bu hizmeti Sarı Abdal Ocağına mensup Pirzade Efendi ve Sülük Baba'nın (KK 14 ve KK 10) yaptığı anlatılmaktadır.

4.3.12.Arzuman Ocağı

Nevşehir'in Ayhanlar köyünde varlığını sürdüren diğer bir Alevi ocağı Arzuman Ocağı'dır. Bu ocağa mensup inanç önderleri (dede) günümüzde Ayhanlar köyünde varlığını sürdürmese de ocağa bağlı talipler mevcuttur. Bu ocak ile ilgili yazılı kaynaklara ulaşmak sınırlı olduğu için bilgiler çoğunlukla yöre halkından derlenmiştir. Arzuman Ocağına adına veren Arzuman Yunus'tur. Kendisi Hz. Hüseyin'in oğlu olan (Bektaş, 2012:170) Hz. Zeynel Abidin'in torunu Koca Yunus'tur. Arzuman Yunus Horasan'da ve özellikle Akça Koyunlular içinde bilge kişiliğiyle kısa zamanda tanınmıştır. Alevi inanç sisteminde ve ehl-i beyt taraftarlarınca mürşit yani “yol önderi, öğreten, eğiten, irşat eden” noktasında tüm Horasan yurdunda tanınmıştır (Bektaş, 2012:170). Koca Yunus, Horasan

Türkmenistan bölgesine Akça Koyunlular yurdunda çok uzun yıllar yaşadı. Lakabı ise “Şehit Ocağının Evladı” idi (Bektaş, 2012:171). Onu kendisine mürşit edinenler, ona bu lakabı büyük dedesi olan Hz. Hüseyin’in dedesi Zeynel Abidin’in ve babası Hazreti Hüseyin’in şehit edilmesinden dolayı bu adı vermişlerdi. Arzuman Yunus evliydi ve genç eşi hamileydi. Ne sebeptendir bilinmez, Arzuman Yunus ilk doğacak çocuğunu görmeden vefat etti⁵⁹. Arzuman Yunus’un soyu hakkında verilen bu bilgilerden sonra hayatı hakkında da biraz bilgi verelim.

Bektaş; Arzuman Yunus’un Horasan’da doğmuş olduğunu, Abbasiler Devleti’nin uygulamış olduğu siyasi baskılardan dolayı Anadolu’ya geldiği, çevresindeki Türkmenlerin Bayat boyu ile Karaman ve çevresine geldiğini (Bektaş, 2012:165) burayı kendilerine yurt olarak seçtiklerini ifade etmektedir. Arzuman Yunus’un mezarı bugün Karaman sınırları içerisinde Bolgar Dağı Medetsiz Tepesinde bulunmaktadır. Bektaş, bugün de Anadolu içlerinde bu toplulukların bir kısmının Karaman’dan göç ederek Sivas, Kayseri, Yozgat, Çorum, Malatya, Nevşehir, Niğde, Aksaray, Muğla, İzmir başta olmak üzere daha birçok il ve köye yerleştikleri, halen bu yerlerde yaşadıkları ifade edilmektedir (Bektaş, 2012:171). Diyanet İslam Ansiklopedisinde Damat İbrahim Paşa döneminde Muşkara köyü olarak bilinen Nevşehir’in Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması için yerleştirilen Türkmen oymakları arasında “mahalle-i Arzumanoğlu an-oymak-ı Danışmend” olarak Arzumanlılar geçmektedir⁶⁰. Burada geçen Arzuman ile Nevşehir Ayhanlar’da varlığını sürdüren Arzumanlılar arasında bağ olduğunu düşünmekteyiz.

Arzuman Ocağı’na mensup inanç önderi olan Bektaş, bu aileye ait soy ağacının (şecerenin) ellerinde bulunduğunu, bu şecerenin kendilerine Erdebil dergâhı tarafından kendilerine verildiğini eserinde ifade etmektedir. Bu ocağa ait şecere Ali Bektaş tarafından günümüz Türkçesine transkript edilmiştir:

⁵⁹ Arzuman Ocağı Hakkında detaylı bilgi için bk. Ali Bektaş, Her Yönüyle Alevilik, Kurgu Yayınları, Ankara, 2012, s.165-166

⁶⁰ Detaylı bilgi için bk. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Nevşehir maddesi c. 33, 2007, İstanbul, s.66.

Bismillahirrahmanirrahim

“Ali Veliyullah, Mürşid-i Kamilullah. Nur-u Muhammed gerçeğin demine. Hz. Şah-ı Merdan Şiiri Yezdan Sallallahü aleyhi vesselam pek arı gevher. İmam Hasan Hulki Rıza pek arı gevher. İmam Hüseyin mazlum Şehid-i Kerbela. İmam Zeynel Abidin masumu pakın oğlu Hüseyin’in torunu Koca Yunus’un öz ve tek evladı Şah Arzuman Yunus dergâhı muallama gelip neziri ve niyaza kabul edilmiştir. Koca Yunus’un başka evladı olmadığından, dergahımıza gelip soyu ile ilgili şecereyi talep eden Arzuman Yunus’a verilmiştir. Bundan böyle Arzuman Yunus halifemizdir. Bizi dileyen canlar bizi Arzuman Yunus’ta bulsun. Sağ elim, sağ gözü. Reddettiği reddimizdir. Kabul ettiği makbulümüzdür. Şam’da Rum’da oturan Bayatlar, göçen veya oturan Türkmenler, Mümin ve Müslim ihtiyarlar, Kıvrıl, Çivril, Kanak Ağaç Koyunlusu, Koca Yunus evladı Arzuman Yunus’u Mürşit ve Halife bilip ona tabi olsunlar. Rum diyarında bizi dileyen canlar, bizi Arzuman Yunus’ta bulsunlar. Halifemizdir. Evladı Resul, nurlu Arzuman Yunus’a nezirini vereler, kurbanını keseler. Ola ki, talip azmaya, azanının yüzü karadır ve dahi hakka asidir” (Bektaş, 2012:168-169).

Nevşehir’in Ayhan’lar köyünde Arzuman Ocağına bağlı türbe mevcuttur. Türbede yatan zat Abdullah Dede olarak bilinmekte olup türbesi çeşitli amaçlarla ziyaret edilmektedir. Abdullah Dede’nin Yozgat’ın Bozok sancağından geldiği (KK, 10 KK, 11 ve KK 12) yöre halkı tarafından anlatılmaktadır. Abdullah Dede’nin yöre halkı tarafından çok sevildiği ve kerametleri olduğuna inanılmaktadır. Abdullah Dede’nin yağmur yağdırması kerametine şahit olan Mehmet Göl olayı şöyle anlatmaktadır:

“Buraya yağmur yağmazdı, hava güneşliydi. Hiç bulut yoktu, Abdullah Dede’yi çağırdılar, biz o zaman çocuktuk. Abdullah Dede dua etti, biz ise ellerimizi açtık. Abdullah Dede saçlarını yoldu, ağladı ve dedi ki “Allah’ım, Ya rabbim. Ben senin bir kaşık kanın isem benim yüzümü kara çıkarma” dedi. Bir baktık ki ev gibi bir bulut meydana geldi, yağmur yağdı. Nasıl bir şey oldu anlayamadık. Hemen üç kazan kurban kestik ” (KK, 10).

Abdullah Dede’nin duvar ustası olduğu ve kendi mezarını dahi kendisinin kazdığı yöre halkı tarafından anlatılmaktadır. Mezar taşında “Pir Arzumanlı Abdullah Dede Ruhuna Fatiha” yazılıdır.

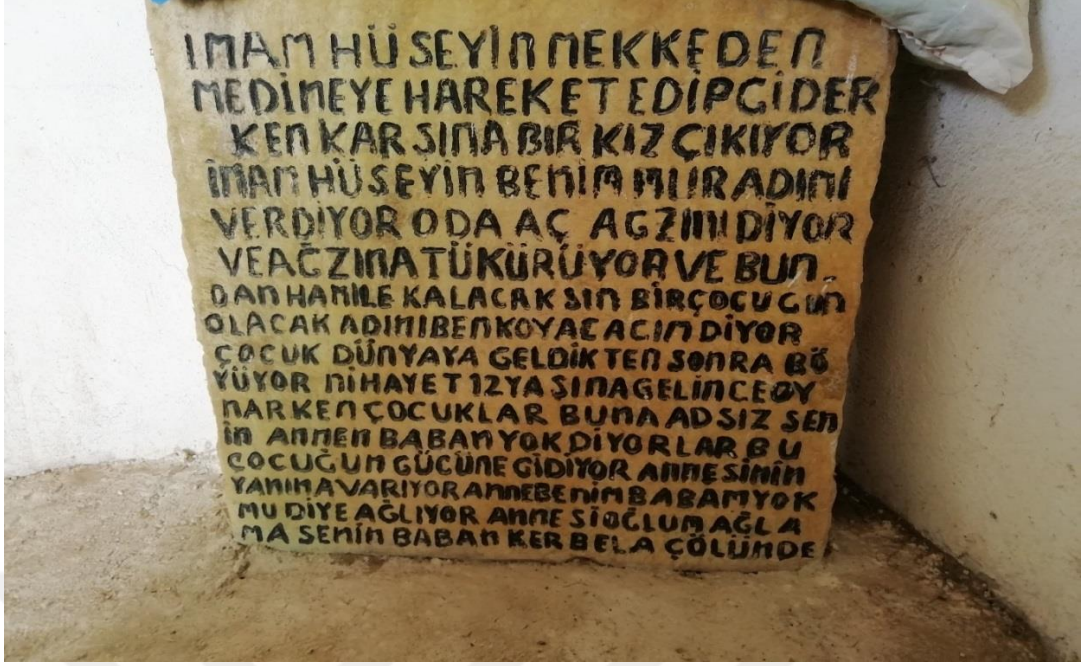

Resim 39: Arzuman Ocağına Bağlı Abdullah Dede Türbesi Genel Görünüş (Şahsi arşiv)

Resim 40: Arzuman Ocağına Bağlı Abdullah Dede'nin Mezarı (Şahsi arşiv)

Abdullah Dede türbesi içerisinde yer alan ve Abdullah Dede'nin kendi elleriyle taş sütün üzerine yazdığı Latince yazı şöyledir:

Resim 41: Abdullah Dede Türbesi İçerisinde Yer Alan Kerbelâ Olayı ile ilgili Yazı (Şahsi arşiv)

4.3.13.Dede Türbesi

Dede Türbesi, Nevşehir'in Ürgüp ilçesine bağlı Karacaören köyündedir. Türbenin içinde iki mezar bulunmakta olup türbede metfun olanların isimleri hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Yöre insanı arasında "Dede türbesi" olarak bilinir. Türbe içerisindeki diğer mezarın şeyhin ailesinden birine ait olduğunu yöre halkı tarafından anlatılmaktadır (KK, 7). Dede türbesinin mezar taşlarının bas kısımlarında yeşil sarıklar vardır. Bu yeşil sarıkların yakın zamanda boyandığı görünmektedir. Türbe'nin tavan kısmı çökmeye yakın olduğundan halatlar ile destek sağlanmıştır. Türbe'de yatan Dede'nin köyün kurucusu olduğu, Horasan'dan Karacaören'e kardeşleri ile beraber geldiği (KK, 7), Karacaören'e buğday almak için geldiği ve tipiye yakalandığı için burayı kendisine mesken (KK, 8) tuttuğu yöre insanları tarafından anlatılmaktadır (KK, 9). Karacaören köyünde Anadolu Selçuklu Devleti dönemine ait cami ve mezarlar bulunmaktadır. Karacaören köyünde Seyyid ailelerine ait olduğu söylenen mezarlıklar bulunmakta ve türbedeki Dede'nin de Seyyid olduğuna inanılmaktadır (KK, 9).

Dede türbe hakkında yapmış olduğumuz araştırmalarda yazılı kaynaklara ulaşamamıştır. Elde bulunan tüm bilgiler yöre insanının anlatılarına dayanmaktadır. Türbe günümüzde bakımsız, tavanı çökme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Köylüler

kendi imkanları ile türbenin içine ağaç kütükleri ile tavanın çökmesinin önüne geçmek için geçici çözümler bulmuştur. Ecdat mirası olan bu yapıların ilgili kurumlar tarafından onarımı sağlamalı ve gelecek kuşaklara aktarımının sağlanması gerekmektedir.

Resim 42: Dede Türbesi Genel Görünüş (Şahsi arşiv)

Rivayetlere göre Şeyh Turasan-ı Veli Hazretleri üç kardeşir⁶¹. Kardeşlerinden biri Ürgüp yolu üzerindeki Karacaören mevkiinde yaşamaktadır. Şeyh Turasan bir gün Ürgüp’e giderken kardeşinin yanına uğrar. Kardeşi o esnada arpa biçmektedir. Şeyh kardeşine, “Ne uğraşıyorsun bir dua edeyim de arpalar biçilsin.” der ve dua eder. Dua ile birlikte arpalar deste deste toplanır. Bunu gören kardeşi ağlama başlar. Neden ağlarsın kardeşim demiş; “Sen arpaları biçerken her bir arpa için bir ihlas okuyup sevap kazanıyordun, ben ise bundan mahrum kaldım.” deyince Şeyh Turasan Veli Hazretleri kardeşine, “O zaman sen de dua et de arpalar eski hâline gelsin.” der.

⁶¹ Şeyh Turasan Veli’nin kardeşleri hakkında kesin bir bilgi vermek güçtür. Bu konuda yazılı bilgiye ulaşılamamıştır. Yalnız halk anlatılarında Şeyh Şaban Veli, Karacaören’deki Dede Türbesi ve Aktepe’deki Halil veya Hile Dede’nin kardeş oldukları yöre insanları tarafından anlatılmaktadır.

Bunun üzerine kardeşi dua eder, âmin der ve arpalar tekrardan eski hâline yani arpa haline gelmiştir (KK, 1).

Resim 43: Ürgüp Karacaören’de Yer Alan Dede’nin Mezarı (Şahsi arşiv)

Yöre insanları ile yapılan görüşmede yukarıda anlatılan olay Şeyh Turasan Veli ile Dede Türbesi’ndeki zat arasında geçtiği ifade edilmemektedir (KK, 1 ve KK, 8).

Resim 44: Dede Türbesinin Mezar Taşında Yazılı Rakamlar (Şahsi arşiv)

Dede türbesinde yer alan mezar taşının üzerinde eski rakamlarla 1249 yazılıdır ve Miladi takvime çevirdiğimizde 1830'lu yıllarda mezar taşının yapıldığı anlaşılmaktadır. Mezarın üzerinde yer alan yeşil taş ile ilgili yapmış olduğumuz araştırmalarda taş üzerinde yer alan işlemlerin ve tacın bölümlerinin (kesitlerinin) Horasani taca benzediği görülmektedir.

SONUÇ

“Horasan’dan Nevşehir’e Yazılı ve Sözlü Kaynaklara Göre Horasan Erenleri” başlıklı çalışmamızda Horasan bölgesinden Nevşehir bölgesine gelip yerleşen ve bu bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli roller oynayan “derviş, dede, baba, alperen” gibi adlar ile bilinen derviş grupları üzerine bu çalışma hazırlanmıştır. Tarihi Horasan coğrafyasının ilmi zenginliklerini Nevşehir bölgesine taşıyan bu dervişler, bu bölgenin Türk halk İslam’ı ile tanışmasında önemli roller üstlenmişlerdir. İslamiyet ile tanışan Türkler, eski ata inançları olan Göktanrı, Şamanizm, Manihaizm gibi inançlarını da tamamen terk etmemişlerdir. Bu inançlarını kendileri ile beraber Anadolu’ya getirmişlerdir. Tarihi Horasan coğrafyasında ortaya çıkan tasavvuf ekollerinden Kalenderilik, Yesevîlik, Melametilik ve Fütüvvet, Horasan Erenleri vasıtasıyla Anadolu’ya taşınmıştır. Bu dervişler, başta Kapadokya bölgesi olarak bilinen Aksaray, Kayseri, Niğde ve Nevşehir bölgesine bu inanç sistemlerini bu bölgeye aşılamlıdır. Nevşehir bölgesinde tespit ettiğimiz bu Horasan Erenleri yukarıda ifade ettiğimiz özellikleri taşımaktadır. Tarihsel kişilikleri hakkında Osmanlı Arşiv kayıtlarında bilgiler mevcut olup aynı zamanda bu şahsiyetler hakkında halk anlatıları da mevcuttur. Bu çalışmamızda Osmanlı Arşiv kaynakları ile birlikte halk anlatılarına da başvurulmuş olup bu şahsiyetlerin kerametleri ve menkıbevi hayatları kayıt altına alınmıştır.

Türkler, ata yurtları olan Horasan’dan çeşitli sebeplerle göç etmiş ve Anadolu başta olmak üzere birçok bölgeye kendi gelenek ve inançlarını taşımış bir millettir. Anadolu Selçuklu Devleti’nin uygulamış olduğu iskân politikası ile uç bölgelere yerleştirilen Türkmenler bu bölgelerin kalıcı yurt olmasında önemli bir yere sahiptirler. Bu bölgelerden biri de Nevşehir bölgesidir. Nevşehir bölgesine yerleştirilen Türkmenlerin arasında dervişlerin yanında gazi ve alperen olarak bilinen askeri sınıfa mensup şahsiyetlerin olduğu da görülmektedir. Şeyh Turasan Veli ve Hasan Dede bu askeri sınıfa mensup dervişlerdendir. Bu şahsiyetler yerleştikleri köy ve kasabalardaki halkı manevi yönden irşat etmelerinin yanında bu bölgelerin Türkleşmesi ve İslamlaşmasını da sağlamışlardır. Tespit edilen bu dervişlerin bir kısmı Heterodoksi inançlara mensup olmakla beraber birçoğu Ehl-i Sünnet kimseler olduğu görülmektedir.

Horasan Erenleri kavramı ile anlatılmak istenen ise; tarihi Horasan coğrafi olarak ifade edilen sınırlar içerisinde yetişmiş olan ve daha çok Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında rol oynayan “gazi, dede, baba, alperen” olarak bilinen şahsiyetler ile halk arasında “veli” statüsünü kazanmış olan şahsiyetler yer almaktadır. İslamiyet ile yeni tanışmış olan Türkler, İslamiyet'i bu dervişler aracılığıyla öğrenmişlerdir. Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan Malazgirt Zaferinin kazanılmasına kadar geçen süre zarfında Anadolu'nun birçok yerine Türkmen aileler yerleştirilmiştir. Bu bölgelerden biri de Kapadokya bölgesidir. Alaeddin Keykubat ve Kılıçarslan dönemlerinde bölgeye yerleştirilen aileler Horasan tasavvufu ekolünü de kendileri ile beraber Anadolu'ya getirmiş oldular.

Nevşehir bölgesindeki Horasan Erenleri ile ilgili detaylı bir çalışma daha önce yapılmamıştır. Alan ile ilgili kısa bir makale mevcut olup bu makalede Nevşehir bölgesinde daha önce tespit edilen bazı Horasan Erenleri hakkında kısa bilgiler yer almaktadır. Bu makale referans alınarak ve üzerlerine yeni bilgiler de eklenerek konuyu daha geniş bir araştırma konusu haline getirmeye çalışılmıştır. Bu çalışma ile birlikte halk anlatıları ve yazılı kaynaklara da başvurarak alan ile ilgili eksik kısımlar tamamlanmaya çalışıldı. Tarihsel süreç içerisinde Türklerin İslamiyet ile tanışmasından Kapadokya bölgesinin fethine kadar geçen süreç, detaylı bir şekilde tezin bölümlerinde ele alınmıştır. Osmanlı Devleti döneminde “Nyssa” veya “Muşkara” olarak bilinen bölgenin tarihsel süreçte geçirdiği değişimler tezin ilgili bölümlerinde ele alınmıştır. Ayrıca Nevşehir bölgesine hâkim olan Türk Devletleri ile bu bölgede izlerine rastlanılan Hristiyanlığın kısa tarihi hakkında bilgiler verilmiştir.

Nevşehir bölgesinde Horasan Ereni olarak tespit ettiğimiz bu dervişlerin mezarlarının kaderine terk edildiği görülmektedir. Gerek bu yapıların eski oluşu gerekse çeşitli kazılar ile bu yapılar tahrip edilmiştir. Yapılmış olan bu çalışma ile bu yapılar gün yüzüne çıkmış aynı zamanda bu kültürel mirasların koruma altına alınması için ilgili kamu kuruluşları ile görüşülmüştür.

Sonuç olarak, Nevşehir bölgesinde Horasan Erenlerine ait türbe ve yatırlar bulunmaktadır. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde önemli fonksiyonlara sahip oldukları görülen bu derviş toplulukları tekkelerini kurdukları yerlerde bölge halkını etkilemiş ve bu bölgelerin yurt olmasını sağlamışlardır. Varlığını yazılı belgelerden de tespit ettiğimiz bu şahsiyetlerin tekkeleri Selçuklu ve Osmanlı Devletleri dönemlerinde çeşitli imtiyazlara sahip oldukları görülmektedir. Bu belgeler de tekkelere ait yıllık belirli oranda maddi destek sağlandığı, türbedar atamaları ve türbenin tadilat işleri ile ilgili belgeler olduğu görülmektedir. Yapılmış olan bu çalışma sonucu bu belgeler ve halk anlatıları gün yüzüne çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Aday, E. (2014). Horasan Erenlerinin Menkıbevi Şahsiyetlerindeki Ortak Özellikler, Eskişehir: 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, s.383-393.
- Akın, B. (2020). Kızılbaş Oğuzlar ve Şah İsmail'in Ata Yurdu Diyarbakır, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Altı, A. (2018). III. Ahmet Döneminde Pirevi: Hacı Bektaş Veli Tekkesi; Ankara: *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 87.
- Altunkaya, M. (2016). Horasan Tasavvuf Ekolü ve Özellikleri, Ankara: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 11/2, s.127-148.
- Artan, M. (2022). Türk-İslam Düşüncesinde Mehdilik: Osmanlı Devketi'nde Şahkulu Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
- Baharlı, İ. (2021). Şah'ın Bahçesinde (Şah İsmail Öncesi ve Sonrası Kızılbaşlık), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Baharlı, İ. (2022). Şah İsmail Safevi'den Dulkadiroğulları'na İki Mektep, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara: Sayı 101.
- Barkan, Ö.L. (1942). İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri, Vakıflar Dergisi, Sayı 2. s.279-304.
- Bektaş, A. (2012). Her Yönüyle Alevilik, Ankara: Korza Yayıncılık.
- Coşan, E. (1971). Hacı Bektaş-ı Veli (Makalat), Ankara: Server Yayıncılık
- Çayırdağ, M. (1980). Kayseri'nin İncesu İlçesinde Şeyh Turasan Veli Zaviyesi", Belleten Dergisi, c. XLIV. Sayı 174.
- Çayırdağ, M. (2001). Şeyh Turasan Veli Hazretleri, Kayseri: Netform Matbaacılık.
- Demir, N. (2006). Danişmend Gazi Destanı, Ankara: Hece Yayınları.
- Dilaver, H.H. (2017). Ürgüp Aktepe'de Kaderine Terkedilen Bir Ecdat Yadigarı Halil Dede, Nevşehir: Ürgüplüler Turizm Tanıtma Kültür ve Dayanışma Derneği Yayın Organı, Yıl 21, Sayı 58.

- Dilaver. H.H. (2018). Ürgüp Aktepe’de Kaderine Terkedilen Bir Ecdat Yادığı Halil Dede Türbesi “Korunması Gereken Kültür Varlığı Olarak Tescil Edildi”, Nevşehir: Ürgüplüer Turizm Tanıtma Kültür ve Dayanışma Derneğı Yayın Organı, Yıl 22, Sayı 60.
- Dündar. A. (2018). Kayseri İncesu Şeyh Turasan Veli Zaviyesi, IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşılık Sempozyumu Bildirileri c. I, Ankara: *Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş Veli Araştırmaları ve Uygulama Merkezi*.
- Eflaki, A. (2001). Ariflerin Menkıbeleri, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Eflaki, E. (1995). Menakıbu’l-kudsiyye fi menasibü’l-ünsiyye, haz.: Ocak. A.Y. & Çelebi, İ., Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ekincilikli, M. (1998), Türk Ortodoksları, Ankara: Siyasal Kitabevi
- Elmacı. O. (2008). Ürgüp Tarihi, Ankara: Ürün Yayınları.
- Faroqhi, S. (2000). 1826 Öncesi Bektaşiler, I. Alevi-Bektaş Sempozyumu, Almanya: Alevi-Bektaş Kültür Enstitüsü.
- Gölpınarlı, A. (1931). Melamilik ve Melamiler, İstanbul: Kapı Yayınları
- Gölpınarlı, A. (2019). Manakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli/ Vilayetname, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Görmez. K. (2002). Kapadokya’da Mevcut Durum Raporu, İstanbul: UNDP Yayınları.
- Günaltay. Ş. (1948). İran Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gündüz. T. (2017). Bozkırın Efendileri (Türkmenler Üzerine Makaleler), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Güney. E. (1988). Nevşehir İli Kapadokya, İstanbul: MEB Yayınları.
- Güney. H.& Güney. E. (1974). Nevşehir İli, İstanbul: MEB Yayınları.
- Irene, M. (2008). Türk Destan Edebiyatında Kerbela Olayı, İstanbul: Demos Yayınları
- Karakaya. M. (2007). Seyahatnamelerde Nevşehir, Niğde: Yüksek Lisans Tezi.

- Karamustafa, A.T. (2019). Tanrının Kural Tanımaz Kulları (İslam Dünyasında Derviş Toplulukları), çev.: Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karamustafa, A. T. (2014). Yesevîlik, Melametîlik, Kalenderîlik, Vefailik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Sayı 3.
- Kaya, M. (2017). Ürgüp'te Yer Adlarıyla İlgili Anlatılar, Nevşehir: Ürgüplüler Turizm Tanıtma Kültür ve Dayanışma Derneği Yayın Organı, Yıl. 21, Sayı 58.
- Kayseri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Kılıcı, A. (2007). Anadolu Mimarisinde Erken Devir Baldaken Tarzı Türbeler, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Koç, Y. (2021). Bozok 1575 (İskân ve Nüfus), Ankara: Net Kitapçılık Yayıncılık.
- Koltuk, M. T. (Haz) (2011). Osmanlı Belgelerinde Aksaray Vilayeti, Ankara: Aksaray Valiliği.
- Konyalı, İ.H. (1974). Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi, c. I, İstanbul: Fatih Yayınevi.
- Korkmaz, Z. (1977). Nevşehir Yöresi ve Ağızları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kozan, S. (2009). Nevşehir Yöresindeki Ziyaret Yerleri, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri: Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kozan, A. (2012). Sözlü ve Yazılı Tarihe Göre Nevşehir Bölgesinde Horasan Erenleri Olarak Bilinen Şahsiyetler, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, s. 61, s.313-336
- Köprülü, F. (1922). Anadolu'da İslamiyet (Türk İstilasından Sonra Anadolu Tarihi Dinisine Bir Nazar ve Tarihinin Menbaaları), İstanbul: Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası IV. S. 281-311.
- Köprülü, F. (1976). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Köymen. M.A. (1989). Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri), Ankara: c. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Küçükdağ Y. & Çıpan. M. (2008). I. Alaaddin Keykubat ve Dönemi Sempozyumu Bildiriler, Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Melikoff, I. (1999). Hacı Bektaş (Efsaneden Gerçeğe), İstanbul: Cumhuriyet Kitap Yayınları.
- Melikoff. I. (1993). Uyur İdik Uyardılar (Anadolu Sufiliğinin Orta Asya Kökenleri), İstanbul: Demos Yayınları.
- Melikoff. I. (2010). Hacı Bektaş (Efsaneden Gerçeğe), çev.: Turan Alptekin, İstanbul; 7. Baskı, Cumhuriyet Yayınları.
- Nevşehir Turizm Planlaması (1965). Ankara.
- Ocak. A.Y. (1992). Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ocak. A.Y. (2011). Ortaçağ Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri (Selçuklu Dönemi), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ocak. A.Y. (2020). Babaîler İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Oflaz, M. (2012). 16. Yüzyıl Sonrasında Ürgüp Kazası, Ankara: Kapadokya Araştırma ve Uygulama Merkezi (Nevkam) C. 5.
- Öngül A. (2014). Selçuklular Tarihi-2 (Anadolu Selçukluları ve Beylikler), İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- Özkul. A. (1991). Dünden Bugüne Nevşehir ve Yöresi Tarihi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özlü, Z. (2014). Bektaşî Tekkelerinin Gelirlerine Dair Gözlemler, Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı 69. S. 15-40.
- Öztürk, M. (2001). Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım.
- Sevim. A. (1988). Anadolu'nun Fethi (Selçuklular Dönemi), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Sevim. A.& Yaşar Y. (1989). Türkiye Tarihi, Ankara: Sabah Yayınları.
- Soofizadeh. A. (2018). Tarih’te Horasan’ın Yeri (İslamiyet Dönemi), Ankara: DTCF Dergisi, 58.1, s.12-28.
- Steinherr. I. B. (2010). Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Işığında Bektaşiler (XV.-XVI. Yüzyıllar), Ankara: Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi.
- Strange. L.G. (2015). Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya) İslam Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Sümer. F. (1980). Oğuzlar/Türkmenler, Ankara: Ana Yayınları.
- Şahin. H. & Arifoğlu. Y. (2013). Selçuklu Öncesi Dönemde Horasan: Coğrafi Konum, İktisadi Yapı ve Şehirler, Akademik İncelemeler Dergisi.
- T.C. Kültür Bakanlığı (1996). “Nevşehir”, Ankara: Yayınlar Daire Başkanlığı
- Tanyu, H. (1967). Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tek. R. (2013). Anadolu Dervişlerinin Manevi Nüfuslarının Günümüze Etkileri Bağlamında Şeyh Turasan Veli Hazretleri, Karabük Üniversitesi, Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi.
- Togan, Z.V. (1981). Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul: Enderun Yayınları, s.206-222.
- Tosun. N. (2015). Ahmet Yesevi, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanlığı Yayınları, Yayın No:23.
- Turan. O. (1953). Selçuklu Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak, Fuat Köprülü Armağanı İstanbul: Osman Yalçın Matbaası. S. 531-565.
- Turan. O. (1978). Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turan. O. (1984). Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi (1071-1318), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turan. O. (2013). Selçuklular Zamanında Türkiye, Ankara: Ötüken Neşriyat.

- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (2007), “Nevşehir”, c. 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yaman. A. (2006). Orta Asya’dan Anadolu’ya (Yesevilik, Alevilik, Bektaşilik), Ankara: Elips Yayınları.
- Yıldırım. R. (2007). Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velayetnamesi (Rumeli’nin Fethinde ve Türkleşmesinde Öncülük Etmiş Bir Gazi Derviş), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldırım. R. (2019). Bektaşiliğin Doğuşu (Hacı Bektaş Veli’den Balım Sultan’a), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yörük. D. (2017). Konya ve Çevresinde Kolonizatör Türk Dervişleri, Konya; *Selçuk Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları*, Palet Yayınları.
- Zeybek. N.K. (2014). Aşk Yolu (Hoca Ahmet Yesevi ve Hikmetleri), Ankara: Ötüken Yayınları.

Kaynak Kişiler

- KK, 1. Hasan Hüseyin Akkuş, 82, İlkokul, Başdere
- KK, 2. Ali Güzeldal, 80, İlkokul, Başdere
- KK, 3. Hüseyin Ünlü, 60, İlkokul, Başdere
- KK, 4. Celal Yoldaş, 55, İlkokul, Başdere
- KK, 5. Mehmet Oruç, 82, İlkokul, Başdere
- KK, 6. Hasan Kaynak, 60, İlkokul, Yuva Köy
- KK, 7. Mehmet Çakır, 70, İlkokul, Karacaören
- KK, 8. Ali Çeri, 56, Ortaokul, Karacaören
- KK, 9. Mustafa Akşan, Ortaokul, Karacaören
- KK, 10. Mehmet Göl, 85, İlkokul, Ayhanlar
- KK, 11. Veli Seyfi, 73, İlkokul, Ayhanlar

- KK, 12. Hüseyin Yılmaz, 82, İlkokul, Ayhanlar
- KK, 13. Şahin Güven, 51, İlkokul, Ayhanlar
- KK, 14. Duran Erol, 60, Üniversite, Ayhanlar (İnanç Önderi)
- KK, 15. Esat Doğru, 80, İlkokul, Ayhanlar
- KK, 16. Mehmet Top, 48, Lise, Avanos
- KK, 17. Cengiz Yılmaz, 60, Lise, Ayhanlar
- KK, 18. İbrahim Bahadır, Ankara, Araştırmacı
- KK, 19. Hasan Hüseyin Dilaver, 60, Üniversite, Ürgüp
- KK, 20. Selahattin Demirtaş, 50, Üniversite, Aktepe
- KK, 21. Tahir Akbaş, 42, İlkokul, Aktepe
- KK, 22. Abdullah Biçer, 80, Okur-yazar değil, Aktepe
- KK, 23. Ali Osman Bağcı, 57, Üniversite, Ürgüp
- KK, 24. Aysel Gündoğdu, 63, İlkokul, Göre Kasabası
- KK, 25. Muhammed Gündoğdu, 65, Ortaokul, Göre Kasabası
- KK, 26. Yücel Özata, 56, Lise, Almanya (Sofular Köyü)
- KK, 27. Anakız Kırmacıoğlu, 55, ilkokul, Hacıbektaş
- KK, 28. Mustafa Kırmacıoğlu, 35, Ortaokul, Hacıbektaş
- KK, 29. Metin Kahraman, 40, Hacıbektaş Müze Görevlisi
- KK, 30. Veyis Canbaba, 35, Ortaokul, Hacıbektaş
- KK, 31. Ahmet Uğraş, 76, Akköylü
- KK, 32. Hüseyin Akbaş, 55, İlkokul, Sofular Köyü
- KK, 33. Üzeyir Erdoğan, 66, İlkokul, Ayhanlar

Başbakanlık Arşiv Kayıtları

- BOA İE. DH. Dosya No:30 Gömlek No:2703
- Cevdet Evkaf-15862-21 Şaban
- BOA, EV.MKT., 173/162

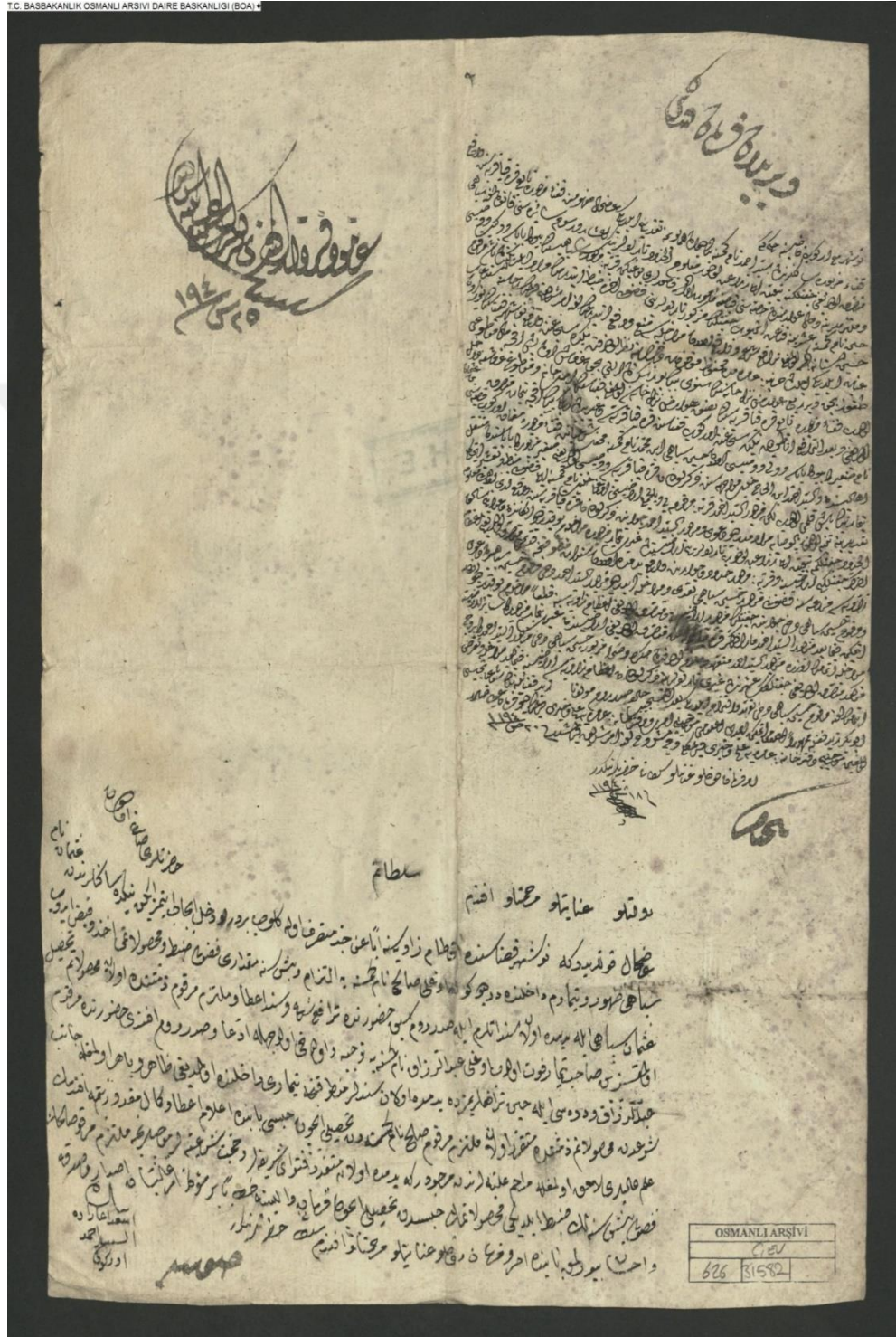
-BOA, EV.MH.,2601/156-157
-VGM Defter EV. D.13085/5
-BOA, EV.THR, 151/27
-BOA, MVL, 21/20
-BOA, EV. THR., 151/25
-BOA, MKT. NZD, 303/19
-BOA, DH, 195/407
-BOA, EV. MH, 843/67
-BOA, EV. MKT., 173/162
-BOA, EV. MKT., 154/80
-VGM Defter, 1770/15
-BOA, EV. MH, 372/297
-BOA, EV. MH, 372/407
-BOA, C.EV., Dosya No:626/31582
-BOA, C.EV., Dosya No:597/30149
-BOA İE. DH. Dosya No:30 G mlek No:2703
-TT 32, s.328-329
-TT 387, TT 1061.

İnternet Adresleri

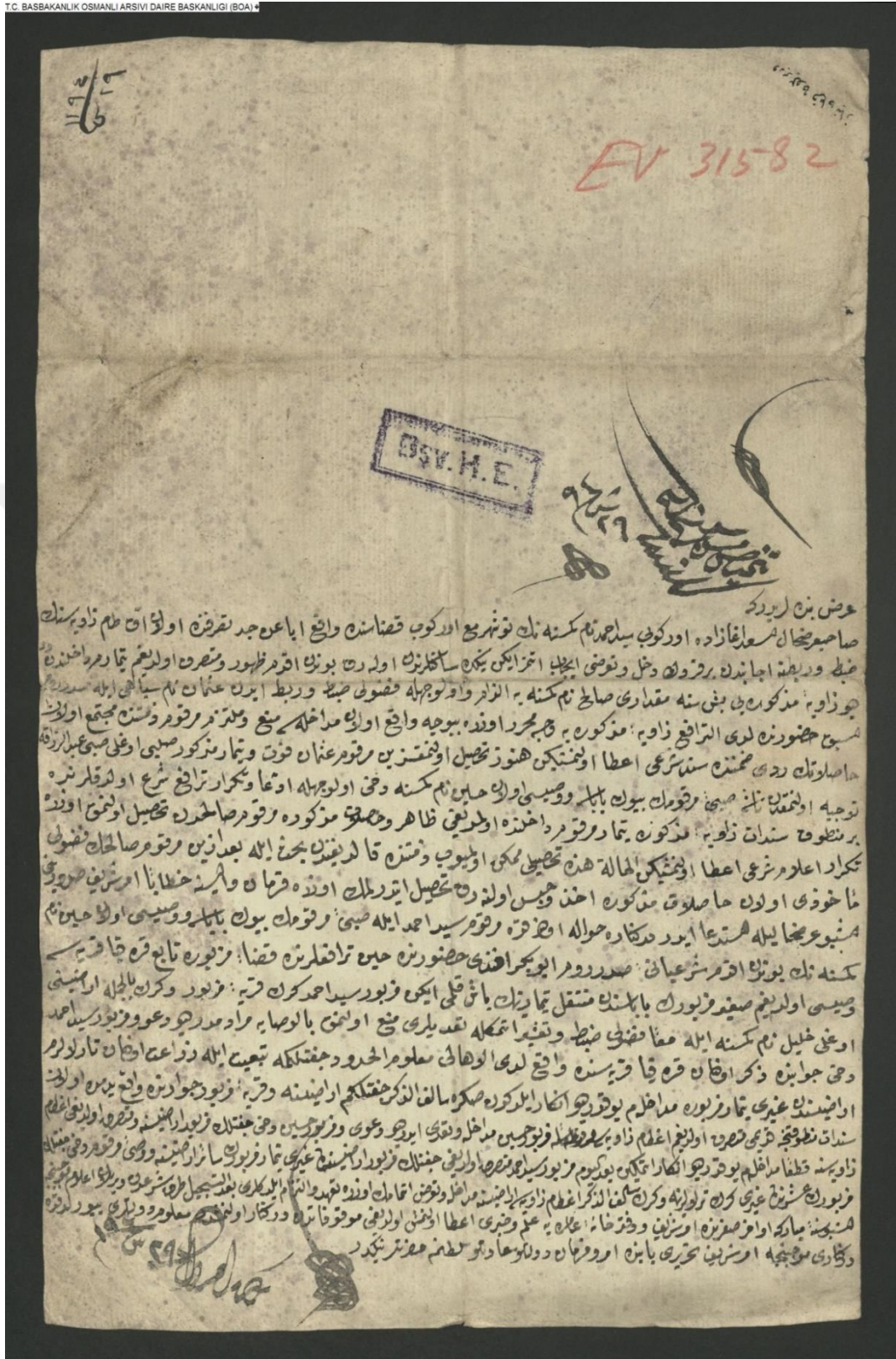
-<https://www.avanosarastirmalari.com/urgup-sofular-koyu-ve-sofu-baba-turbesi/>
-[GEZİLECEK YERLERİMİZ \(sofular-urgup.com\)](https://www.avanosarastirmalari.com/avanosta-bir-turkmen-koyu-ayhanlar/)
-<https://www.avanosarastirmalari.com/avanosta-bir-turkmen-koyu-ayhanlar/>
-<https://bilimdili.com/arkeotarih/tarih-tarih/unutulan-turkler-2-horasan-turkleri/>

EKLER

EK 1. Türbelerle İlgili Arşiv Belgeleri

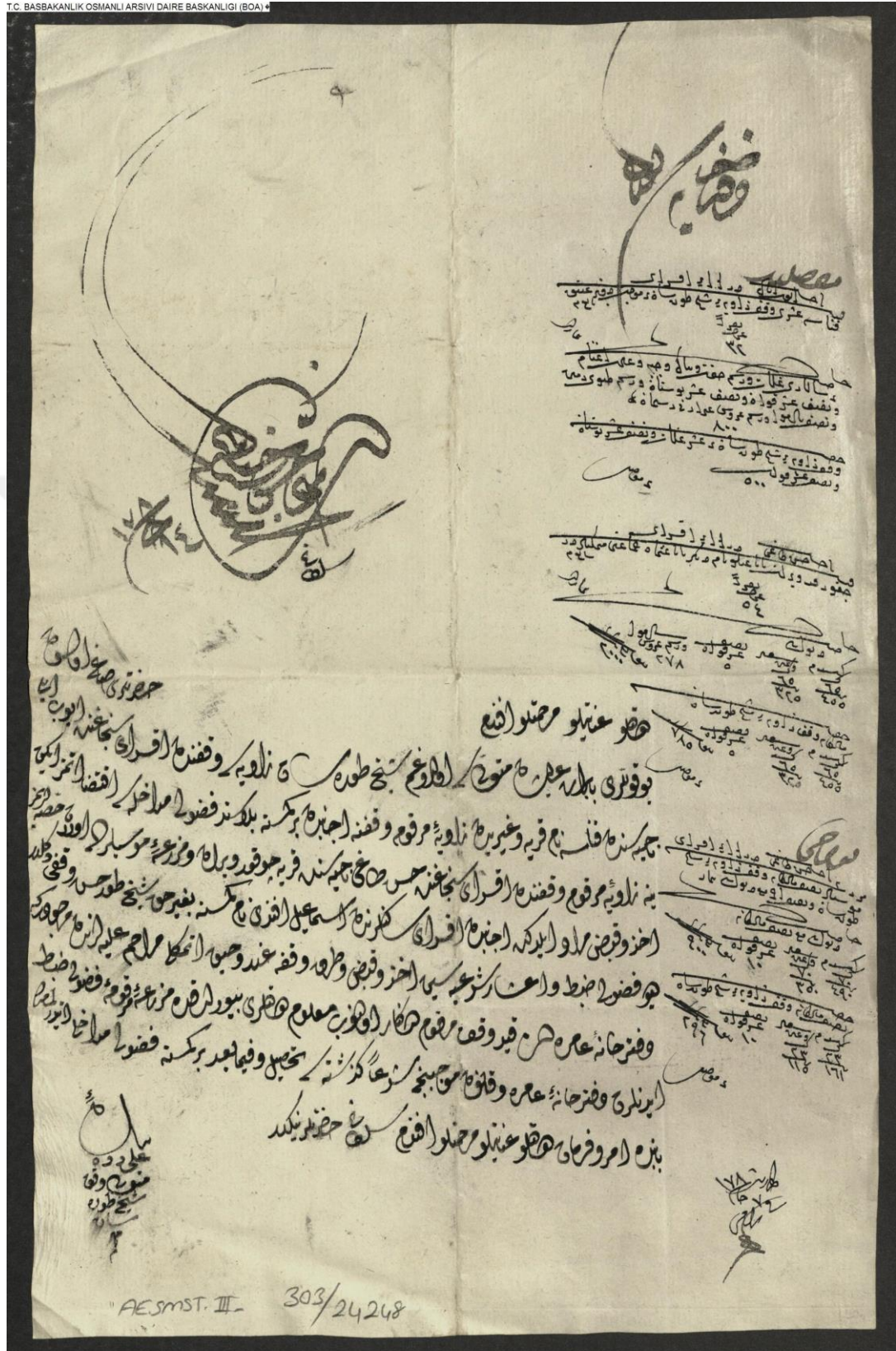

Belge 1: Halil Dede türbesi arşiv belgesi

C.EV.00626.31582.001

Belge 2: Halil Dede türbesi arşiv belgesi

AE.SMST.III.00303.24248.001

Belge 5: Şeyh Turasan Veli türbesi arşiv belgesi

Belge 6: (EV.MKT.154.67)

İş bu tezkire ve merbut mazbata ve inhâ ve derkenârlarda gösterildiği veçhile Niğde sancağında Nevşehir kazâsına tâbi' Göre karyesinde vâki' defin-i hâk-ı ıtrnâk olan ve henüz kılınma kaydıyla bildirilmiş Aşık Dede Türbesi'nde türbedarlık cihetinde emsâl-i vechile devletlü ismetlü Fatma Sultan aliyyetü'ş-şân hazretlerinin bevvâblarından Uchisârî Hacı Hasan Ağa uhdesine ber vech-i hasbî müceddeden bi't-tevcîh Evkâf-ı Humâyûna muhasebesine kayd ve şurût ve nizâmî derc ile lâzım gelen berât-ı şerîfenin i'tâsı için iktizâ eden ruûs-ı humâyûndan tasdîri beyninde emr u fermân Hazreti men lehu'l-emrindir.

20 Cemaziyelevvel 1278(23 Kasım 1861)

Belge 6: Aşık Dede türbesi arşiv belgesi çevirisi**Belge 7: (EV. MH. 843.124)**

- 1- Belge 7: (EV. MH. 843.124) Niğde sancağı dâhilinde Nevşehir kazâsına tâbi' Göre karyesinde defin-i hâk-ı ıtr-nâk olan Aşık Dede Türbesi'nde türbedârı olupda ve türbe dahî münhedim olduğundan bedeninden ta'mîr
- 2- edip derununda ibkâ-yı hizmet edinmek üzere türbedarlığı uhdesine tevcihi zımmında devletlü âsımetlü Fatma Sultan aliyyetü'ş-şân hazretlerinin bevvâblarından Uchisârlı Hacı
- 3- Hasan Ağa'nın vâki' olan istid'âsı ve muşârun ileyhâ hazretlerinin şerefvukû' bulan irâde-i aliyyeleri mûcebince mahalline yazılan tahrîrâta cevaben varid olan imâ' mezbur
- 4- kâimmakamı Ali Rıza Efendi'nin tahriratıyla meclisinde mazbatasında türbe-i şerîfe-i mezkûrenin fi'l-hakîka hürmet ve riâyete şayan bir makâm-ı mebâliğ olduğu ve hizmetçisi ve bir taraftan
- 5- bir gûnâ varidat. muayyenesi olduğu beyân olunması üzerine türbe-i şerîfe-i mezkûreyi ta'mîr ederek derûnunda emrâr-ı evkât etmek üzere ber vech-i hasbî türbedarlığına

- 6- ağâ-yı mûmâ ileyhe tevcihiyle ileride bir taraftan dahl ve taarruz olunmamak için bir kıt'a berat âlişân i'tâsı hususu muktezâ-yı irâde-i aliyye-i muşârun ileyhâdan
- 7- bulunmak olduğu muşârun ileyhâ hazretlerinin sâbika kethüdâları ve hâlisân şeyhu'l-imâm hazreti nebevî bulunan devletlü Ziver Paşa hazretleri tarafından bâ tezkire cânib-i nezâret evkâf-ı
- 8- humâyûna iş'âr ve varid olan inhâ ve mazbata-i mezkûrlar leffen takdim kılınması ve kuyûdat teblîğ olundukda türbe-i mezkûre vakfına ve türbedarlığına dair kayd olunmaması olduğu evkâf
- 9- muhasebesi ve nişan hümayuna ve'l-aklâm-ı sâireden başka başka derkenâr olunmuş ve mûmâ ileyh Hacı Hasan Ağa'nın esnaf askeriyyeyi mütecâviz idüğü hanesi kaydından anlaşılmış
- 10- ve bu makule etrab mütebakiyyelere türbedar tayiniyle ber vech-i hasbî müceddeden berat i'tâsı mesbûk ola misâl bulunmasızeker olunan tezkire ve mazbata ve inhâ ve
- 11- Gösterildiği veçhile Niğde Sancağı'nda Nevşehir kazasına tâbî' Göre karyesinde vâki' defîn-i hâk-ı ıtırnâk olan Aşık Dede Türbesi'nde türbedarlık ciheti emsâl-i vechile
- 12- muşârun ileyhâ hazretlerinin bevvâblarından Uchisârî Hacı Hasan Ağa uhdesine ber vech-i hasbî müceddeden bi't-tevcîh evkâf muhasebesine kayd ile beratı i'tâ olunmak beyninde evkâf-ı humâyun
- 13- nazarı atufetlü es-Seyyid Ahmed Vefik Efendi Hazretleri a'râm etmeğin ber mûceb-i a'râm bi't-tevcîh beratı i'tâ olundu.

7 Cemaziyelevvel 1278(10 Kasım 1861)

Belge 7: Aşık Dede türbesi arşiv belgesi çevirisi

Belge 8: (EV.MKT.173.307)

**TAŞRA VE DERSAADETTE TAŞ CEVÂMÎ' VE HAYRÂT-I SÂİRE
CİHETLERİ OLUP TEVCÎHÂTI ZIMNINDA TEMHÎR BUYRULACAK
İ'LÂMÂT**

Nevşehir'de Göre karyesinde defîn-i hâk olan Aşık Dede türbedarlığının Uchisârî
Hüseyin Halife uhdesine müceddeden tevcihine dâir i'lâm

Belge 8: Aşık Dede Türbesi arşiv çevirisi

DİZİN

A

Abbasi Devleti, 14
Abdalân-ı Rum, 49
Abdâlan-ı Rum, 3
Abdullah Dede, xi, 111, 112, 113
Acıgöl, x, 2, 23, 25, 27, 68, 70
Ahıyan-ı Rum, 48
Ahıyân-ı Rum, 3
Ahmet Yesevî, vi, viii, 4, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 41, 56, 57, 59, 74, 95, 100, 101
Aktepe, xi, 74, 97, 99, 101, 114, 120, 121, 126
alperen,, 2, 8, 35, 49, 68, 74
Anadolu, vi, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 66, 67, 70, 71, 73, 74, 78, 79, 80, 82, 83, 88, 96, 99, 103, 104, 106, 109, 110, 113, 117, 118, 119, 122, 123, 124, 125
Anadolu Selçuklu Devleti, vi, 1, 3, 20, 32, 48, 49, 52, 74, 96, 113, 117
Arzuman, ix, xi, 103, 106, 109, 110, 111, 112
Aşık Dede, ix, x, xi, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 133, 134, 135
Avanos, 2, 25, 28, 30, 67, 103, 108, 126
Ayhan Baba, ix, xi, 103, 104, 105, 106

Azerbaycan, 4, 6, 11, 17, 19, 20, 79

B

Baba Tahir, 16
Baba-î İsyani, 7
Babailer İsyani, 46, 52, 123
Bâcıyan-ı Rum, 3
Balım Sultan, x, 53, 63, 64, 65, 125
Başdere, x, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 83, 125
Batınıliğin, 44
Bektaşlu, ix, 54, 65, 66, 67, 81, 82

Ç

Çökek, 89, 90

D

Damat İbrahim Paşa, 23, 24, 92, 110
Dânişmendnâme, 7
Dede Türbesi, ix, x, xi, 67, 68, 69, 71, 72, 88, 89, 90, 92, 97, 98, 112, 113, 114, 115, 121, 133, 134, 135
Doğu Roma, 1, 19, 30
Dulkadiroğulları, 22, 24, 120

E

Ebu Sa'id Ebu'l-Hayr, 13
Ehl-î Sünnet, 49
Erdaş Dağı, 30

G

Gayr-î müslim, 6

Gaziyan-ı Rum, 48

göçerevli, 49

Göre, iii, iv, x, 1, 23, 24, 91, 92, 117,
122, 126, 133, 134, 135

Gülşehir, 2, 25, 27

H

Hacı Bektaş Veli, iii, iv, vi, vii, x, 4,
34, 41, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56,
57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 78,
91, 92, 104, 120, 121, 122, 123, 125

Hacı Bektaş-ı Veli, 39, 50, 51, 59, 74,
120

Halil Dede, ix, xi, 96, 97, 98, 99, 100,
101, 102, 120, 121, 128, 129, 130

Hasan Dede, vi, viii, ix, x, 23, 67, 68,
69, 70, 71, 72, 73, 117, 131

Haydarilik, viii, 36, 37, 39, 43

Heterodosk, 31

Horasan, iii, iv, vi, x, 1, 2, 3, 4, 6, 7, 9,
10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 20,
21, 33, 35, 39, 41, 43, 44, 47, 48,
49, 50, 52, 56, 57, 59, 67, 74, 78,
79, 87, 89, 91, 95, 96, 99, 101, 104,
106, 109, 110, 113, 117, 118, 119,
120, 122, 123, 124

Horasan Erenleri, iii, iv, vi, 1, 3, 4, 11,
35, 44, 47, 49, 50, 59, 78, 117, 118,
122

İ

İncesu, 2, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 83,
88, 120, 121

İslamiyet, vi, viii, 1, 4, 7, 8, 10, 13, 14,
15, 18, 21, 31, 32, 35, 44, 46, 48,
49, 50, 73, 79, 95, 117, 118, 122,
124

K

Kalenderilik, viii, 36, 43, 44, 117, 122

Kalenderilik,, 36, 117, 122

Kapadokya, vi, viii, 1, 19, 22, 26, 27,
28, 29, 70, 71, 73, 74, 75, 78, 88,
91, 117, 118, 121, 123

Karacaören, xi, 113, 114, 115, 125

Karadonlu Can Baba, 55

Kutbettin Haydar, 39, 56

L

Lokman Perende, 4, 56, 57

M

Mâveraünnehir, 3

Maveraünnehr, 11, 33

Melametilik, viii, 10, 43, 44, 117, 122

Merv, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 21

Muşkara, viii, 23, 24, 26, 110, 118

N

Nissa, 23

O

Orta Asya, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 13, 15,
19, 31, 32, 34, 36, 44, 46, 47, 49,
123, 124, 125
Osmanlı Devleti, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 22,
24, 31, 46, 48, 49, 56, 100, 118, 119

Ö

Ömer Lütfü Barkan, 6, 48, 88

R

Rum Abdalları, 36, 37, 38, 39, 41, 43

S

Sarı Abdal, ix, xi, 103, 106, 107, 109
Seyyid Ali Sultan, 64, 125
Sofu Dede, ix, x, 87, 88, 89, 90, 91
sûfî, 1, 3

Ş

Şamanizm, 6, 7, 31, 47, 117
Şeyh Turasan Veli, ix, x, 22, 71, 74,
75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83,
84, 85, 86, 87, 114, 115, 117, 120,
121, 124, 132

T

Tahrir Defterleri, 2, 54, 58, 66, 124

tasavvuf, vi, 1, 4, 6, 10, 12, 13, 31, 32,
35, 36, 37, 41, 43, 46, 47, 48, 53,
74, 79, 117
Tevarih-i Al-i Osman, 52
Türkistan, vi, 2, 3, 5, 6, 8, 11, 13, 14,
20, 21, 32, 34, 35, 47, 50, 57, 59, 74

U

Uçhisar, 23
Ulaşlı, 89, 90

Ü

Ürgüp, xi, 2, 22, 23, 25, 27, 28, 58, 70,
74, 76, 77, 78, 82, 87, 96, 97, 99,
101, 113, 114, 115, 120, 121, 122,
123, 126

V

Velayetname, 34, 41, 51, 55, 57, 58,
59, 63

Y

Yesevîlik, vi, 10, 57, 117
Yıva, 23

Z

Zerdüştlük, 18, 50